

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'IN ÜSTÜN GÜÇ TASAVVURU
BAĞLAMINDA YAHUDİLERE VE
HİRİSTİYANLARA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

Demet Yaşar

2501080606

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hakan Olgun

İstanbul 2013

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Demet YAŞAR Numarası : 2501080606
Anabilim/Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Danışman Öğretim Üyesi : Doç.Dr.Hakan OLGUN
Tez Savunma Tarihi : 27.06.2013 Tez Savunma Saati : 14.00'de

Tez Başlığı : Kur'an'ın 'Üstün Güç' Tasavvuru Bağlamında Yahudilere ve Hıristiyanlara Yöneltiltiği Eleştiriler.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr. M.Mahfuz SÖYLEMEZ		
2- Doç.Dr. Hakan OLGUN		Kabul
3- Doç.Dr. Mustafa TEKİN		Kabul
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr.B.Ali ÇETİNKAYA		
2- Yrd.Doç.Dr.Yavuz YILDIRIM		Kabul

ÖZ

Tezimizde İslam'ın son kutsal kitabı olan Kur'an'ın, Yahudi ve Hıristiyanlara yönelttiği üstün güç bağlamındaki eleştiriler ele alınmaktadır. Konunun “üstün güç” bağlamında sınırlandırılmış olmasının nedeni; dinleri oluşturan en temel unsurun üstün güç ya da güçlere yönelik inanışları içermesi ve Kur'an'daki en temel ilkenin bu konuyla ilgili olmasıdır. Kur'an'ın “Allah'tan başka ilah yoktur” cümlesiyle ortaya koyduğu bu ilke, sadece Allah'a üstün güç atfetmeyi ve sadece ona kulluk etmeyi gerekli kılmaktadır. Ona aykırı bir inanç ve tutum içinde olmak ise “şirk” kavramıyla ifade edilmektedir. Kur'an'da vazgeçilmediği takdirde bağışlanmayacak bir günah olarak zikredilen şirk, Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili temel bir eleştiri konusu olmaktadır. Onlar, “Allah'tan başka ilah yoktur” ilkesine aykırı olarak Allah'tan başka varlıklara üstün güç atfetmeleri ve Allah'ın yanı sıra onlara da kulluk etmeleri nedeniyle eleştirilmektedirler. Bu durum onlarda hem teolojik hem sosyal birtakım problemlere neden olmaktadır. Tezimizde Kur'an'da yer alan bu problemlerin tespiti ve Yahudi ve Hıristiyan literatürü ile karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

In our thesis, it was approached the criticisms of the last holy book of Islam, the Qur'an, in the context of the supreme power directed at Jews and Christians. The reason why the topic limited in the context of "the supreme power", is that the basic elements that make up religions include beliefs with regard to supreme power or powers, and it is the fundamental principle in the Qur'an on this issue. This principle that Qur'an brought up the matter as "there is no god but Allah", requires the supreme power to attribute only to God and only serve to him. Having beliefs and attitudes which is contrary to this principle is expressed in Qur'an as polytheism or paganism with the Qur'anic technical term "şirk". "Şirk" mentioned in the Qur'an as the greatest unforgivable sin if it isn't abandoned, is a basic subject of criticism about the Jews and Christians. They are criticized due to attributing to beings the supreme power other than Allah, contrary the principle, "there is no god but Allah" and as well as to serve them beside Allah. All these are caused some problems on them, both socially and theologically. In our thesis, it was aimed the determination of the matters in the Qur'an and the comparison with the Jewish and Christian literature.

ÖNSÖZ

Tezimizde Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyanlara yönelttiği “üstün güç” bağlamındaki eleştiriler ele alınmaktadır. Bilindiği gibi Kur'an'da Hz. Musa ve Hz. İsa da dâhil bütün peygamberler İslam peygamberi olarak kabul edilmekte, onlardan övgüyle söz edilmektedir. Bu böyle iken onların yolunu izledikleri varsayılan Yahudi ve Hıristiyanlar neden eleştirilmektedir?

Kur'an incelendiğinde onlarla ilgili temel eleştirinin şu olduğu görülebilir: Sözü geçen peygamberler sadece Allah'a kulluk etmeye davet etmesine karşılık; Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah'tan başka varlıklara ve kişilere de üstün güç atfetmekte ve Allah'ın yanı sıra onlara da kulluk etmektedirler. Bu durum Kur'an'da ortaya konduğu üzere birçok teolojik ve sosyal problemler doğurmaktadır. Tezimizde genel olarak üstün güç bağlamındaki bu problemlere değindik.

Bu araştırmayı yaparken; Kur'an ayetleri, müfessirlerin onlarla ilgili açıklamaları, rivayetler, bu konuyla ilgili daha önceden yapılmış akademik çalışmalar, Kutsal Kitap, Yahudi ve Hıristiyan literatürü gibi pek çok kaynaktan yararlandık. Konuyla ilgili öncelikle Kur'an'ın mesajını analiz ettikten sonra, onunla Yahudi ve Hıristiyanların inanç sistemini ve yaşantısını karşılaştırdık. Onların inanç sistemleri ile kutsal kitapları arasındaki birtakım tutarsızlıklar ve mezhepleri arasındaki derin ayrışmalar; onlarla ilgili genel bir yaklaşım ortaya koymayı zorlaştıran etmenler idi. Bundan dolayı araştırmamızda ana akım Hıristiyan mezhepler olarak kabul edilen Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlığı temel aldık.

Bu çalışmada uzun bir süre tez danışmanlığımı yürüten ancak Uluslararası Balkan Üniversitesine Rektör olarak atanması nedeniyle danışmanlığı bırakmak durumunda kalan Prof. Dr. Şinasi Gündüz'e, çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Hakan Olgun'a ve çalışmaya değerli katkılarda bulunan Turgut Çiftçi 'ye teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
1. KUR'AN'DA “ÜSTÜN GÜÇ” TASAVVURU	18
1.1. Kur'an'ın Nazil Olduğu Dönemde Araplar ve Dini İnançları.....	18
1.2. Kur'an'ın Üstün Güce Yönelik Kavramları.....	22
1.3. Üstün Güç Olarak Allah.....	25
1.4. Üstün Gücün Kur'an Mesajındaki Merkeziliği.....	30
1.5. Farklı Üstün Güç Algılarına Yönelik Eleştiriler	32
1.5.1. Allah'ın Mutlak Üstün Güç Olmasına Karşı Bir Tutum Olarak Şirk	33
1.5.1.1. Metafizik Varlıkların İlah Edinilmesi	39
1.5.1.2. Fiziki Varlıkların İlah Edinilmesi	41
1.5.1.3. Heva ve Hevesin Üstün Güç Haline Getirilmesi.....	43
2. KUR'AN'IN HIRİSTİYANLARA VE YAHUDİLERE YÖNELTİĞİ TEOLOJİK ELEŞTİRİLER.....	45
2.1. Kur'an'ın Hıristiyanlara Yönelttiği Teolojik Eleştiriler	46
2.1.1. Allah'a Oğul İsnat Etmeleri ve “Allah Meryem Oğlu Mesih'tir” Demeleri.....	46
2.1.1.1. Teslis	48
2.1.1.2. İnkarnasyon.....	56
2.1.1.3. Meryem	60
2.1.2. Ruhbanlarını Rab Edinmeleri	63
2.1.2.1. Kilise ve Ruhban Sınıfı	65
2.1.2.2. Konsiller.....	67
2.1.2.3. Günahların Affedilmesi.....	71
2.2. Kur'an'ın Yahudilere Yönelttiği Teolojik Eleştiriler.....	73

2.2.1. Tanrı Anlayışları	73
2.2.2. Allah'a Oğul İsnat Etmeleri.....	76
2.2.3. Hahamlarını Rab Edinmeleri	78
2.2.4. Allah'ın Dostu / Sevgili Kulları Olduklarını İddia Etmeleri	82
3. KUR'AN'IN YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARA YÖNELTİĞİ SOSYAL YAŞAMA İLİŞKİN ELEŞTİRİLER	88
3.1. Kur'an'ın Sosyal Yaşama Getirdiği Temel İlkeler	88
3.1.1. Sosyal Yaşamı Belirleyen Temel İlkelerde Allah'ın Sınırlarının Esas Olması .	90
3.1.2. Allah'ın Sınırlarına Riayet Bağlamında İnsanlar Arasında Bir Farkın Bulunmaması	93
3.2. Yahudi ve Hristiyanlara Yönelik Eleştiriler.....	94
3.2.1. Kitabı Farklı Göstermek İçin Dillerini Eğip Bükmeleri	95
3.2.2. Heva ve Heveslerin Peşinden Koşulması	99
3.2.3. Allah Emretmediği Halde Yeni Bir Takım Yaşam Biçimlerini İhdas Etmeleri	106
3.2.4. İnsanların Mallarının Haksız Yere Yenilmesi	110
3.2.5. Düşmanlık ve Zulüm	115
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	127

KISALTMALAR

AÜ	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
HİTÜ	: Hitit Üniversitesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Luk.	: Luka
Mar.	: Markos
Mat.	: Matta
MÜ	: Marmara Üniversitesi
OMÜ	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
vd.	: Ve diğerleri
Yu.	: Yuhanna

GİRİŞ

1. İnsanın Din Tecrübesinde Üstün Güç

1.1. Dinin Ne'liği

Din, insanların yaşamını etkileyen ve yönlendiren önemli bir faktördür. Tarih boyunca din, insanların davranışlarına yön veren ve seçimlerini belirleyen unsurlardan biri olagelmıştır. Bu özelliği sebebiyle çok konuşulan, tartışılan ve araştırılan konulardan biri olmaktadır.

Tartışmalı ve çok yönlü bir yapıya sahip olması değişik din tanımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, Rudolf Otto, dini, insanın kutsal saydığı şeylerle olan ilişkisi olarak, E.B. Tylor ise ruhi varlıklara inanç olarak tanımlamıştır. Max Müller'e göre din, insanın sonsuzu kavramasını sağlayan, zihni bir meleke veya yetenek iken Durkheim dini, bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemi olarak açıklamıştır.¹ Şahit olunan dinlerin farklılığı sebebiyle, "din" tasavvurunun zihinlerde meydana getirdiği çağrışımların farklı olması ya da farklı uzmanlık alanındaki insanların dine kendi alanları yönünden bakmaları gibi pek çok neden, ortak bir din tanımının ortaya çıkmasına engel olmuştur. En genel anlamıyla dini, kutsal ile ilişkili olan ve insanların düşüncelerini, davranışlarını ve sosyal hayatını yönlendiren ilkeler ve değerler sistemi olarak düşünmek mümkün olabilir.

İslam âlimleri, "din" kelimesinin Arapçada "deyn" kökünden mastar veya isim olduğunu kabul etmektedirler.² Rağıp el-İsfahânî dinin itaat ve ceza anlamlarına geldiğini, istiare yoluyla şeriat anlamında da kullanıldığını belirtmektedir.³

Aşağıdaki başlıklarda genel olarak dinin özellikleri ele alınmaktadır.

1.2. İnsanla Birlikte Var Oluşu

Din, insan yaşamını yönlendiren ilkeler ve değerler sistemi olarak ele alındığında, dinin tüm canlılar içinde sadece insana mahsus bir olgu olduğu sonucuna ulaşılabilir. İnsan da dâhil tüm canlılarda yeme-içme, barınma, nefes alma gibi ihtiyaçlar ortak olmasına rağmen insan davranışlarını belirleyen faktörlerin sadece

¹ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, Ocak yayınları, 2002, s. 6

² Günay Tümer, "Din", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 9, İstanbul, 1994, s. 312

³ Rağıp el-İsfahânî, **Müfredat**, çev. A. Güneş, M. Yolcu, İstanbul, Çıra yayınları, 2006, s. 448

bunlar olduğunu söyleyemeyiz. İnsan doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırma ve buna uygun davranma ihtiyacı hisseder. Adalet, dürüstlük, yardımlaşma gibi bir takım değerlere sahiptir. Dinin temelinde yer alan eğilimlerden birisi de doğru ile yanlış ya da iyi ile kötüyü ayırt etme ve buna uygun yaşama niyetini içermektedir.

Din, insanla beraber var olmuştur; insanla beraber varlığını sürdürmektedir ve gelecekte de insanla beraber var olacaktır. Nitekim dünya genelinde eski ve yeni dinsel gelenekler üzerinde yapılan sayısız araştırma her dönemde ve her toplumda bir din anlayışının mevcut olduğunu göstermiştir.⁴

İnsanlık, tarih boyunca, ihtiyaçları için onu aşan yüce bir kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür. Yaşadığı yalnızlık, çaresizlik, korkular, kederler, hastalıklar, kayıplar, musibet ve felaketler karşısında ona ümit, teselli ve güven sağlayan en son sığınak din olmuştur.⁵ Aynı zamanda din, doğru ile yanlış ayırt etmede yol gösterici olarak kabul edilmiştir. Bunlar ve daha pek çok nedenden ötürü din, tarih boyunca her toplumda varlığını sürdüren önemli bir unsur olmuştur ve halen de bu özelliğini korumaktadır.

1.3. Dinin Özellikleri

Dinlerin en temel özelliklerinden birisi üstün güç ya da güçlere yönelik inanışları içermesidir.⁶ Bunlar metafizik varlıklar olabileceği gibi, insanların duyu alanı içindeki dünyevi unsurlar da olabilir. Üstün güç atfedilen varlıklar aşkın kabul edilir; insanüstü ya da doğaüstü özelliklere sahip olarak görülür. Bağlılarının inançlarını ve yaşam standartlarını belirlemenin yanı sıra, onların yaşamlarında korku ve umudun kaynağı olmuşlardır. Üstün güç ya da güçlere bağlanmak ve onların öğretileri doğrultusunda yaşamak; bağlılarına göre hayatlarında istedikleri şeylere ulaşma, mutlu olma ve kurtuluşa erme yolu olarak görülür. Diğer açıdan baktığımızda, onlara karşı aksi yönde bir düşünce ve eylem içinde olma; bağlıları tarafından mutsuzluk, huzursuzluk, kimi zaman uğursuzluk ve helak olma nedeni olarak görülmektedir.

⁴ Şinasi Gündüz, “Giriş”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 18

⁵ Günay Tümer, “Din”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 9, İstanbul, 1994, s. 317

⁶ Gündüz, “Giriş”, s. 30

Dinin bir diğere özelliği ise insan yaşamında yol gösterici bir role sahip olmasıdır. “Her dinsel gelenek muhatap aldığı insanın tavır ve davranışlarını düzenleme, kişinin yaşamını düzene sokma hedefi taşır.”⁷ Bu hedef doğrultusunda, insana yaşamında dikkate alacağı bir takım kural, ilke ve değerler sunar. Bunlar, yazılı ya da yazısız gelenek olarak nesilden nesile aktarılır.

Bütün insanların nihai amacının şimdi ve gelecekte hatta kimi için öldükten sonra mutlu, huzurlu ve barış içinde yaşamak olduğunu söyleyebiliriz. Sarf edilen bütün emeklerin, gösterilen bütün uğraşların, bütün koşuşturmanın bunun için olduğunu iddia etmek çok da yanlış olmaz. İnsanların bu şekilde mutlu, huzurlu ve barış içinde yaşam sürmesi ancak bir takım ilke ve değerler doğrultusunda yaşamaları ile mümkündür. İnsan eseri olan kural ve ilkelerin, insanları evrensel düzeyde ve mutlak anlamda erdeme, mutluluk ve huzura götürdüğü hususu hep tartışmalıdır. Dolayısıyla her dönemde ve her yerde geçerli olacak ilke ve değerlerin; hata yapma olasılığı bulunmayan, her anlamda mükemmel, üstün bir güç tarafından belirlenmesini gerekli kıldığını söyleyebiliriz. Dinin özelliklerini belirtirken ilk olarak ele aldığımız “üstün güç ya da güçlere inanç konusu” burada da karşımıza çıkmaktadır. Dini kurallar, diğere kurallardan farklı olarak kutsal ile bağlantılı görülmektedir.

Dinin bir diğere özelliği ise bağlıları arasında ortak bir zemin meydana getirerek dini grup ve cemaatlerin oluşmasını sağlamasıdır. Dini gruplar da birer sosyal gruptur. J. G. Fichte sosyal grupları şöyle tarif etmektedir: “Ortak amaçların izlenmesi hususunda, sosyal normlara, yararlılara ve değerlere uygun olarak, karşılıklı rolleri yerine getiren kişilerden oluşmuş bir yapıya sahip ve benzerlerinden ayrılıp bütünleşebilen topluluklardır.”⁸ Bu tanımda sözü edilen sosyal norm ve değerler, dini grup ve cemaatler için dinlerinin sunmuş olduğu norm ve değerlerdir. Aynı dine inanan insanların ortak değerler üzerinde bir araya gelmesi, bu değerler temel alınarak sorunların çözülmesi, alınacak kararlarda istişare edilmesi, olaylara karşı ortak tepki, tutum ve hissiyat içinde olunması, ortak amaçlar için çalışılması gibi durumların kendiliğinden dini birliktelikleri meydana getirdiği söylenebilir.

⁷ Şinasi Gündüz, **Mitoloji ile İnanç Arasında**, Samsun, Etüt yayınları, 1998, s. 13

⁸ Bkz. Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İstanbul, İnsan yayınları, 2008, s. 259

Son olarak, dinin bir diğeri özelliğı ise bağılılarına vaatlerde bulunması ya da bir kurtuluş öğretisi sunmasıdır. Dinlerin bağılılarına sunduğı vaatlere; Hint dinlerinde Nirvana'ya ulaşmak ve bu sayede mutlak sükunet, aydınlanma, kayıtsız şartsız özgürlük ve en yüksek mutluluğı elde etmek⁹, aralarında bir takım farklılıklar olsa da Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da öldükten sonra dirilme ve cennet inancı, Sabii düşüncesinde ruhun beden hapisanesinden kurtulup, bu süfli âlemden tamamıyla temizlenerek ilahi nur alemine yükselmesi¹⁰ gibi vaatler örnek olarak gösterilebilir. Bu vaatler kimi dinlerde ölümden sonrası için, kimilerinde yaşam içinde, kimilerinde ise her ikisi için de geçerlidir.

1.4. Dinlerin Temel Kavram ve Değerleri

Her dinin temel bir öğretisi vardır; diğeri öğretiler bu temel üzerine bina edilir. Bir dinin temel öğretisi hakkında fikir sahibi olmak için, o dinin insanları neye çağırduğuna, o dine girmek için öncelikle ne yapmak, neyi kabul etmek veya neye inanmak gerektiğine ve o dinin hangi konuda büyük bir ödül veya ceza vaat ettiğine bakılabilir.

Çeşitli dinleri incelediğimizde, onların temel öğretileriyle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

“Hıristiyanlık tüm inanç ve değerlerinde Mesih inancına ağırlıklı yer vermesi nedeniyle Kristosentrik ya da “Mesih merkezli” bir dindir. Yahudilik, İsrailoğulları'nın seçilmişliğı inancını merkeze koyan etnosentrik bir din olarak, İslam ise taviz vermez tektanrıcılığı tevhid inancını merkeze alan teosentrik (veya daha yerinde bir ifade ile tevhit merkezli) bir din olarak değerlendirilebilir.”¹¹

“Hıristiyan” terimi “Mesihçi” anlamına gelmektedir.¹² Bu öğretiye göre, Mesih, yeryüzünde bedenleşen ve ölüp dirilen bir kurtarıcıdır.¹³ Mesih'i kabul etme ve ona iman etme, Tanrı rızasını kazanmanın en doğru yoludur. Mesih'e inananlar Tevrat'ın emirlerine uyup uymadıklarına bakılmaksızın Tanrı katında salih kimseler

⁹ Ali İhsan Yitik, **Hint Dinleri**, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005, ss. 9, 67

¹⁰ Şinasi Gündüz, “Sabiilik”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, ss. 485-486

¹¹ Gündüz, “Giriş”, s. 30

¹² Şinasi Gündüz, **Hıristiyanlık**, İstanbul, İSAM, 2006, s. 13

¹³ Gündüz, **Hıristiyanlık**, s. 81

sayılacaktır.¹⁴ Mesih inancının Hıristiyanlık için olmazsa olmaz sayıldığı, onlar için kurtuluşun merkezinde görüldüğü aşikârdır.

Tanrı'nın İsrail'i kendi has kavmi olarak seçmesi şeklinde ortaya konan ve beraberinde Yahudi-Yahudi olmayan ayrımını getiren seçilmişlik doktrini ile buna bağlı olan ahit, kutsal toprak ve kurtuluş kavramları ise Yahudiliğin merkezinde yer alan unsurlardır.¹⁵ Burada üzerinde durulması gereken belki de en önemli nokta Yahudilerin Tanrı'nın has kavmi olduklarına¹⁶ ve tüm günahlarına rağmen Tanrı'nın bir gün onları affedip kutsal topraklarda eski ihtişamına kavuşturacağı vaadinde bulunduğuna¹⁷ inanmalarıdır.

İslam'ın tevhid merkezli bir din olduğundan söz etmiştik. İslam'a girişte söylenen ve benimsenmesi gereken Kelime-i Şehadet, İslam'ın temel öğretisini ortaya koyması açısından önemlidir. Bilindiği gibi bu kelime, Allah'tan başka ilah olmadığı ve Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğu vurgularını içermektedir. Esasında Hz. Adem'den bu yana İslam'ın özü, sadece Allah'a kulluk etmek, başka hiçbir varlığa kulluk etmemektir. Ancak Allah'a kulluğun nasıl olacağını bizlere Allah'ın elçileri anlatmaktadır. Dolayısıyla Allah'a kulluk edebilmek için her dönemde peygamberlerin tebliğine kulak vermek ve onlara itaat etmek şart olmaktadır. Enbiya suresi 25 ayet, bu konuya vurgu yapmaktadır: "Senden önce hiç bir elçi göndermedik ki, ona şunu vahyetmiş olmayalım: "Benden başka ilah yoktur, öyleyse bana kulluk edin.""

Bu ayetten de anlaşılacağı gibi, bütün elçiler insanlara Allah'tan başka ilah olmadığını ve sadece O'na kulluk etmek gerektiğini tebliğ etmişlerdir. Dolayısıyla İslam'ın temel öğretisinin bu ilkeler olduğu konusunda kuşku yoktur. Nitekim Allah, Hz. Muhammed'den, Yahudi ve Hıristiyanları bu ilkelere davet etmesini istemiştir:

"De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a kulluk edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz Müslümanlarız." (Al'i İmran 64)

¹⁴ Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 88

¹⁵ Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, İstanbul, İSAM, 2010, s. 13

¹⁶ Gürkan, **Yahudilik**, s. 86

¹⁷ Gürkan, **Yahudilik**, s. 90

Bu ayetler ve Kur'an'daki daha pek çok ayet, İslam'ın temel öğretisini ortaya koymaktadır. Tez konumuzun içeriğini oluşturan Yahudi ve Hıristiyanların Kur'an'daki üstün güç tasavvuru bağlamında eleştirilmesinde, İslam'ın temel öğretisinden yola çıkılarak bu ve benzer temalı diğer ayetler esas alınacaktır.

1.4.1. İnanç, İbadet ve Ahlaki Değerler

İnanç, ibadet ve ahlaki değerler dinlerin yapısını oluşturan temel taşlardır. Her dinin bir takım inanç esasları olduğunu, kutsala bağlılığın bir göstergesi olarak icra edilen bazı ritüel ve davranışları içerdiğini ve bağlılarına sahip olmaları gereken bir takım ahlaki değerler sunduğunu söyleyebiliriz.

Dini oluşturan temel taşlardan birinin inanç olduğundan söz ettik. İslami terminolojide inanma, "iman" terimiyle ifade edilmektedir. "İman etmek" fiilinin temel bir özelliğinin, içerisinde kuşkuyu barındırmaması olduğu söylenebilir. Nitekim "iman" sözcüğü Arapçada, "emin" sözcüğü ile aynı kökten gelmektedir. Dolayısıyla iman etmenin emin olmakla ilişkili bir fiil olduğunu söyleyebiliriz.

Sebe' suresi 21. ayette, ahirete iman eden ile ondan kuşku duyanın ayırt edilmesinden söz edilmektedir. Bu ayette kuşku imanın zıddı olarak gösterilmektedir. Buna göre ahirete iman etmenin tersi, ahireti reddetmek değil, ondan kuşku duymaktır.

Dolayısıyla dinlerin, kuşkuya yer vermeyen kesin bir imanı gerekli gördüğünü söyleyebiliriz. İman etme eylemi, kesin kabul etmenin yanı sıra, kalpten bir bağlantı da içermektedir. Nitekim İmam Ebu Hanife, imanın; dil ile ikrar, kalp ile tasdik olduğunu söylemiştir.¹⁸ Aşağıdaki ayette, kalpten olmayan bir kabullenişin iman olarak nitelendirilemeyeceğini görmekteyiz:

"Bedevîler "İnandık" dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama "teslim/müslüman olduk" deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi..." (Hucurat 14)

İman kelimesinin kökünde, gönül huzuru ve korkunun bertaraf olması yatmaktadır. İman terim olarak ise, insanın doğruluğunu tasdik ettiği durumda Hakka

¹⁸ Muhammed b. Abdurrahman El-Humeyyis, **Ebu Hanife'nin İtikat Esasları**, çev. A. İyibildiren, M. Öztürk, İstanbul, Guraba, 2010, s. 322

boyun eğişini/bağlanışını dile getirir.¹⁹ Görüldüğü gibi iman etmenin bir diğer özelliğı de kutsalla bağlantılı olmasıdır. İman, gücünü kutsaldan alır, bu nedenle yüce bir varlığa dayanmanın huzuru ve güveni hissedilir. Nitekim iman sözcüğü Arapçada güven, güvenlik, emanet gibi anlamlarla köken itibariyle yakından ilişkilidir.

Sonuç olarak dinlerde imanın çok önemli bir role sahip olduğunu; kutsala duyulan güven, bağlılık, onun sunduğu öğretiyi doğru bulma ve kalpten benimseme gibi eylemleri içerdiğini anlamaktayız.

Dinin ikinci temel unsuru ibadettir. Dinden dine ibadet şekillerinin farklılık gösterdiğini biliyoruz. Bir takım farklılıklar olsa dahi, dinlerde ibadetin amacının, kalpteki imanın çeşitli söz ve davranışlarla açığa vurulması, kutsala koşulsuz bir itaat ve bağlılık gösterilmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Mevdudi, ibadeti şöyle tanımlamıştır:

“İbadet, kişinin yüksek ve galebe sahibi bir varlığa karşı baş eğmesi, itaat etmesi, sonra kendi hürriyet ve bağımsızlığından ferağat etmesi, onun karşısında her türlü mukavemet ve isyanı terk etmesi ve tam bir bağlılıkla ona boyun eğmesidir. İşte bu, kulluk ve itaat etmenin ta kendisidir.”²⁰

Dinlerde, belirli zaman içerisinde ve belirli ritüellerle yapılması gereken düzenli ibadetler olduğu gibi düzenli bir şekli ve zamanı olmayan ibadetler de vardır. Bazı ibadetlerde, ibadet öncesinde, sırasında ve sonrasında bir takım ritüellerin yerine getirilmesi gerekli görülür. Zaman açısından her gün, her hafta veya her yıl icra edilmesi gereken, belirli günleri ve vakitleri olan ibadetler vardır.

İslam dininde; namaz, oruç ve hac düzenli ibadetlere örnek verilebilir. Belirli dönemleri vardır; hazırlık aşamasında ve sonrasında bir takım ritüeller içerir. Örneğin, namaz gün içerisinde ancak belirli vakitlerde kılınır, namaza hazırlık sırasında abdest almak gerekir. Namaz sırasında kıyam, rükû ve secde gibi eylemlerde bulunulur. Bunlar namazın şekli unsurlarıdır. Özü itibariyle ise namaz; Allah'ı zikretmeyi, O'na şükretmeyi ve dua etmeyi içermektedir. İslam dininde ibadetlerin şekli unsurları çok önemsenmekle birlikte, özüne/hikmetine daha çok önem atfedilir. Abdest almak için su bulunamadığında, toprakla teyemmüme izin

¹⁹ Rağıb el-İsfahânî, **Müfredat**, çev. A. Güneş, M. Yolcu, İstanbul, Çıra yayımları, 2006, ss. 84-85

²⁰ Mevdudi, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, İstanbul, Beyan yayımları, 1983, s. 91

verilmesi (Maide 6); savaş gibi zor durumlarda namazın gerekirse kısaltılabilmesi (Nisa 101) gibi ruhsatlar bunu göstermektedir.

Hıristiyanlıkta vaftiz, konfirmasyon ve evharistiya gibi ayinler; Yahudilikte sabah, ikindi ve akşam ibadetleri, oruç ve kurban, düzenli ibadetlere örnek verilebilir. Neredeyse bütün dinlerde vakitleri ve ritüelleri olan düzenli ibadetlere rastlamak mümkündür. Bu ibadetlerin bir kısmı bireysel olarak icra edilirken bir kısmının ise cemaatle yapılması gerekli görülür. Cemaatle yapılan ibadetler, bunun için özel olarak yapılmış mabetlerde gerçekleştirilir. Yahudi ve Hıristiyanlar da cemaatle ibadete önem vermektedirler.

“Talmud bilgeleri cemaatle ibadeti övmüşlerdir. Onlara göre, bir adamın duası Tanrı tarafından, sadece sinagoga takdim edildiğinde duyulur. Yahudi geleneği, toplu ibadetin değeri konusunda ısrar eder ve cemaatle ibadete en az on reşit erkeğin katılması şartını koyar. Çünkü toplu halde yapılan dua, yüksek derecede öneme sahiptir.”²¹

Başka dinlerde de ibadet, bazı ritüellere sahip oluşu ve cemaatle yapılması gibi özellikleriyle önemli bir unsurdur. Örneğin, en eski Mezopotamya medeniyetini kurmuş olan Sümerlerin inanışlarına göre ilahlar, insanları, kendilerine kurban takdim etsinler ve oturacakları mabetleri yapsınlar diye yaratmıştır.²² Sümerler, mabette tanrıya kurban, yiyecek, şarap ve bira gibi içecek takdimi; çeşitli dualar, ayinler ve buhur yakma gibi faaliyetlerde bulunurlardı.²³ Eski Mısır’da firavunlara hizmet bir nevi ibadet sayılıyordu. Bu sebeple herhangi bir Mısırlı, sadakat ve dindarlığını, hayata, idareye veya idarecilere itaat etmek suretiyle ortaya koyardı.²⁴ Hinduizm’de ise “ferdi meditasyon, cemaatle ilahilerin söylenmesi, kutsal destanların okunması”,²⁵ mabetlerde tanrının heykeli önünde eğilip ona çiçek ve buhur sunulması²⁶ önemli ibadetlerdendir.

Son olarak dinin üçüncü temel unsurunun ahlak olduğunu söyleyebiliriz. Dinin özü olarak da kabul edilebilecek olan ahlak, inanç ve ibadetin insana

²¹ Adem Özen, **Yahudilikte İbadet**, İstanbul, Ayıışığı kitapları, 2001, s. 122

²² Ahmet Güç, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, ss. 38-39

²³ Güç, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, s. 41

²⁴ Güç, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, s. 51

²⁵ P.T. Raju, Wing-tsit Chan, Joseph M. Kitagawa, İsmail R. Farukî, **Asya Dinleri**, çev. A. Davudoğlu, İnkılab Yayınları, 2002, ss. 42-43

²⁶ Güç, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, s. 61

kazandırması beklenen özelliğidir. Genel bir tanım olarak ahlak; insanın kötülük yönünün arındırılması, iyilik yönünün geliştirilmesi böylece toplumsal ilişkilerin barışçıl bir biçimde sürdürülmesi için gerekli olan erdemli-faydalı huylar, etkinlikler ve değerlerdir.²⁷

Hıristiyanlık, ahlak temasına en fazla vurgu yapan dinlerden biridir. İsa Mesih'in "Dağ Vaazı" olarak bilinen deyişleri Hıristiyan ahlakının temel özelliklerini içermektedir.²⁸ İncil'den İsa Mesih'in ahlak temalı vaazlarına pek çok örnek verilebilir. Bunlardan bir kaçı şunlardır:

"İnsanlar görsün diye doğruluğunuzu onların önünde sergilemekten sakının... Sen sadaka verdiğin zaman sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin." (Mat. 6:1-3) "Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez... Siz hem Tanrı'ya hem de paraya kulluk edemezsiniz." (Mat. 6:24) "Neden kardeşinin gözündeki çöpe bakıyorsun da kendi gözündeki merteği görmüyorsun?... İkiyüzlü! Önce kendi gözündeki merteği çıkar, o zaman kardeşinin gözündeki merteği çıkarmak için daha iyi görürsün." (Mat. 7:3-5) "İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın." (Mat. 7:12)

Yahudilikte ise temel ilkelerini oluşturan On Emir'in çoğu ahlak ile ilgilidir. "Babana ve annene saygılı olacaksın, öldürmeyeceksin, zina yapmayacaksın, çalmayacaksın, komşun hakkında yalan şahitlik yapmayacaksın, komşunun evine tamah etmeyeceksin; komşunun eşine, kölesine, cariyesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin." (Çıkış 20:12-17)

Diğer dinler incelendiğinde de benzer ahlak öğretilerine rastlanabilir. Örneğin, Hinduizm'in önemli ahlaki metinlerinden biri olan Manu Kanunları'nın 92. maddesinde faziletin on hususiyeti olduğundan söz eder. Bunlardan bir kaçı hoşnutluk, sabır, hırsızlık yapmama, doğru sözlülük ve öfkelenmemedir.²⁹ Budizm'in sekiz dilimli yolu (doğru bilgi, doğru amaç, doğru konuşma, doğru davranış, doğru meslek, doğru çaba, doğru gözetim, doğru konsantrasyon)³⁰; Sihizm'deki beş hırsız (kibir, öfke, hırs, tutku ve şehvet) ve bunlara karşı beş silah (kanaat, hayırseverlik, şevkat, iyi davranış ve alçakgönüllülük)³¹; Konfüçyanizm'deki beş erdem

²⁷ Bkz. Cafer Sadık Yaran, **Ahlak ve Etik**, İstanbul, Rağbet yayınları, 2010, s. 9

²⁸ Gündüz, **Hıristiyanlık**, s. 93

²⁹ Raju, **Asya Dinleri**, ss. 139-140

³⁰ Ali İhsan Yitik, "Budizm", **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, ss. 321-322

³¹ Yitik, "Budizm", ss. 377-378

(ağırbaşlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve nezaket)³² dinlerin ahlak öğretilerine verilebilecek bazı örneklerdir.

İslam'da da ahlaki değerler çok büyük önem taşır. Haksız yere bir insanı öldürenin bütün insanlığı öldürmüş gibi olması;³³ anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilikte bulunmanın emredilmesi;³⁴ dürüst ve sabırlı olmanın,³⁵ cimri ve israfçı olmamanın³⁶ öğütlenmesi; İslam'ın ahlak ilkelerinin bazılarıdır. Ayrıca aşağıdaki ayetler de ahlaki değerlere vurgu yapmaktadır:

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme; çünkü sen ne yeri yarabilirsin, ne dağlara boyca ulaşabilirsin.” (İsra 37) “Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam tutun ve dosdoğru bir tartıyla tartın; bu, daha hayırlıdır ve sonuç bakımından daha güzeldir.” (İsra 35) “Ey iman edenler, adil şahitler olarak, Allah için, hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın. Adalet yapın. O, takvaya daha yakındır...” (Maide 8)

1.5. Dinlerin Üstün Güç Öğretisine Yer Vermesi

Dinin temel özelliklerinden birinin üstün güç öğretisine yer vermesi olduğundan söz etmiştik. İnsanların üstün güç ya da güçlere bağlanma isteklerinin arka planında, büyük bir etken olarak, güven içinde yaşama dürtülerinin yattığını söyleyebiliriz. İnsan; yaşamını, çevresinde olup bitenleri ya da ileride olacakları kontrol etme, garantiye alma arzusu içindedir. Kendi kontrol edemediği, hâkimiyeti altına alamadığı, bilgi sahibi olamadığı ve bu nedenle güvensiz, tedirgin bir hayat yaşadığı konularda kendi bilmediklerini bilen, kontrol edemediklerini kontrol edebilen bir güce bağlanma ihtiyacı hisseder. Bu sayede istediği şeylere ulaşma ve istemediği şeylerden korunma yolu olarak üstün güç ya da güçlere bağlanır, dua eder, onlar için bir takım ritüellerde bulunur, onları memnun etmeye çalışır. Bu yönde üstün güç ya da güçlerin varlığı insanlar için bir güven ve huzur kaynağıdır.

Nitekim “insanlık tarihine ilişkin bilinen en erken dönemden günümüze kadar yaşayan insanlar üzerinde yapılan çalışmalarda, tarih boyunca insanların

³² Yitik, “Budizm”, s. 395

³³ Bkz. Maide 32

³⁴ Bkz. Bakara 83

³⁵ Bkz. Al-i İmran 17

³⁶ Bkz. İsra 29

yaşamlarında çeşitli üstün güç ya da güçlere yer verdikleri; inançlarını, düşüncelerini, tavır ve davranışlarını bu üstün güç/güçler doğrultusunda belirledikleri görülmektedir.”³⁷ Üstün güç ya da güçlere bağlanmak, insan doğasından kaynaklanan bir ihtiyaçtır.

Üstün güçlerin dinlerdeki rolleri farklı farklıdır. Varoluşun kaynağı, yaşatıcı, evreni yönetici olarak görülebilecekleri gibi koruyucu, kurtarıcı, öğretici, zevk ve heyecan verici, refaha erdirici, onurlandırıcı olarak da kabul edilebilirler. Bu rollerin hepsi tek bir üstün güce verilebileceği gibi, her biri için ayrı üstün güçler de edinilebilir. İnsanüstü, doğaüstü, aşkın niteliklerin atfedildiği varlıkların yanı sıra insanların davranışlarını birinci derecede yöneten, insanların kendilerini adadıkları ve hayatlarını vakfettikleri varlık ya da değerler de bu kapsama girebilir.

1.5.1. Üstün Güç Olarak Metafizik Varlıklar ve Değerler

Olağanüstü güçler atfedilen, aşkın ya da kutsal olduğuna inanılan, görünümünün arkasında gizil mânâlar aranan, bu nedenle korku ve umutla bağlanılan metafizik varlıklara inancın pek çok insanın hayatını kuşattığı söylenebilir.

Bunlar arasında en yaygın ve güçlü şekilde inanılan varlık kuşkusuz ki Tanrı'dır. Tanrı inancı açısından insanlar, en genel itibariyle tanrıtanımaz olarak da isimlendirilen ateistler ve tanrının varlığını kabul eden teistler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Teistlerden bazıları monoteizmi savunur. Onlara göre, evreni yaratan ve evrene hükmeden sadece tek tanrı vardır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam monoteizm söyleminde olan dinlerdir. Bir diğer teist anlayış, düalizmdir. Düalistlere göre, iyilik ve kötülük tanrısı ya da ışık ve karanlık tanrısı olmak üzere birbiriyle rekabet halinde olan iki tanrı vardır. Bunlara örnek olarak da Maniheizm ve Sabiilik verilebilir. Son olarak Yunan mitolojisinde örneğini açık olarak gördüğümüz politeizm, yani çok tanrıcılık da teist anlayışlardan biridir.

Ateizm tanrının varlığının reddedilmesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak mutlak ateizmin çok zor hatta imkansız olduğunu savunan düşünürler de vardır. Örneğin J. Baillie'in düşüncesine göre, ateist, her ne kadar Tanrı'nın varlığına inanmadığını açıkça söylemekte ise de, onun varlığının derinliklerinde Tanrı fikri

³⁷ Şinasi Gündüz, **Mitoloji ile İnanç Arasında**, Samsun, Etüt yayınları, 1998, s. 15

gizlidir. J.A.T. Robinson'a göre ise insan, ilahi gücün varlığını, içinden gelen bir zorlama ile duymaktadır. Bu varlığa ne ad verebileceğini ve onu nasıl tasavvur edebileceğini bilmeyebilir.

Tanrı; her şeyi bilen, gören, duyan, her şeye gücü yeten, yaratıcı, yaşatıcı, evreni yönetici, dini kuralları belirleyici olarak kabul edilir. Monoteist dinlerde bütün bu yetki ve nitelikler tek bir tanrıya atfedilirken, politeist dinlerde bunların biri veya bir kaç için başka tanrılar edinilmektedir.

Tanrı dışında, başka bir takım metafizik varlıklara ya da metafizik alemle bağlantılı olduğuna inanılan eşyalara, bitkilere, hayvanlara, insanlara, mekânlara, zamanlara, sayılara, gök cisimlerine ya da bir takım sosyal değerlere üstün güçler atfedilmiştir. Örneğin, Hıristiyanlar tarafından, Tanrısal kelamın bedenleşmiş hali, cevher bakımından Tanrı ile aynı tabiata sahip olduğuna ve ezeli olarak Tanrı'dan sudur ettiğine inanılan İsa Mesih³⁸ üstün güç yakıştırılan varlıklardan biridir. Kutsal Ruh'un da aynı şekilde Tanrı ile aynı cevhere sahip olduğuna inanılır ve o da aşkın kabul edilir. Bunların dışında birkaç örnek olarak; Taoizm düşüncesinde bütün mevcudatın sahip olduğu kabul edilen ve doğa olayları da dâhil pek çok hareketi yönettiğine inanılan Yin ve Yang³⁹; Hint mitolojisinde doğar doğmaz yürümeye başlayan, doğumundan bütün yer ve gök cisimlerinin haberdar olduğu⁴⁰ ve her dönemde gayb aleminden gelip uyanış salası veren Buddha⁴¹ verilebilir. Bu örnekler, üstün güç yakıştırılan metafizik varlıklardan ya da metafizik alanla bağlantılı olduğuna inanılan varlıklardan bir kaçıdır.

Eşyalara, bitkilere ya da hayvanlara üstün güç atfetmenin eski bir örneği fetiş ya da totem inancıdır. Fetiş; boncuk, küçük taş, ilkel kabilenin taptığı bazı uğur getirici eşya gibi bir şey veya eşyadır.⁴² Buna göre, bazı eşyalarda üstün güç olduğuna, onların uğur getireceğine, istediğimiz bazı şeyleri gerçekleştireceğine ya da istemediğimiz şeylerden koruyacağına inanılır. Totemizm inancına göre ise totemler; klanın atası olarak kabul edilen, üstün güçlere sahip, klanın koruyucu ruhu ya da gözeteni olduğuna ve güç zamanlarda yol gösterdiğine inanılan bir takım

³⁸ Gündüz, **Hıristiyanlık**, s. 67

³⁹ Ali Şeriati, **Dinler Tarihi 1**, çev. E. Okumuş, Ankara, Fecr Yayınları, 2010 ss. 192-193

⁴⁰ Ali İhsan Yitik, **Hint Dinleri**, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005, ss. 47-47

⁴¹ Şeriati, **Dinler Tarihi 1**, s. 138

⁴² Şeriati, **Dinler Tarihi 1**, s. 70

hayvanlar veya nadiren bitkilerdir.⁴³ Ulûhiyeti ve kutsalı yalnızca aşkın bir metafizik güce hasretmeyip tüm evrene yaygınlaştıran, doğal varlıkları tanrılaştıran veya bunları tanrısal gücün tezahür ettiği alanlar/objeler olarak gören bu tür inançlar pagan geleneklerin unsurları olarak kabul edilebilir.⁴⁴

Günümüzde din farkı gözetmeksizin pek çok kişi tarafından dikkate alınan, genellikle “batıl inançlar” olarak isimlendirilen ve teoride batıl kabul edilmesine rağmen pratikte yaygın olarak benimsenen inançların, bir çeşit fetişizm örneği olduğu tartışılabilir. Uğur ya da uğursuzluk inancı bunun en belirgin örneklerindedir; bazı kalem, anahtarlık, kolye, oyuncak gibi eşyaların uğur getireceğine, bunları taşımanın istenilen şeyleri elde etme (sınav ya da yarışma kazanma gibi) ya da bazı kötülüklerden koruma gibi etkileri olduğuna, merdiven altından geçmenin, kara kedi görmenin, 13 rakamının, ayna kırılmasının, baykuş ötmesinin uğursuzluğuna inanmak bu kapsama girebilir. Yine ağaçlara çaput bağlama, nazar boncuğu takma, kurşun dökme, tahtaya vurma, okunmuş su içme ya da pirinç yutma gibi eylemler başka bazı batıl inançlardır. Uğur ve uğursuzluk inancının yanı sıra büyü, sihir, tılsım, fal gibi inançlar da varlıklara üstün güç atfetmenin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Batıl inançlar neticesinde bir takım varlıklara üstün güçler atfedip, başa gelen iyi ya da kötü olayları onlara bağlamak; insanların olaylardaki asıl sebebi, yaşananların arka planını, bireylerin kendi sorumluluklarını, hata ve eksikliklerini görmelerine engel olur. Böyle bir durumda sorunları çözmeye bir başarı elde edilmesi veya başarıları devam ettirmede bir yöntem, disiplin ya da plan ortaya konulması zordur. Bu, çözüm yöntemlerinin ya da başarıların başka durumlara, kişilere ya da nesillere aktarılmasını güçleştirir. Ayrıca batıl inançlar büyücü, üfürükçü, falcı, kâhin, medyum sıfatlı insanların ortaya çıkmasına, bu işlerin yapıldığı sektörlerin doğmasına yol açar. Bu tür insanların da gizil/üstün güçlerinin olduğuna inanılır.

Bir takım eşya ya da canlılara kutsiyet atfetmenin yanı sıra çeşitli gök cisimlerinin kutsallaştırılmasına dayalı yıldız-gezegen kültürü ya da ata ruhlarına

⁴³ Sigmund Freud, **Totem ve Tabu**, çev. N. Berkeş, Aralık, 1998, s. 5

⁴⁴ Şinasi Gündüz, **Anadolu’da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa**, Ankara, Ankara Okulu, 2005, s. 7

tapınma ve tazim şeklinde ortaya çıkan atalar kültü, paganizmin inanç ve ritüellerinde önemli yer tutmaktadır.

Örneğin ortaçağda politeist bir inanca sahip olan Harraniler, yıldızların çeşitli tanrısal varlıkların ruhlarını taşıyan semavi cisimler olduklarını düşünmüşler ve bunlara ya doğrudan ya da yeryüzünde onları temsil eden çeşitli aracı varlıklar (suretler, heykeller ve kült merkezleri) vasıtasıyla tapınmışlardır. Onlara göre yıldız ve gezegenler, insanlara ve yeryüzüne iyi veya kötü etkide bulunabilirler.⁴⁵ Ya da yine bazı pagan toplumlara göre, öldüklerinde ataları ruhsal olarak da yeryüzünde varlıklarını sürdürmeye, kendi halkalarını korumaya ve önderlik etmeye devam ederler.

1.5.2. Otorite ve Etnisite gibi Sosyal Değerler

Metafizik varlık ve değerler dışında, genellikle insanlar bazı sosyal değerlere de üstün güçler atfetmiş, yaşamlarını bunlar doğrultusunda yönlendirmiş, onlara vazgeçilmez, olmazsa olmaz gözüyle bakmış, hatta kimi zaman hayatlarını onlara adanmışlardır.

Bu tür üstün güçlere birçok örnek verilebilir. “Para, mal, makam, her türlü güç, çıkar, soy-sop ya da atalar kültü, ırk, ailesel ya da milli övünç, milli kahramanlar, devrim liderleri, derebeyleri ya da diktatörler, ideolojik tutkular, her türlü moda akımı, sanatçı fanatıklığı ve spor, günümüz insanının adı konsun veya konmasın kutsallarını, üstün güçlerini ifade etmektedir.”⁴⁶

Para, günümüz dünyasında bunlar arasında önemli bir yere sahiptir. Kendini paraya adanmış, kimi zaman ahlaki değerleri bile onun için hiç sayabilen insanlar için para üstün bir güç niteliğindedir.

Benzer durum diğerleri için de geçerlidir. Eğer kişi, bu varlık ve değerlere hayatını adıyorsa ve bunlar uğruna evrensel ahlaki değerlerden vazgeçebiliyorsa, bu durum, onlara üstün güç yakıştırdığının bir göstergesidir diyebiliriz. Evrensel ahlaki değerlere göre öldürmenin, çalmanın, yalanın, tecavüzün yanlış olduğu; dürüstlüğün, yardımlaşmanın, sözde durmanın, adaletin doğru olduğu herkes tarafından bilinir. Bunların yanlışlığı ya da doğruluğu, kimin bu eylemleri işlediği ile ilgili değildir. Bu

⁴⁵ Gündüz, **Anadolu’da Paganizm**, s. 58

⁴⁶ Şinasi Gündüz, **Mitoloji ile İnanç Arasında**, Samsun, Etüt yayınları, 1998, s. 19

değerler karşısında adaletli bir tavır sergilemek yerine; insanların ırkı, soyu ya da mevkii nedeniyle hakkaniyeti zedeleyici şekilde taraf tutmak, bu özellikle üstün güç atfedildiğinin bir göstergesi olarak görülebilir.

1.5.3. Hedonizm

Hazcılık olarak da ifade edilen Hedonizm, hazzı aramayı ve acılardan kaçmayı yaşamın temel anlamı sanan dünya görüşüdür.⁴⁷ Hazcılığın kurucusu sayılan Aristippos'a göre mutluluğun erdemden, erdemden de bilgidenden geldiği doğru değildir, mutluluğun tek kaynağı hazdır.⁴⁸

Bu öğretinin insanlara verdiği temel mesajın, “canın ne istiyorsa onu yap ve canın ne istemiyorsa ondan kaçın” mesajı olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda haz, insanların hayatlarına yön veren üstün bir güç olarak karşımıza çıkar.

1.5.4. Dinlerin Kendi Öğretilerine Muhalif Üstün Güç Algılarına Yönelik Reddiyelere Önem Vermesi

Dinlerin özelliklerinden biri de, kendi öğretilerine muhalif üstün güç algılarına yönelik reddiyelere önem vermesidir. Bu durum, monoteizmi savunan dinlerde çok belirgindir. Çünkü tek tanrı inancını savunmak, doğal olarak diğer tanrıları reddetmeyi beraberinde getirir. “Monoteist ya da tektanrılı dinler insanların yaşamlarında yer verdikleri ya da verebilecekleri diğer üstün güçleri reddederek bir tek üstün gücün, yani bir tanrının kabul edilmesini ön plana çıkarmaktadır.”⁴⁹

Nitekim İslam'ın temel ilkesi olan “La ilahe illallah” cümlesi, öncelikle bir reddedişle başlamaktadır. Buna göre, kişi öncelikle bütün ilahları reddetmeli ve ilah olarak sadece Allah'ı kabul etmelidir. İslam'a göre insanların temel problemi, Allah'ın varlığını kabul etmemek değil, Allah ile beraber başka ilahlar edinmektir.⁵⁰

Muhalif üstün güçlerin reddi konusu aynı dinin içerisinde farklı mezheplerin doğmasının da sebeplerinden biri olagelmıştır. Hıristiyanlığın üç ana mezhebi olan Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlığın ayrışmalarının bu konuyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Kutsal Ruh'un sadece Baba'dan mı yoksa hem Baba'dan

⁴⁷ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap yayınevi, s. 93

⁴⁸ Avşar Timuçin, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, İnsancıl yayınları, 1998, s. 151

⁴⁹ Gündüz, “Giriş”, s. 31

⁵⁰ Bkz. Zümer 38, Lokman 25

hem Oğul'dan mı neşet ettiği konusu Katolikler ve Ortodokslar arasında oldukça derin ayrışmalara sebep olmuştur. Ya da Katolikler ikonalara tazim ederken, Ortodokslarca ikonaların üstün gücünün reddedilmesi, iki mezhebi ayıran önemli özelliklerden biridir. Protestanlığın doğuşuna da bir takım reddiyelerin neden olduğunu söyleyebiliriz. Kilisenin ve Papalık kurumunun üstün güçlerinin reddedilmesinin Protestanlığı Protestanlık yapan özelliklerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Hindistan'da Hinduizm'den sonra Budizm'in doğuşunun da bir takım reddiyeler sonucu olduğu söylenebilir. Tanrı fikrinin reddedilmesi ve Vedaların kutsal metin olarak otoritesinin reddedilmesi Budizm'in temel özelliklerindedir. Görüldüğü gibi dinler, belli kabullerinin yanı sıra reddiyelerle de kimliklerini ortaya koymaktadır.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Temel Sorunlar

Kur'an'ı Kerim, Yahudi ve Hıristiyanlardan sıkça söz etmekte, onlara yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Kur'an, Yahudi ve Hıristiyanları hangi konularda uyarmakta, onlara hangi eleştirileri yöneltmektedir? Günümüz Yahudi ve Hıristiyanları bu eleştiriler bağlamında nasıl değerlendirilebilir? Bu çalışmada bu ve benzeri hususlar tartışılmaktadır.

Araştırma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, dinin tanımı, özellikleri, temel kavram ve değerleri üzerinde durulmakta; dinlerin “üstün güç” öğretisine nasıl yer verdikleri ile ilgili genel bilgiler verilmektedir. Ayrıca, “üstün güç” bir kavram olarak ele alınarak değişken yapısı incelenmekte, dinlerin kendi öğretilerine muhalif üstün güç algılarına yönelik tavırları sorgulanmaktadır.

Birinci bölümde, ilk olarak, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Arapların dini inançları hakkında, bu konuda yapılmış akademik çalışmalardan yola çıkarak bilgi verilmektedir. Ancak temel olarak bu bölümde Kur'an'daki üstün güç tasavvuru ele alınmaktadır. “Rab” ve “ilah” gibi üstün güce yönelik temel kavramlar, üstün gücün Kur'an mesajında ne derece merkezi bir konumda olduğu, üstün güç olarak Allah'ın nasıl zikredildiği gibi hususlar bu bölümde işlenen konular arasındadır. Son olarak, Kur'an'da farklı üstün güç algılarına yönelik eleştiriler, şirk kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır.

İkinci bölüm, Kur'an'ın Hıristiyanlara ve Yahudilere yönelttiği teolojik eleştiriler ile ilgilidir. Bu eleştiriler konu ile ilgili bu güne kadar yapılmış çalışmalardan da yararlanılarak teker teker incelenmekte, onların inanç esasları bu eleştiriler bağlamında değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölümde ise öncelikle, Kur'an'ın sosyal yaşama ilişkin getirdiği temel ilkeler kanıtlarıyla birlikte ortaya konulmaktadır. Dinin, “sosyal yaşamla ilgili evrensel hükümler” olarak tanımlanabileceği ve Monoteizm'in bir gereği olarak, bu hükümleri belirleme yetkisinin, -ilahi bir yetki olmasından ötürü- sadece tek tanrıya verilmesi gerektiği kanıtları ile incelenmektedir. Sonra, Kur'an'ın sosyal yaşama ilişkin Yahudi ve Hıristiyanlara getirmiş olduğu eleştiriler tek tek ele alınmakta ve Yahudi ve Hıristiyanlar bu ilkeler bağlamında değerlendirilmektedir.

Sonuç bölümünde ise, araştırmada elde edilen bilgiler doğrultusunda son bir değerlendirme yapılmaktadır. Allah Yahudi ve Hıristiyanları hangi konularda eleştirmekte, eleştiri konusu olan sorunlar onların inanç ve uygulamalarında nasıl göze çarpmaktadır? Bu sorunların kaynağı nedir? İslam, bu sorunlara ne tür çözümler önermektedir? Tez boyunca cevap aranan bu sorular üzerinde sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmakta, aynı zamanda bizlerin bu sonuçlardan çıkarmamız gereken dersler ayet ve hadisler ışığında sorgulanmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynaklar

Araştırmada, teorik bir çalışma olmasından dolayı genelde betimleyici (deskriptif) bir yöntem kullanılmaktadır. Araştırmanın konusu Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyanlara yönelttiği eleştiriler olmasından dolayı; öncelikle Kur'an ve ilgili ayetlere yönelik tefsir çalışmaları incelenmiş ve onlarla ilgili olarak Kutsal Kitap dâhil olmak üzere Yahudi / Hıristiyan literatürü taranmıştır. Kur'an'ın öncelikle muhkem hükümleri temel alınmış, diğer İslami yan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Elde edilen veriler ışığında yer yer bazı analizler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Konuyla ilgili akademik kitaplar, dergiler ve makaleler de incelenen kaynaklar arasındadır. Araştırmamızda ilk elden kaynakların yanı sıra ikinci el kaynaklar da referans alınmıştır.

1. KUR'AN'DA “ÜSTÜN GÜÇ” TASAVVURU

1.1. Kur'an'ın Nazil Olduğu Dönemde Araplar ve Dini İnançları

Kur'an, nazil olduğu dönemin insanlarını ve toplumlarını doğrudan muhatap almakta; vahiy, oradaki insanlar, toplumlar ve daha çok da Allah Resulü ile bir diyalog halinde sürdürülmektedir. 23 yıllık nübüvvet döneminin kitaplaştırılmış hali olarak tanımlanması mümkün olan Kur'an'ın, toplu halde değil de 23 yılda peyderpey indirilmesi bunu kanıtlamakta, bu durum aynı zamanda onun sadece bir kurallar kitabı değil bir yaşam kitabı olduğunu göstermektedir. Allah Kur'an'da; buyruklarının⁵¹ ve haram/helal kıldığı şeylerin⁵² yanı sıra; Allah Resulünün ilk vahiy aldığı⁵³nda hissettiklerini⁵³, vahyi tebliğini⁵⁴, insanların tebliğe karşı olumlu ya da olumsuz tepkilerini⁵⁵, Allah'ın o tepkilere cevabını⁵⁶, tebliğ döneminde Resulullah'ın yaptığı ve yaşadığı şeyleri⁵⁷, önceki kavimlerden ve peygamberlerden benzer durumlarla ilgili ibretlik kıssaları⁵⁸ da vahyetmiştir. Bu anlamda Kur'an, kuru kurallar ve teoriler kitabı değil, insanı muhatap alan, yaşamla iç içe, dinamik bir kitaptır. Dolayısıyla o dönemin sosyal, ekonomik ve dini şartları hakkında bilgi sahibi olmak, dönemin insanlarının inanışlarını ve temel uğraşlarını bilmek, ayetlerin verdiği mesajı anlamayı kolaylaştıracaktır.

M. Hamidullah, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde dünyanın genel durumu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“O dönemde nereye bakılırsa bakılsın, dünyanın her yöresinde sadece savaşlar; ırk, renk, dil, din ve bölge farklılıkları nedeniyle sağduyudan yoksun önyargılar; halkın geri kalanı hiçbir şeye sahip olmazken servetin birkaç

⁵¹ Örnek: bkz. İsrâ 23, Bakara 183-187, Bakara 196

⁵² Örnek: bkz. Bakara 173, A'raf 33, Maide 1-5, En'am 150-152

⁵³ Örnek: bkz. Müdessir 1-2

⁵⁴ Örnek: bkz. En'am 151, Tevbe 124, Al-i İmran 64

⁵⁵ Örnek: bkz. Enam 8, İsrâ 90-93, Furkan 7-9

⁵⁶ Örnek: bkz. Bakara 118, En'am 11, Furkan 11, Secde 3

⁵⁷ Örnek: bkz. Kehf 6, Şuara 3, En'am 35

⁵⁸ Örnek: bkz. Meryem 16, 41, 51, 54; İbrahim 6

zengin arasında dengesiz dağılımından kaynaklanan koyu sefalet göze çarpıyordu.”⁵⁹

Dolayısıyla o dönemde, dünyanın bir adalet, barış ve güven ortamına ihtiyaç duyduğu açıktır.

Arap Yarımadası da o dönemde farklı bir durumda değildi. İslam öncesi Arap Yarımadası’ndaki toplumda “bedevi” ve “hadari” denen iki çeşit hayat tarzı dikkati çekmekteydi. Hadariler köy, kasaba ve şehirlerde yaşarken bedeviler çöl ve vahalarda konargöçer olarak çadırlarda yaşarlardı. Araplar genelde kabileler halinde yaşamlarını sürdürürlerdi. Kabileler arasında sürekli bir savaş ve mücadele olduğu ve sık sık kan döküldüğü rivayetler arasındadır.⁶⁰

Hicaz bölgesinde yerleşik bir hayat yaşayanların geçim kaynakları Medine ve Taif gibi verimli yerlerde tarım, Mekke ve diğer yerlerde ise ticaret ile sağlanırdı. Mekke ve Medine üzerinden geçen ticaret yolu, ayrıca Mekke ve çevresinde kimi zaman kurulan panayırlar ticareti kolaylaştıran etmenlerdi.

İslam öncesi Arapların dini durumuna bakıldığında, Hz. Muhammed'den önceki dönemlerde Hicaz'da tevhid inancının var olduğu, Arapların zamanla bu inancı terk ederek putperestliğe döndükleri hususu Arap tarihi ile ilgilenen neredeyse herkes tarafından kabul edilen bir durumdur.⁶¹

Arap yarımadasında çoğunluk putperest olmakla birlikte, Yahudilik, Hıristiyanlık ya da Mecusilik gibi başka dinlere de rastlanmaktaydı. Örneğin; Medine, Hayber, Fedek ve Yemen’de az da olsa Yahudi vardı. Arap Yarımadası’nın kuzey bölgesinde yaşayan Gassani ve Hireliler arasında Hıristiyanlık yayılmıştı. Güney Arabistan’da da bu dinin mensupları yoğun olarak Necran’da bulunuyordu. Hıristiyanlık, Hicaz bölgesinde de biliniyordu; ancak önemli bir etki oluşturmamıştı.

O dönemdeki Araplarda her kabilenin kendine ait özel bir putunun var olduğu şeklinde kendini gösteren çok tanrıcılık yaygın bir inanç biçimi idi.⁶² Nitekim

⁵⁹ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. M. Yazgan, İstanbul, Beyan yayınları, 2004, s. 33

⁶⁰ Şemsettin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara, Ankara Okulu yayınları, 1997, s. 9

⁶¹ Resul Öztürk, “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve bu Tasavvurun İslam’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, sayı 2, 2008, s. 122

⁶² Öztürk, “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve bu Tasavvurun İslam’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, s. 2

Mekke, Müslümanlar tarafından fethedildiğinde Kâbe ve civarında 360 kadar put bulunduğuna dair yaygın bir kanaat kaynaklarda yer almaktadır.⁶³

Dünyanın diğer birçok politeist geleneğinde olduğu gibi, cahiliye dönemi Arap politeizminde de bir üstün varlık ve bu varlıkla insanlar arasında adeta aracılık görevini üstlenmiş olan ikinci dereceden ulûhiyetler mevcuttu.⁶⁴ Bununla birlikte çok tanrılı inancın içerisinde adına “Allah” dedikleri ve bütün tanrılara hâkim yüce bir varlığın kendisine ortak koşularak kabul edildiği de bilinmektedir.⁶⁵ Putlardan ayrı olarak “Ya Allah!” veya “Allahümme” diye dua etmeleri,⁶⁶ ya da çocuklarına Hz. Muhammed’in babasının adı olan “Abdullah” gibi Allah ile ilişkili birtakım isimler koymaları bunun bir göstergesidir.

Kur’an’da bu konu açık biçimde ifade edilmiştir: “Andolsun, eğer onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?” diye soracak olsan mutlaka, “Allah” diyeceklerdir. O hâlde nasıl oluyor da çevriliyorlar?” (Ankebut 61)

Burada da görüldüğü gibi Araplar evreni yaratıcı ve yönetici olarak Allah’ın varlığını kabul ederlerdi. Ancak aynı zamanda Allah’a ortak koşarlardı. Bu konu ile ilgili İbn Abbas’ın açıklaması sorunun tespiti açısından önemlidir.

“İbn Abbâs şu ayet hakkında: "Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar" (Yusuf, 106) şu açıklamayı yapmıştır: ‘Yâni, "Onlara kendilerini kim yarattı, gökleri ve yeri kim yarattı diye sorarsınız, "Allah" diye cevap verirler, işte bu onların imanıdır. İbadet etmeye gelince Allah'tan başkasına da taparlar, bu da onların ortak koşmaları, şirkleridir.’”⁶⁷

Müşriklerin ibadet ederken Allah’ın yanı sıra başkalarına da kulluk etmeleriyle ilgili iki sebep üzerinde durulabilir. Bu sebeplerden biri, Allah’a yaklaşma arzusudur.⁶⁸ Zümer suresi, 3. ayete göre, kendi ağızlarıyla bunu ifade

⁶³ Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 19

⁶⁴ Şinasi Gündüz, **Mitoloji ile İnanç Arasında**, ed. Cengiz Batuk, Samsun, Etüt Yayınları, 1998, s. 57

⁶⁵ Öztürk, “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve bu Tasavvurun İslam’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, s. 122

⁶⁶ Halime Özdemir, “Kur’an’ı Kerim’e göre Cahiliye Çağı İnsanı”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 4

⁶⁷ Taberî 13, 51

⁶⁸ Muhsin Demirci, **Kur’an’ın Ana Konuları**, İstanbul, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008, s. 32

etmişlerdir. “...Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz...”

Cahiliye Araplarının puta tapmalarının ikinci temel sebebi de şefaath beklentisidir.⁶⁹ Bu gerçek, Yunus suresi 18. ayette şöyle ifade edilmiştir: “Allah’ın yanı sıra, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere kulluk ediyorlar ve “İşte bunlar Allah katında bizim şefaathçılarımızdır” diyorlar...”

Arapların Allah’a daha çok yaklaşma amacıyla araçlar edinmelerinin ya da kurtuluş ümidiyle şefaathçiler edinmelerinin arka planı, T. Izutsu’nun ifade ettiği şu gerçeğe dayandırılabilir: “Cahiliye Araplarında, Allah ve diğer tanrılar arasında hiyerarşik bir sistem vardı. Bu sistem içerisinde Allah, hiyerarşinin en üst noktasında yer alırdı. Hiyerarşinin zirvesinde olan Allah, günlük hayatla ilgili konularda rahatsız edilmez, onun yerine hiyerarşinin alt tabakasında olduklarını düşündükleri diğer tanrılara başvururlardı.”⁷⁰ Allah’ın günlük hayatla ilgili konularda onların tabiriyle rahatsız edilmeyip, alt seviyede başka tanrılar edinilmesinin gerekçelerini ve edinilen tanrılarının özelliklerini şu açıklamada da görmekteyiz:

“Allah’ın, sıradan varlıklar olan insanlarla doğrudan ilgilenmeyecek kadar yüce olduğuna inanılırdı. İnsanlar ancak bir takım araçlar vasıtasıyla ona ulaşabilir; dua edebilir veya ondan yardım dileyebilirlerdi. İnsanlarla yüce varlık arasında iletişim kuran bu araçlar ikinci dereceden tanrısal varlıklar olan metafizik varlıklardı. Ayrıca rahipler, kabile reisleri vb. eşraftan güçlü kişiler de buldukları sosyal mevkielelerinden dolayı Allah’a daha yakın ve dolayısıyla Allah ile sıradan insanlar arasında aracılık yapma yetkisine sahip insanlar olarak görülüyorlardı.”⁷¹

Bu anlayışın Allah’a insani özellikler atfetme sonucunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü buna benzer hiyerarşik bir sistem, insanın yönetici olduğu durumlarda mevcuttur. Bir ülkenin ya da şirketin yönetiminden sorumlu olan insanları düşünelim. O konumda bile olsa insan, beşeri özellikleri gereği acizdir, her an her şeyi göremez ve her şeye gücü yetmez. Başka insanların yardımına muhtaçtır. Oysa Allah her an gizli veya açık her şeyi görür, her şeye de gücü yeter. Diğer taraftan Allah insana şah damarından daha yakındır.⁷² Allah’ın insanlar gibi basit

⁶⁹ Demirci, **Kur’an’ın Ana Konuları**, s. 33

⁷⁰ Toshihiko Izutsu, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, çev. S. Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, s. 54

⁷¹ Gündüz, **Mitoloji ile İnanç Arasında**, s. 57

⁷² Bkz. Kaf 16

şeylerle ilgilenmediğine dair düşüncelerine, Allah'ın yüceliğini kanıt olarak getirmektedirler. Oysa evrendeki sayısız varlıkla ilgili her şeyi görmesi, bilmesi ve her birine ayrı ayrı müdahale etmesi, Allah'ın yüceliğini ortaya koyan bir unsur olarak da görülebilir. Buna göre, Allah, o kadar yücedir ki, küçük ya da büyük sayısız varlık söz konusu olduğunda bile, evreni idare etmede yardımcıya ihtiyaç duymayandır; her bir varlıkla ilgili gizli veya açık en ufak ayrıntıyı bile bilendir.

1.2. Kur'an'ın Üstün Güce Yönelik Kavramları

Kur'an'da üstün gücü, diğer bir ifade ile aşkınlığı, olağanüstülüğü ve mükemmelliği ifade eden pek çok kavram bulunmaktadır. İncelendiğinde bu kavramların Allah'ın özelliklerinden bahseden ayetlerde geçtiği ve Allah'ı niteleyen kavramlar olduğu görülür.⁷³

Allah'ın üstün özellikleri hakkında bilgi veren sıfatlar, “el-Esmâ’ü'l-Hüsnâ” şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifade, ismin çoğulu olan “esmâ” ve “güzel, en güzel, en üstün” anlamlarına gelen “hüsnâ” kelimelerinden oluşmaktadır. Genellikle

⁷³ Kur'an'da geçen üstün güce yönelik kavramlardan bir kısmı, anlamlarıyla birlikte şunlardır: “el-A'lâ (en yüce, en şerefli), el-Alî (şanı, şerefi, izzeti ve kudreti yüce olan), el-Alîm (her şeyi çok iyi bilen), el-Âhir (varlığının sonu olmayan, ölümsüz, ebedî ve bâkî), el-Azîz (üstün, güçlü, kuvvetli, galip, şerefli, değerli, melik), el-Bâri' (yaratan, örneği olmadan varlıkları îcat eden), el-Berr (iyilik eden, çok lütfkâr, çok merhametli, çok şefkatli), el-Ebkâ (verdiği nimetler sürekli ve hep kalıcı olan), el-Ehad (eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek, yegâne), el-Ekrem (en çok ikram eden), el-Evvel (öncesi olmayan, yaratılmamış, ezeli ve kadîm tek varlık), el-Ğafûr (çok affeden, çok bağışlayan), el-Habîr (her şeyden haberdar olan, gizli aşikâr her şeyi bilen, haber veren), el-Hâdî (hidayet eden, doğru yolu gösteren), el-Hakîm (hikmet sahibi, her işi, emri ve yasağı yerli ye-rinde olan), el-Hakem (hüküm veren, son kararı veren), el-Hallâk (mükemmel yaratan, devamlı yaratan), el-Îlâh (ma'bûd, Tanrı), el-Kâdir (güçlü, kuvvetli, her şeye gücü yeten), el-Kahhâr (yenilmeyen, daima galip gelen), el-Kâim (varlıkları görüp gözetten, koruyan, yöneten), el-Kâşif azap, sıkıntı, bela ve dertleri gideren), el-Kerîm (değerli, şerefli, çok nimet veren, nimet ve ihsanı bol olan), el-Mâlik (bütün varlıkların sahibi), el-Mecîd (çok şerefli, çok itibarlı), el-Melik (bütün varlıkları yöneten, dilediğini yapan, dilediği gibi hükmeden), el-Mevlâ (dost, yardımcı, görüp gözetten), el-Muktedir (güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapan), el-Müneccî (sıkıntı, bela ve azaptan kurtaran), el-Müte'âl (aşkın, pek yüce, ulu, eksik ve noksanlıklardan berî olan), en-Nesîr (çok yardım eden, sürekli yardım eden), er-Rahîm (çok merhametli), er-Rahmân (çok merhametli), er-Rezzâk (bol nimet, maddî ve manevî rızık veren), es-Samed (her şeyin kendisine muhtaç olduğu, yöneldiği, her dilek ve isteğin mercii; hiç eksigi, kusuru ve ihtiyacı olmayan ulu, şanlı, dosdoğru, âdil ve güvenilir olan), es-Semî' (her sözü, bütün konuşulanları en iyi işiten, duyan), et-Tevvâb (sürekli tövbeleri kabul eden), el-Vâhid (zatında, isim ve sıfatlarında eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan), el-Velî (dost, seven, görüp gözetten, yardım eden)”

Bkz. İsmail Karagöz, **Esmâ-i Hüsnâ: Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları**, Ankara, DİB Yayınları, 2007, s. 25-30

ayetlerde “en güzel isimler” olarak çevrilmektedir. Taha suresi, 8. ayet, “el-Esmâ’ül-Hüsna”nın sadece Allah’a ait olduğunu ortaya koymaktadır: “Allah; O’ndan başka ilah yoktur. En güzel isimler O’nundur.”

Kur’an’da geçen üstün güce yönelik kavramlar, Allah için kullanılmakta ve O’nun çeşitli konulardaki üstünlüğünü ve aşkınlığını ifade etmektedir. Örneğin, “es-Semî” sözcüğü, Allah’ın işitmedeki üstünlüğünü ifade ederken; “el-Alîm” sözcüğü, bilmedeki üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu kavramların ayırt edici özelliği, dünyadaki sıradan varlıklara ait olmamaları; doğaüstü bir gerçekliğe işaret etmeleridir.

Bu kavramlar arasında “İlah” ve “Rab” sözcüklerini, bu bölümde diğerlerine oranla daha detaylı olarak ele alacağız. Bunun nedeni, “İlah” ve “Rab” kavramlarının üstün gücü ortaya koyan genel ifadeler olmaları, Kur’an’da sıkça geçmeleri ve Kur’an’da verilen temel mesajın odak noktasını oluşturmalarıdır.

“İlâh "tapınılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen varlık" demektir. Ayetlerde belirtildiğine göre ilâh bizatihi var olan, başkasına ihtiyacı bulunmayan, ebedî hayatla diri olan, yaratan, öldürüp diriltten, rızık veren, ilmiyle bütün varlıkları kuşatan, esirgeyen ve bağışlayan, evrenin yegâne hâkimi olup daima üstün gelen, en güzel isimlere sahip olan, peygamberleri vasıtasıyla insanlara mesaj gönderen en yüce varlıktır.”⁷⁴

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı gibi “ilah” kavramı, bütün üstün nitelikleri içinde barındıran bir kavramdır. İslam’ın temelini oluşturan Kelime-i Tevhid’deki anahtar sözcüktür. Kur’an’da bu kavram türevleriyle birlikte toplam 147 yerde geçmektedir. Geçtiği ayetlerden biri de Bakara suresi 255. ayettir:

“Allah... O’ndan başka ilah yoktur. Diridir, daima denetleyicidir. O’nu uyuklama ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. İzni olmaksızın O’nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, önlerindeki ve arkalarındaki bilir. (Onlar ise) Dilediği kadarının dışında, O’nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp kuşatamazlar. O’nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. Onların korunması O’na güç gelmez. O, pek yücedir, pek büyüktür.”

Bu ayette de görülmektedir ki, Allah kendisini birçok sıfatla tanıtmış, kendisi hakkında birçok bilgi vermiş ve bu bilgilerin hemen öncesinde şu ilkeyi ortaya

⁷⁴Yusuf Şevki Yavuz, “İlah”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 22, 2000, s. 64

koymuştur: “Allah kendisinden başka ilah olmayandır.” Bu ilkedden hemen sonra verilmiş olan bütün sıfatların “ilah”ın tanımı olduğunu söyleyebiliriz. Bu ayet çerçevesinde “Allah’tan başka ilah yoktur” ilkesini şu şekilde anlayabiliriz: Allah’tan başka sürekli diri olan (el-hayy) yoktur. Allah’tan başka bütün varlıkları aralıksız denetleyen (el-kayyum) yoktur. Allah’tan başka her şeyi bilen yoktur...

Kur’an-ı Kerîm’de ilâhî isim olarak Allah lafzından sonra en çok kullanılan kelime Rab’dır. Bütün ilâhî sıfatları kapsadığı kabul edilen Allah lafzı bir bakıma ulûhiyyetin zâtî aşkın yönünü temsil ederken Rab ismi O’nun yaratılmış âleme yönelik fiilî tecellilerine işaret eder. Kur’an-ı Kerim’de Rab kelimesi 962 yerde Allah’a doğrudan nispet edilmektedir.⁷⁵ Rab kelimesinin asıl anlamı terbiye etmek, geliştirmektir; bu da bir şeyi olgunluk derecesine ulaşıncaya kadar aşama aşama inşa etmektir.⁷⁶

Aşağıdaki ayetler Rab hakkında bilgi vermektedir:

“Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da O bana şifa verir. O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur. Ey Rabbim! Bana bir hikmet bağışla ve beni salih kimseler arasına kat.” (Şuara 77-83)

Dolayısıyla Rab, yaratan, insanları neyi yapıp neyi yapmaması konusunda eğiten, bu yönde temel hükümleri belirleyen, din gönderen, rızık veren, şifa veren, yaşatan ve öldüren, insanların tutumlarına göre onları ödüllendiren veya cezalandıran, bağışlayan, merhamet eden, kendisine dua edilen, kendisinden medet beklenen üstün güçtür diyebiliriz.

İbn Teymiye’nin ilah ve rab konusundaki açıklamalarıyla bu iki kavramı özetleyecek olursak, ikisini karşılaştırma babında şunları söyleyebiliriz: İlah, ilah edinilen, bu nedenle severek, gönülden bağlanarak, yücelterek, büyük tanıyarak kulluk edilen varlık demektir. Rab ise, kulunu terbiye eden, yetiştiren, ona böyle bir

⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Rabb”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 34, s. 372

⁷⁶ Rağıb el-İsfahânî, **Müfredât**, çev. A. Güneş, M. Yolcu, c. 1, İstanbul, Çıra yayınları, s. 466

yaratılış bağımlayan, sonra nasıl kulluk yapacağı konusu da içinde olmak üzere bütün durumlar için yol gösteren, hidayet veren varlık demektir.⁷⁷

Bu iki kavramın üstün güce sahip olma noktasında sadece Allah için kullanıldığı bilinmektedir. Allah'ın bu üstün özelliklere sahip olmasının yansımaları ve sonuçları nelerdir sorusuna bir sonraki bölümde cevap vermeye çalışacağız.

1.3. Üstün Güç Olarak Allah

Kur'an incelendiğinde, orada geçen üstün güce yönelik kavramların sadece Allah için kullanıldığı görülmektedir. "El-Esmâü'l-Hüsnâ" olarak ifade edilen üstün nitelikler sadece Allah'a aittir. Aşağıdaki ayet bunu ortaya koymaktadır:

"En güzel isimler (el-Esmâü'l-Hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na bu güzel isimlerle dua edin ve O'nun sıfatları (isimleri) hakkında eğriliğe sapanları (ilhâd) bırakın." (A'raf 180)

Fahreddîn er-Râzî, *Tefsir-i Kebîr* adlı eserinde, bu ayetle ilgili olarak, Allah'ın nitelikleri (isimleri) hakkında "ilhâd" etmeyi şu şekilde yorumlamıştır:

"Allah'ın sıfatları (isimleri) hususunda "ilhâd", üç türlüdür:

- a) Allah'ın mukaddes ve tertemiz sıfatlarını (isimlerini), Allah'tan başka varlıklara vermek ve onlar için kullanmak.
- b) Allah'ı, kendisiyle isimlendirilmesi caiz olmayan sıfatlarla (isimlerle) isimlendirmek. Bu da, Allah'ı, Mesih'in "baba"sı diye adlandıran kimsenin adlandırmasıdır. Hıristiyanların ekserisinin de "baba", "oğul" ve "ruhu'l-kudüs" demeleri de böyledir
- c) Kulun, Rabbini, mânâsını bilmediği ve medlulünü tasavvur edemediği şeylerle zikredip anmasıdır. Çünkü böyle lafızların medlülü, çoğu kez, Allah'ın celâline uygun ve lâyük olmayan bir durumu ifade eder. İşte bu üç kısım, Allah'ın sıfatları (isimleri) hakkındaki "ilhâd"dır."⁷⁸

Râzî'nin bu açıklamasında birinci kısım, "Kelime-i Tevhid" ile ilişkilidir. Buna göre, Allah'tan başka ilah yoktur ilkesi gereği, Allah'ın tertemiz ve mukaddes isimleri Allah'tan başka varlıklara verilmemelidir. Buna ek olarak ikinci ve üçüncü maddelerde belirtildiği gibi, Allah, üstünlüğüne ve aşkınlığına uygun düşmeyen sıfatlarla ya da anlamı bilinmeyen niteliklerle anılmamalıdır. Tüm bunlar, O'nun sıfatları konusunda eğriliğe sapsak olarak değerlendirilmiştir.

⁷⁷ Ahmed ibn Teymiye, *İbn Teymiye Külliyyatı 1*, çev. H. Sezer, S. Şimşek, A. Önkal, ed. E. Gönenç, c. 1, Tevhid yayınları, İstanbul, 1986, s. 89

⁷⁸ Fahreddîn Er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, c. 11, Akçağ yayınları, ss. 172-173

“Kelime-i Tevhid” olarak adlandırılan “la ilahe illallah” cümlesi Allah’ın üstün nitelikleri konusunda Kur’an’da sıkça vurgulanan bir ifadedir. Dolayısıyla bu konuda bilgi sahibi olmak, Kuran’ın üstün güce bakışını anlama yönünde önemli bir adım olmalıdır.

Tevhid kelimesinin sözlük anlamı, “Allah’ı birlemek ve O’nu tek ilah olarak kabul etmek” demektir.⁷⁹ Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi bütün peygamberler insanları tevhid ilkesine davet etmişlerdir. Bu ilke, “Kelime-i Tevhid” olarak da ifade edilen, “la ilahe illallah”; “Allah’tan başka ilah yoktur” sözüne dayanır.

“La ilahe illallah” ilkesi ile ilgili bizim sorumluluğumuzun mahiyetini tespit etmek, İslam’ın özüne uygun yaşayabilmek açısından önemlidir. Bir insanın tevhid ilkesine uygun yaşayabilmesi için ne yapması gerekir? Kelime-i Tevhid sözünü bilmek, söylemek ya da doğru bulmak yeterli midir? Allah’ın bu söz ile insanlardan istediği nedir?

Bu konu ile ilgili olarak Al-i İmran suresi 18 ve 19. ayetler dikkate alınabilir:

“Allah, melekler ve ilim sahipleri, O’ndan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O’ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir (azîz), hüküm ve hikmet sahibidir (hakîm).” “Şüphesiz Allah katında din İslâm’dır...”

Bu ayetlere göre Allah, melekler ve ilim sahipleri Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik ettiler. Sonrasında gelen, “şüphesiz ki Allah katında din İslâm’dır” ifadesi, İslam’ın “Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek” olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim İslam’a girişte benimsenmesi gereken “Kelime-i Şehadet” sözü de “eşhedu” (şahitlik ederim ki) ifadesi ile başlamaktadır. Tüm bunlardan yola çıkarak tevhid ilkesinin benimsenmesinin “la ilahe illallah’a şahitlik etmekle mümkün olacağını söyleyebiliriz. Şahitlik etmenin mahiyeti ve nasıllığı hakkında bilgi sahibi olmak, tevhid ilkesinin benimsenmesi adına önemlidir. Şahitlik etmek nedir? Şahitlik etmek için ne yapmak gerekir?

Kur’an incelendiğinde; bir konuda şahitlik yapan kişinin, şahitlik yaptığı konunun anlamı ve amacı konusunda bilgi sahibi olduğu,⁸⁰ bu anlam ve amacın

⁷⁹ Muhsin Demirci, **Kur’an’ın Ana Konuları**, İstanbul, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008, s. 45

⁸⁰ Bkz. Zuhuruf 86

doğruluğuna inandığı,⁸¹ onu ikrar ettiği⁸² ve bu şahitliğe aykırı bir davranış içine girmemesi gerektiği⁸³ söylenebilir. Muhammed et-Temîmî kitabında “la ilahe illallah”ın şartlarından söz ederken, bu konudan şöyle bahsetmiştir:

“La ilahe illallah kelimesinin söyleyen kimseye fayda verebilmesi için, bu kelimenin içerdiği mânânın olumlu ve olumsuz yönlerinin açık bir şekilde bilinmesi gerekir. Bilmenin yanında kişi buna iman etmeli, kabullenmeli ve gereğiyle de amel etmelidir. İşte ancak bu durumda bu kelime kendisine fayda sağlayabilir. Kim de bu kelimeyi gerçekten ne anlama geldiğini bilmeden, inanmadan ve gereğiyle de amel etmeden söylerse, kendisi için hiçbir yararı yoktur.”⁸⁴

Doğruluğuna inanmak, ikrar etmek ya da uygun davranışlar sergilemek tercihe bağlı eylemler olarak görülebilir. Ancak “Kelime-i Tevhid”in anlam ve amacı hakkında bilgi sahibi olmak, objektif / bilimsel bir şekilde ele alınabilecek bir konudur.

“Kelime-i Tevhid gramer açısından incelendiğinde önce "lâ" olumsuzluk edatı ile hiçbir tanrının bulunmadığı, sonra da sadece bir ve gerçek tanrı olan Allah'ın varlığının ispat edildiği görülür. Bu ise tevhid ilkesinde öncelikle şirke sebebiyet verecek inançların geçersiz hale getirilmesi, ardından ispatın gerçekleştirilmesinin gerektiğini gösterir.”⁸⁵

Buna göre, Kelime-i Tevhid öncelikle Allah’tan başka ilah olarak kabul edilenleri reddetmeyi ve ilah olarak sadece Allah’ı kabul etmeyi gerekli kılmaktadır. Nitekim İsrailoğulları’nın inek kesme kıssaları bu bağlamda yorumlanabilir.

“Hani Mûsâ kavmine, “Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor” demişti. Onlar da, “Sen bizimle eğleniyor musun?” demişlerdi. Mûsâ, “Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” demişti.” (Bakara 67)

Allah’ın İsrailoğulları’ndan sığır kesmelerini istemesi, onların bir zamanlar buzağıya tapmalarıyla ilgili görülebilir. Onlardan bir zamanlar taptıkları buzağıyı / ineği kesmeleri istenmiştir. Bu istek, tevhid ilkesinin birinci unsuru olan “la ilahe”

⁸¹ Bkz. Ahkaf 10

⁸² Bkz. Al-i İmran 81

⁸³ Bkz. Maide 107-108

⁸⁴ Muhammed et-Temîmî, **Bütün Yönleriyle Tevhid**, İstanbul, Karınca & Polen Yayınları, 2011, s. 53

⁸⁵ Hatice Kelpetin Arpağuş, “Kelime-i Tevhid”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 25, Ankara, 2002, s. 214

yani bütün sahte ilahları reddetmek kısmı ile ilişkilendirilebilir. Nitekim S. Ateş, yukarıdaki ayetin tefsirinde bu bağlantıyı şöyle açıklamıştır:

“Burada İsrailoğulları’nın, inek kesmeleri kendilerine emredildiği zaman buna hayret etmeleri, "bizimle alay mı ediyorsun?" demeleri, onların ineğe kutsallık atfetmeleri ihtimalini akla getirmektedir. İsrailoğulları, uzun süre Mısır’da bulduklarından dolayı Mısırlıların etkisinde kalmışlardı. Mısırlıların, buzağıyı tanrı kabul ettikleri, tarihî bir gerçektir. Samiri'nin, onlara altından buzağı biçiminde bir put yapması da onların, ineğe kutsallık atfettiklerini gösterir. Tevhid dininde puta tapmak söz konusu olmaz, Allah'tan başka hiçbir şeye kutsallık yakıştırılmaz. Bundan dolayı tanrılaştırılan ineğin kesilmesi lâzımdır ki şirk ortadan kalkmış olsun.”⁸⁶

Örnekten de anlaşılacağı gibi Allah’tan başka ilah olmadığına inanmak, Allah’a inanmanın yanı sıra O’nun dışında kabul edilen sahte ilahları reddetmeyi de beraberinde getirir. Buna göre Kur’an’da Allah’ın üstün güç olarak kabul edilmesi değil, tek üstün güç olarak kabul edilmesi istenmiş ve buna vurgu yapılmıştır.

Kur’an’da Allah’ın tek üstün güç olarak kabul edilmesinin delilleri de ortaya konulmuştur. Allah’ın tek üstün güç olmasının delilleri nelerdir? Bu konuda şu ayet temel alınabilir: “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu...” (Enbiya 22) Bu ayete göre yerde ve gökteki düzen, Allah’tan başka ilahlar olmadığına bir delilidir. Çünkü eğer Allah’tan başka ilahlar olsaydı, aralarında çatışma ve rekabet olur, yeryüzünde kaos çıkardı. Nitekim Mü’minun suresi 91 ve 92. ayetlerde, eğer Allah’tan başka ilah olsaydı, “her ilah her ilâh kendi yarattığını alır götürürdü ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı” denilmektedir.

Bunlara ek olarak, Allah’ın her şeyi yaratması (En’am 102), diriltmesi ve öldürmesi (Araf 158), göklerden ve yerden rızık vermesi (Fatır 3), ırmaklar ve sarsılmaz dağlar yaratması (Neml 61), dua edildiği zaman cevap vermesi (Nem 62), gaybı da görünen âlemi de bilmesi (Haşr 22) ve en üstün niteliklere sahip olması (Taha 8) Allah’tan başka ilah olmadığına diğer bir ifade ile Allah’ın tek üstün güç olmasının delilleri arasındadır.

Mevdudi bu konuyu şöyle dile getirmiştir:

⁸⁶ Süleyman Ateş, **Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, c. 1, Yeni Ufuklar Neşriyat, s. 164

“Göklerde ve yerde bütün otorite ve yetkilere malik olan ancak Allah’tır. Yaratma O’na mahsustur. Bütün nimetler O’nun kudreti elindedir. Bütün işler sadece O’na aittir. Kuvvet ve çare O’nun elindedir. Göklerde ve yerde olan her şey ister istemez O’na itaat etmeye, emrine boyun eğmeye mecburdur. Ondan başkasında otorite yoktur. Göklerde ve yerde O’ndan başkasının hükmü geçmez. Yaratılışın sırlarını, nizamını, idaresini O’ndan başkası bilmez. Hükmünün salahiyetleri hususunda kimse O’na ortak olamaz. İşte bunun için O’ndan başka ilah yoktur.”⁸⁷

Bu bölümde son olarak, Allah’ın tek ilah diğer bir ifade ile tek üstün güç olmasının insanlar üzerindeki etkileri, insanlara getirdiği sorumluluklar ve yükümlülükler üzerinde duracağız.

Allah’ın sahip olduğu her üstün nitelik, insanlara farklı sorumluluklar getirmektedir. Örneğin, Allah’ın gizli ve açık her şeyi bilmesi, insanların her yerde -başka insanlar görse de görmese de- doğru davranışlar içinde olmasını gerekli kılar. Ya da O’ndan başka hiç kimsenin yardım etmeye, duaları kabul etmeye, korumaya, bir zarar veya fayda sağlamaya güç yetirememesi, Fatıha suresinde de söylendiği gibi, sadece O’ndan yardım istemeyi, sadece O’ndan medet beklemeyi ve sadece O’na sığınmayı gerekli kılmaktadır. Aşağıdaki ayetler, bu yönde insanlara düşen yükümlülükleri ortaya koyması açısından dikkate değerdir.

“Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana kulluk edin” diye vahyetmişizdir.” (Enbiya 25) “Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Mü’minler yalnız Allah’a güvenip dayansınlar.” (Teğabün 13)

Yukarıdaki ayetlere göre, Allah’tan başka üstün güç olmaması, sadece Allah’a kulluk etmeyi ve sadece Allah’a tevekkül etmeyi gerekli kılmaktadır.

“Medyen halkına da kardeşleri Şu’ayb’ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır.”” (A’raf 85)

Bu ayette de görüldüğü gibi, insanların Allah’tan başka ilahı, yardımcısı ve otoritesi yoktur; dolayısıyla bu inancın bir gereği olarak Allah’ın istediği ahlak ve

⁸⁷ Mevdudi, **Kur’an’a göre Dört Terim**, Beyan yayınları, İstanbul, 1983, s. 25

davranışlar içinde olmaları doğal ve doğru olmalıdır. Allah, insanların iyi, dürüst ve adaletli olmalarını istemekte; onlara kötülüğü ve bozgunculuğu yasaklamaktadır. Dolayısıyla bu yönde bir yaşam tarzı, Allah'a inancın da bir göstergesi olmaktadır.

1.4. Üstün Gücün Kur'an Mesajındaki Merkeziliği

Kur'an'da üstün güç olarak sadece Allah'ın kabul edilmesi, başka hiçbir varlığa üstün güç atfedilmemesi ve bunun bir sonucu olarak sadece Allah'a kulluk edilmesi yönündeki mesajlar birincil derecede önem arz etmektedir. Pek çok ayette bu durumu görmek mümkündür.

İlk olarak, insanları İslam'a davet eden ayetlerde, insanlardan öncelikli olarak kabul etmeleri beklenen inançlar, üstün gücün Kur'an mesajındaki merkeziliğini anlamada yol gösterici olabilir. Aşağıdaki ayet, buna işaret etmektedir:

“...biliniz ki, o (Kur'an), gerçekten Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilah yoktur. Öyleyse artık, siz Müslüman olacak mısınız?” (Hud 14)

Hud suresinde geçen bu ayette iki hakikatten söz edilmiştir; 1- Kur'an, Allah'ın ilmiyle indirilmiştir, 2- Allah'tan başka ilah yoktur. Sonrasında geçen “öyleyse artık siz Müslüman olacak mısınız” ifadesi, Müslüman olmanın ön şartı olarak bu iki hakikati kabul etmek gerektiği şeklinde anlaşılabilir.

Enbiya suresi 108. ayette de benzer bir tema işlenmiştir. “De ki: "Gerçekten bana sizin ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyolunuyor; artık siz Müslüman olacak mısınız?"”

Görüldüğü gibi bu ayete göre de Müslüman olmak için ilk şart, tek ilahın Allah olduğunu kabul etmektir. Nitekim İslam'a girişte benimsenmesi gereken “Kelime-i Şehadet”in özü de bu bilince dayanır. İslam dininin tevhid merkezli bir din olduğu bilinmektedir. Bu ayetlerde de görüldüğü gibi “la ilahe illallah” cümlesi, İslam inancının temelini oluşturmaktadır.

Kur'an'ın hangi konuları merkeze aldığını anlamanın bir yolu da, Kur'an'da geçen peygamberlerin, kavimlerini öncelikli olarak neye davet ettiğini, onlara hangi mesajları verdiğini incelemektir. Aşağıdaki ayetler, bu konuda yol gösterici olmaktadır:

“Andolsun biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Doğrusu ben, sizin için büyük bir günün azabından korkmaktayım.” (A'raf 59)

“Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Onlara, “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” dedi.” (A'raf 65)

“Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i Peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka bir ilâh yoktur...” (A'raf 73)

“Medyen halkına da kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur...” (A'raf 85)

Ayetlerde görüldüğü gibi pek çok peygamber kavimlerine Allah'a kulluk etmeleri ve Allah'tan başka ilah olmadığı yönünde mesajlar vermişlerdir. Hz. Adem'den bu yana gelen bütün peygamberlerin gönderilmelerindeki temel amacın bu olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Muhammed de insanlara İslam'ı tebliğ ederken, onları bu ilkelere davet etmiştir. Onun İslam'a davet mektuplarına göz atmak, bu konuda aydınlatıcı olabilir:

Bu mektuplardan biri Bizans imparatoru Herakliyus'a gönderilmiştir:

“Esirgeyen bağışlayan Allah adıyla,
Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den Rum'un ulusu Herakl'e. Selam hidayete tabi olanlara...

Seni İslam'a çağırıyorum. Müslüman ol, kurtul. Müslüman ol ki Allah sana ecrini iki defa versin. Yüz çevirirsen bütün halkının günahı senin boynuna olur.

“De ki: Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızdaki ortak söze geliniz: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim; O'na hiçbir şeyi şirk koşmayalım ve Allah'ın yanı sıra kimimiz kimimizi rableştirmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: “Şahit olun ki biz Müslümanlarız””⁸⁸

Bu mektupta, Allah Resulü'nün Herakliyus'u, Al-i İmran suresi 64. ayet ile İslam'a çağırıldığını görüyoruz. Al-i İmran 64. ayet, Allah'ın kitap ehlini tevhid ilkelerine davet ettiği ayettir. Allah Resulü'nün İslam'a davet mektuplarında bu ayet sıkça vurgulanmıştır. Bizans İmparatoruna gönderilen mektubun yanı sıra Habeş hükümdarı Necaşi'ye⁸⁹ ve Kıpti Büyüğü Mukavkıs'a⁹⁰ gönderilen mektuplarda da aynı ayet yer almaktadır.

⁸⁸ Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyasiyye**, çev. V. Akyüz, Kitabevi, s. 122

⁸⁹ Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyasiyye**, ss. 116-117

Ayrıca el-Haris bin Ebi Şemer el-Gassani'ye gönderilen mektupta da benzer mesajlara yer verilmiştir.

“Esirgeyen bağışlayan Allah adıyla...
Allah'ın elçisi Muhammed'den el-Haris bin Şemer'e,
Hidayete tabi olanlara ve Allah'a iman ve O'nu tasdik edenlere selam olsun.
Ben seni tek ve ortaksız Allah'a iman etmeye çağırıyorum ki yönetimin sana kalsın.”⁹¹

Mektuplardan anlaşılacağı gibi, Resulullah insanları İslam'a davet ederken, öncelikle onlardan Allah'tan başkasına kulluk etmemelerini, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarını, kula kulluk etmemelerini istemiştir. Müslüman olmak için ön şart olarak bunları sunmuştur. Bu şartlar içeren tevhid ilkesi şöyle açıklanabilir:

“İslam'ın hakikat ve kurtuluş anlayışı açısından İslam düşüncesinde yer alan önemli bir ilke dikkat çekicidir. Baştan sona Kur'an ifadelerine hakim bir tema olan bu ilke, İslam'ın en belirgin karakteristik özelliği olan, Allah'ın her alanda üstün güç olarak kabullenilmesine dayalı mutlak monoteizm ya da Tevhid ilkesidir... Tevhid ilkesi Kur'an öğretilerinin temelini oluşturan bir paradigmadır / çerçevedir.”⁹²

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı gibi tevhid ilkesi, Allah'ın her alanda üstün güç olarak kabul edilmesine dayanır. Dolayısıyla buradan da anlaşılmaktadır ki üstün güç konusu, Kur'an'ın en temel mesajlarında yer almaktadır ve merkezi bir öneme sahiptir.

1.5. Farklı Üstün Güç Algılarına Yönelik Eleştiriler

Allah'a teslimiyetin ifadesi olan İslam, yalnızca Hz. Muhammed tarafından değil, insanlık tarihi boyunca tüm peygamberlerce temsil edilen Allah'ın dinidir.⁹³ Uygulamada bir takım farklılıklar olsa dahi, bütün peygamberler özde aynı temel ilkenin savunucuları ve öncüleri olmuşlardır. Tarih boyu peygamberlerin tebliğinde ana mesaj değişmemiştir. Her peygamber hitap ettiği insanları yalnız Allah'ı ilah ya da üstün güç olarak kabul etmeye, O'na hiçbir konuda hiçbir şeyi ya da kimseyi denk

⁹⁰ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 152

⁹¹ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 140

⁹² Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara, Ankara Okulu yayınları, 2005, s. 141

⁹³ Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, s. 139

tutmamaya ve yalnızca Allah'a ibadet etmeye davet etmiştir.⁹⁴ Bu davetlerde insanlara getirilen temel eleştiri, onların Allah'tan başka üstün güçler edinmeleridir.

1.5.1. Allah'ın Mutlak Üstün Güç Olmasına Karşı Bir Tutum Olarak Şirk

“Şerike” fiil kökünden mastar olan ve doğrudan inkârı ifade eden “şirk” kavramı “bölüşmek, paylaşmak, ortaklaşa kullanmak” anlamlarına gelmektedir.⁹⁵ “Şirk” terim olarak ise, “Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğuna inanmak” demektir.⁹⁶

Başka bir deyişle, şirk, “Allah'tan başka ilah yoktur” ilkesine aykırı olarak Allah'ın yanı sıra ilahlar edinmektir. “El-Esmâü'l-Hüsnâ” olarak ifade edilen Allah'ın sıfatlarından bazılarını Allah'tan başka varlıklara da yakıştırmak ya da Allah'ın yetkilerine başka varlıkları da ortak kılmak, onların da benzer veya ortak özelliklere sahip olduğuna veya olabileceğine inanmaktır. Diğer bir ifade ile Allah'tan başka varlıklara da üstün güçler atfetmektir.

Şirk konusu İslam dininde kaçınılması gereken günahlar arasında birincil öneme sahiptir. Aşağıdaki ayet, şirkin Kur'an'da ne derece önemli bir yere sahip olduğunu anlama açısından önemlidir.

“Gerçekten, Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında kalanı ise, dilediğini bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, doğrusu büyük bir günahla iftira etmiş olur.” (Nisa 48)

Bu ayete göre şirk, vazgeçilmediği takdirde, Allah'ın bağışlamayacağı bir günahdır. Zümer süresi 65. ayette, peygamberlerin dahi farzı muhal Allah'a ortak koşacak olsalar amellerinin boşa gideceği ile uyarılmaları, bu konunun İslam açısından çok büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Allah Resulünden rivayet edilen bir hadiste de konunun önemi anlaşılmaktadır:

⁹⁴ Şinasi Gündüz, **Kur'an-ı Anlamanın Anlamı**, İstanbul, Araştırma ve Kültü Vakfı Yayınları, 2010, s. 17

⁹⁵ Mehmet Yolcu, **Kur'an'da İnkâr Psikolojisi**, İstanbul, Çıra yayınevi, 2004, s. 60

⁹⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 39, s. 193

“Hz. Peygamber buyurdular ki: "İki şey mutlak zorunludur!" Bir zat: - Ey Allah'ın Rasûlü! Mutlak zorunlu bu iki şeyden maksad nedir? diye sordu: Hz. Peygamber : "Kim Allah'a herhangi bir şeyi ortak kılmış olarak ölürse bu kimse ateşe girecektir. Kim de Allah'a hiçbir şeyi ortak kılmadan ölürse o da cennete girecektir" cevabını verdi"⁹⁷

Cennete girmenin ön şartı olarak şirk koşmamanın verilmiş olması, bunun ne derece önemli bir konu olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni olarak şunları söyleyebiliriz: Şirk İslam'ın en temel öğretisi olan tevhide aykırı inanç ve tutum içinde olmaktır. Dinin temelleriyle ilgili inançsal bir sorun olmasından ve işlendiğinde doğurduğu kötü sonuçlardan dolayı büyük bir önem arz etmektedir.

Nitekim Lokman suresi 13. ayette şirkin büyük bir zulüm olduğu zikredilmiştir: “Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: ‘Yavrum! Allah’a ortak (şirk) koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.’”

Kur’an’da şirkle ilgili olarak sıkça zikredilen konulardan biri “Allah’a iftira etme” ya da “Allah hakkında yalanlar uydurma” konusudur. Dolayısıyla bu konu, şirke düşmenin nedenlerinden biri olarak ele alınabilir. Nitekim T. İzutsu, şirk ve iftira ile ilgili olarak şu ifadeyi kullanmıştır: “Şirk, “iftira alâ Allah el-kezip”den yani “Allah’ın aleyhine yalan uydurmaktan” başka bir şey değildir, ne eksik ne bir fazla.”⁹⁸

Şirk ve iftiranın birlikte kullanıldığı ayetlerden biri En’am suresi 21 ve 22. ayetlerdir.

“Allah hakkında yalan uydurup iftira edenden veya O’nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir? Hiç şüphesiz o zalimler kurtuluşa eremezler.” “Onların tümünü toplayacağımız gün; sonra şirk koşanlara diyeceğiz ki: ‘Nerede (o bir şey) sanıp da ortak koştuklarımız?’”

Enam suresi 21. ayette, Allah hakkında yalan uydurup iftira etmek ve O’nun ayetlerini yalanlamak, büyük bir zulüm olarak ifade edilmektedir. Bir sonraki ayette ise bu kişilerden “şirk koşanlar” olarak söz edilmektedir.

⁹⁷ Müslim, İman 151

⁹⁸ Toshihiko İzutsu, **Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, çev. S. Ayaz, İstanbul, Pınar yayınları, 1991, s. 180

Bu ayetlerden yola çıkarak Allah'a iftira etmenin ya da Allah hakkında yalanlar uydurmanın şirk olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Nisa suresi 48. ayette de şirkin aynı zamanda büyük bir iftira olduğu zikredilmiştir.

Bu noktada Allah'a iftiranın mahiyeti ve sınırları önemli olmaktadır. Bu konu ile ilgili İzutsu, şunları dile getirmiştir: "Uydurma ya da iftiraya gelince,... ilke olarak, mesnetsiz (delilsiz) öyküler icat edip bunların ilahi bir kaynaktan geldiklerini iddia etmekle vaki olur."⁹⁹

Ayrıca aşağıdaki ayetlerde de Allah hakkında yalan uydurmanın ya da O'na iftira etmenin mahiyeti hakkında bilgiler verilmiştir:

"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesi dolayısıyla şuna helal, buna haram demeyin. Çünkü Allah hakkında yalan uydurmuş olursunuz. Şüphesiz Allah hakkında yalan uyduranlar kurtuluşa ermezler." (Nahl 116)

"De ki: "Allah'ın sizin için indirdiği sizin bir kısmını haram ve helal kıldığınızı rızıktan haber var mı? Söyler misiniz?" De ki: "Allah mı size izin verdi, yoksa Allah hakkında yalan uydurup iftira mı ediyorsunuz?" (Yunus 59)

Benzer konular, birçok hadiste de zikredilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

"Süheyb anlatıyor: Resûlullah buyurdular ki: "Kur'ân'ın haram kıldığı şeyleri helâl addeden kimse Kur'ân'a inanmamıştır."¹⁰⁰

Bunlara göre, bir delile dayanmaksızın helaller ve haramlar türetmek, bu uydurmaların ilahi bir kaynaktan geldiğini iddia etmek ve Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını helal addetmek Allah'a iftira etmektir, şirkdir ve büyük bir zulümdür.

Allah'a iftiranın şirk ve büyük bir zulüm olması durumu iki gerekçeye dayandırılabilir:

1. Temel hükümleri belirleme hak ve yetkisi Allah'a aittir. (Yunus 40) Helaller ve haramlar uydurmak ya da Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını helal kılmak ya da Allah'tan başka herhangi birine bu yetkiyi vermek, Allah'ın hüküm koyma yetkisine Allah'tan başkalarını da ortak kılmak anlamına gelebilir. Çünkü "insanlardan din adına herhangi bir davranış kaidesine uyulmasını talep otoritesi gerçek anlamda yalnızca O'na aittir."¹⁰¹

⁹⁹ İzutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, s. 145

¹⁰⁰ Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân* 20

¹⁰¹ İzutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, s. 146

2. Helaller ve haramlar uydurup bunları Allah'tanmış gibi sunmak, insanlara Allah'ı ve Allah'ın dinini yanlış tanıtmaktır. Allah insanlara her daim mutlu ve huzurlu olsunlar, barış içinde düzenli bir hayat sürsünler diye din göndermiştir. Oysa uydurulan din, bu amaçlara ulaşmak bir tarafa, insanları mutsuzluk, huzursuzluk, esaret, savaş gibi durumlara sürükleyebilir. Bu uydurmalar vesilesiyle insanların Allah'a inandıklarını zannederken yanlış yola sapmalarına, mutsuz olmalarına, tüm bu yaşananlardan Allah'ı sorumlu tutmalarına ve Allah'a ve O'nun dinine karşı soğumalarına neden olmak büyük bir zulüm olarak nitelendirilebilir.

Şirkle birlikte geçen ve şirke düşme nedenlerinden sayılabilecek konulardan biri de Allah'a yaklaşma amacı ile araçlar edinmek ve şefaate beklentisi içine girmektir. Şefaate, otorite ve yetki sahibi birinden, bir başkasının hatasını affetmesini istemek; yani aracılık etmektir.¹⁰² M. Demirci, şirke düşmenin iki temel sebebi üzerinde durmuş ve bunlardan birinin Allah'a yaklaşma arzusu ve diğerinin de şefaate beklentisi olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Ayetler incelendiğinde de Allah'a yaklaşma arzusu ile araçlar edinmenin ve kurtuluşu Allah'tan başkalarından gelecek şefaate aramanın şirke düşürücü etmenlerden olduğu görülebilir.

“İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, “Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz” diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.” (Zümer 3)

Allah'a yaklaşmanın, Allah'tan başka birilerine koşulsuz bağlanmakla olacağına inanmak onları aracı edinmektir. Şirkle ilgili olarak çoğu ayette bu vurgunun yapıldığı görülebilir. Genelde insanlar, Allah'a ortak koştukları şeyleri Allah'tan daha üstün ya da Allah ile eşit seviyede görmemişlerdir. Dolayısıyla bu durumu ifade etmek için, ilgili ayetlerde de geçen *dûn* kavramı anlamak, önemli olmaktadır:

“Kur'an'ın şirkle ilgili ayetlerinde, tapılan ve yardıma çağrılan hayali ilahların yeri “Allah'ın dûnundan” sözüyle ifade edilir. “Dûn” sözlükte; üstün zıddı, en

¹⁰² Yaşar Düzenli, **Üslub ve Semantik açıdan Kur'an ve Şefaate**, İstanbul, Pınar yayınları, 2008, s. 117

¹⁰³ Muhsin Demirci, **Kur'an'ın Ana Konuları**, İstanbul, M.Ü İlahiyat Fakültesi yayınları, 2008, ss. 32-33

üst mertebeden beri, ondan aşağıca, başka ve en yakın anlamlarına gelir. Allah'ın dûnundan, Allah'tan aŐađı seviyede demek olur.”¹⁰⁴

Bu konu ile ilgili neredeyse bütün Şirkle ilgili ayetler verilebilir. Onlardan biri olan ve Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili olarak geçen Tevbe suresi 31. ayette de benzer ifade geçmektedir: “Onlar, Allah'ın dûnundan (daha alt düzeyde) bilginlerini ve rahiplerini Rablar (ilahlar) edindiler ve Meryem oğlu Mesih'i de...” Bu ayette de g r ld ğu gibi, Allah'a Şirk koŐulan varlıklar genellikle Allah'ın alt seviyesinden, Allah'a yaklaşma arzusu ile edinilen ve kendilerine bir takım üstün güçler atfedilen varlıklardır.

Şirke düşme sebeplerinden biri olarak, kurtuluşu Allah'tan başka birilerinin Őefaatinde aramak zikredilmiştir. Yunus suresinde geçen Şu ayet bu durumu ortaya koymaktadır:

“Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek Şeylere tapıyorlar ve “İŞte bunlar Allah katında bizim Őefaatılarımızdır” diyorlar. De ki: “Siz, Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir Şeyi mi haber veriyorsunuz? O, onların ortak koştukları Şeylerden uzaktır, yücedir.” (Yunus 18)

Kur'an'da geçen “Őefaat” kavramı İslam âlimleri tarafından tartiŐılan konulardan biridir. Bu konularla ilgili tartiŐmalara girmek ve Şefaatin mahiyetinden söz etmek yerine, muhkem ayetlerden yola çıkarak üstün g  bağlamında Şefaatin sınırlarını belirlemenin daha uygun olduğunu düŐünüyoruz.

Kur'an incelendiğinde Őefaatile ilgili s ylenebilececek en doğru söz, İslam'da mutlak Şefaatin değil Őartlı Şefaatin olduğu ve kurtuluşu Allah'tan başkalarının Őefaatinde aramanın yanlış olduğudur.

AŞağıdaki ayetlerde Şefaatin Şartları belirtilmiştir:

“O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının Őefaati fayda vermez.” (Taha 109) “...Onlar, O'nun razı olduğu kimselerden başkasına Őefaat etmezler ve hepsi O'nun korkusuyla titrerler.” (Enbiya 28)

¹⁰⁴Abdulaziz Bayındır, **Kur'an IŞığında Aracılık ve Şirk**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı yayınları, 2006, s. 53

Yukarıdaki ayetlerden yola çıkarak, şu sonuçlara varabiliriz: 1. Şefaata, Allah izin verirse olur. 2. Ancak Allah'ın razı olduğu kişiler şefaata edebilir. 3. Ancak Allah'ın razı olduğu kişilere şefaata edilebilir.¹⁰⁵

Tevbe suresi 100. ayet incelendiğinde, Allah'ın razı olduğu kişilere cennetin vaat edildiği görülür. "İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır..."

Bakara Suresi 48. ayet de bu sonuçlar ile uyumludur: "Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiç kimseden herhangi bir şefaata kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez."

Bu bilgilerden yola çıkarak, hiç kimsenin Allah'ın cehenneme sokacağı birini cennete gönderme hak ve yetkisinin bulunmadığını söyleyebiliriz. Nitekim Fatıha suresinde de belirttiği gibi din (hesap) gününün sahibi (maliki) Allah'tır. Mutlak şefaatin varlığına inanmak, bu ayete ters düşmektedir. Şefaate umut bağlayarak, kurtuluşu Allah'tan başka yerlerde aramak ise şirk olarak ifade edilmiştir.

Olumsuz bir anlam taşımaya rağmen, şefaata teriminin Kur'an'da yer almasıyla ilgili şunlar söylenebilir:

"Bir kavram olarak şefaata terimi, Kur'an'ın kavramlaştırdığı bir terim değil, muhatap kitlenin zihninde zaten önceden var olan bir terimdir. Kendi dünya ve topyekûn varlık görüşü açısından büsbütün olumsuz bir anlam taşıyan bu terimin anlam içeriğine Kur'an'ın sahip çıkıp, kendine mal etmesi elbette düşünülemez. Kur'an'ın, içeriği muhataplar tarafından önceden doldurulmuş ve zihinsel anlamda tedavülde bulunan bu kavramı kullanması, hiç şüphesiz onu benimsemek anlamında değil, reddetmek içindir."¹⁰⁶

Buna göre, şefaata ilgili ayetler, cahiliye döneminde zaten var olan şefaata anlayışını reddetmek ve o kavrama doğru bir anlayış yüklemek içindir. Bu durumun Kur'an'ın toplumun var olan gerçeklerini göz ardı eden bir kitap olmamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Allah hakkında yalan uydurmaları ve Allah'tan başka varlıklardan şefaata beklentisi içine girmeleri dışında Kur'an'da şirk koşanların başka özelliklerinden de

¹⁰⁵ Bkz. Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, Hibaş yayınevi, s. 404

¹⁰⁶ Düzenli, *Üslub ve Semantik açıdan Kur'an ve Şefaata*, s. 45

bahsedilmiştir. Bunlar da şirke düşme nedenleri arasında yer alabilir. Müşriklerin atalarını taklit ederek akıllarını kullanmamaları, zanni bilgilerle hareket etmeleri, din konusunda yalan söylemeleri, peygamberlerle ve inananlarla alay etmeleri, kendilerine yapılan tebliğe karşı büyüklük taslamaları, eleştirildikleri konularda atalarını taklit etmeyi mazeret göstermeleri gibi hususlar onların sosyopsikolojik özellikleri şeklinde belirginleşmektedir.¹⁰⁷ Dolayısıyla tüm bu özellikler, onların yanlış düşmelerine, Allah'ın ayetlerine karşı kayıtsız kalmalarına neden olmaktadır.

Bu bölümde şirkin mahiyeti, önemi ve şirke düşme nedenleri üzerinde durduk. Aşağıda, Allah'a ortak edilen varlıkları ve onların nasıl Allah'a ortak edildiğini inceleyeceğiz. Allah'a ortak edilen şeyleri, metafizik varlıklar, fiziki varlıklar, heva ve heves olmak üzere üç kısımda ele alabiliriz

1.5.1.1. Metafizik Varlıkların İlah Edinilmesi

Bazı müşrikler duyularla idrak edilemeyen cin ve melek gibi varlıklara ulûhiyet (ilahlık) izafe etmiş, bunları Allah'a ortak koşmuş, O'na oğullar ve kızlar nispet etmiştir.¹⁰⁸ Aşağıdaki ayetler bunu ifade etmektedir:

“Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları O yaratmıştır. Bir de hiç bir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırıp uydurdular. O ise nitelendiregeldikleri şeylerden yücedir, uzaktır.” (En'am 100)

Araplar cinlere bazı tanrısal güç ve yetenekler yükler, zararlarından korunmak için tedbirler alır, hoşnutluklarını kazanmaya çalışır, bunun için cinler adına kurban keserlerdi. Ayrıca onlar, cinlerin kâhinlere gökten haberler getirdiğine, şeytanların da şairlere ilham verdiğine inanır; böylece Allah ile bu gizli varlıklar arasında bir bağ kurarlardı.¹⁰⁹

Saffat suresi 158. ayet, bu bağlamda değerlendirilebilir: “Allah ile cinler arasında bir soy bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilirler.” (Saffat 158)

¹⁰⁷ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 39, s. 196

¹⁰⁸ Sinanoğlu, “Şirk”, s. 195

¹⁰⁹ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, c. 2, Ankara, DİB Yayınları, 2012, s. 447

Bu ayete göre, Allah ile cinler arasında soy bağı kurularak ve onlara ulûhiyet yakıştırılarak cinler Allah'a ortak koşulmuştur. Kur'an'a göre cinlerin yanı sıra melekler de ilah edinilen metafizik varlıklar arasındadır:

“Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dışı saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (yalan) şahitlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır. (Zuhruf 19) “Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik” dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.” (Zuhruf 20)
“(Ey müşrikler!) Rabbiniz, erkek çocukları sizin için ayırdı da, kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi! Gerçekten siz, (vebali) çok büyük bir söz söylüyorsunuz.” (İsra 40)

Ayetlerde görüldüğü gibi, melekler dışıl sayılarak ve Allah'ın kızları olarak addedilerek ilahlaştırılmıştır.

Ayetlerde söz edilenlerin yanı sıra, pratik hayatta yaşanan bazı olaylarda da metafizik varlıkların ilahlaştırılması söz konusu olmaktadır. Örneğin, büyü yapan, yaptıran ya da fala inanan kişilerin metafiziksel bir takım güçlere inandıkları ve bunlara üstün güç yakıştırdığı söylenebilir. C. Karadaş, “Büyü ve Din” isimli makalesinde büyü türlerinden bir tanesinin de “ölülerle haberleşme, cinler veya periler vasıtasıyla gaipten haber alma, kehanet” olduğunu söylemiştir.¹¹⁰ Gaipten haber alma vasıtalarından biri olarak büyüünün yanı sıra fal da kullanılmaktadır. Oysaki gaybı sadece Allah bilir:

“Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın.” (En'am 59) “De ki: ‘Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerinin de farkında değildirler.’” (Neml 65)

Ayetlerden de görülebileceği gibi, gaybı bilmek sadece Allah'a mahsus bir olgudur. Dolayısıyla Allah'tan başkasının da gaybı bilebildiğini iddia etmek, ona ilahi-üstün bir güç atfetmek anlamına gelmektedir.

Yerde ve gökte, gizli ve açık her şeyi bilmek, ilahi niteliklerden biridir. Bu niteliğin başka varlıklara da yakıştırılması, onların ilahlaştırılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla büyü ya da fal yoluyla geleceğin ve diğer gaybi bilgilerin

¹¹⁰ Cağfer Karadaş, “Büyü ve Din”, **Usûl**, sayı 1, 2004, s. 112

bilinmesinin mümkün olmadığını, bunların insanların arasını açma, fitne ve fesat çıkarma gibi kötü amaçlara hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim büyücü ve büyüye başvuran insanların karakteristik özellikleri şöyle sıralanmaktadır:

“Büyücü ve büyüye başvuran insan, başkalarını etki altına almak, yenmek ve yok etmek suretiyle rakipsiz kalmak amacındadır. Bir kişiyi evliliğe zorlama, toplum içinde küçük düşürme, hayatını zorlaştırma ve öldürme gibi insan hayatını kontrol etmeye veya yok etmeye dayalı güç oyunları bunlar arasında sayılabilir. Yapılan araştırmalar ve tarih içerisindeki izlenim, büyücülerin, başkalarının hayatını ya da varlığını hiçe sayan, şahsi çıkar ve güç peşinde koşan bencil yapıda kişilikler olduklarını ortaya koymaktadır.”¹¹¹

1.5.1.2. Fiziki Varlıkların İlah Edinilmesi

Başlangıçtan günümüze dinler tarihi gözden geçirildiğinde bazı gök cisimleri, dağlar, nehirler, göller, bir takım mekânlar, nesnelere, bitkiler, hayvanlar ve insanlar gibi pek çok fiziki varlığın kutsallaştırıldığı ve onlara üstün güç yakıştırıldığı görülebilir.

Mısır mitolojisinde Güneş tanrısı Ra ve Sümer mitolojisinde Ay tanrısı Sin kutsallaştırılan gök cisimlerine örnek verilebilir. Kur'an'da Hz. İbrahim'in şu kıssası, döneminin din anlayışını ortaya koymasından önemlidir:

“Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi.” “Ay'ı doğarken görünce de, “İşte Rabbim!” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi.” “Güneşi doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca, “Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi.” (En'am 76-78)

Hiz. İbrahim burada kendi kavminin Allah'a ortak koştuğu şeyleri akli bir değerlendirmeye tâbi tutmuş ve bunun sonucunda bu inancın ne kadar temelsiz olduğunu ortaya koymuştur. İbrâhim aleyhisselâm, muhtemelen kendisi bu gözlemlere girişmeden önce de tevhid ehlinden olmakla birlikte, kavminin bu bâtıl inançlarından hareket ederek onları tevhid akîdesine ikna etmek düşüncesiyle önce, belki de yıldızlar içinde en parlak olan birinin, sonra Ay'ın ve ardından da Güneş'in tanrı olup olamayacağını tartmış; gelip geçici ve değişken bir varlığın tanrı olamayacağı, tanrısal bir sevgiyle benimsenemeyeceği şeklindeki temel gerçeğe

¹¹¹ Karadağ, “Büyü ve Din”, s. 116

dayanarak bunların hiçbirini ilâh diye kabul etmenin mümkün olmadığını, bütün noksan sıfatlardan münezzehe olan Allah'tan başka gerçek ilâh bulunmadığını ispatlamıştır.¹¹²

Gök cisimlerinin yanı sıra göl ve nehirler de yaygın olarak kutsallaştırılan varlıklar arasındadır. Örneğin, Hinduların Ganj nehrine, Sabiilerin ise akarsulara yükledikleri kutsallık bilinmektedir. Bunların dışında M. Eliade, Yunan mitolojisinde nehirlerle tapımla ilgili şunları aktarmıştır:

“Homeros, nehir tapımından söz eder. Truvalılar, Skamandros'a hayvanlar kurban eder ve dalgalara canlı atları atarlardı; Pelee, Spercheios kaynaklarına elli koç kurban etmişti... Başka Hint-Avrupalı halklar da nehirlerle kurbanlar sunmuşlardır.”¹¹³

Nehirlere tapım onlar için hayvanları kurban etmeye kadar gitmiştir. Kuşkusuz bunun arka planında nehirlerin onları ya kötülüklerden koruyacağı ya da istedikleri şeyleri elde etmelerini sağlayacağına dair bir inanç yatmaktadır. Bu bakışla nehir, görünen yüzüyle sıradan bir nehir değil içerisinde gizemli güçler barındıran bir hierofanidir.

İlkel dinlerdeki totem inancı, bitki ve hayvanların ilahlaştırılmasına örnek olarak verilebilir. Ayrıca Hinduizm'de ineklere atfedilen kutsallık bilinmektedir. İnekler yer, gök ve hava âleminin anası olarak görülür. Onların kesilmesine izin verilmez, etleri yenmez, onlara yiyecekler sunulur.¹¹⁴ Kur'an'da hayvanların kutsallaştırılmasıyla ilgili İsrailoğulları örnek olarak verilmektedir: “Mûsâ'nın kavmi onun ardından, ziynet eşyalarından, böğürmesi olan bir buzağı heykeli edindiler. Onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara hiçbir yol göstermediğini görmediler mi? Onu (ilâh) edindiler de zalim kimseler oldular.” (A'raf 148)

Son olarak oldukça yaygın bir şekilde geçmişten günümüze ilahlaştırılan varlıklardan birinin de insan olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'da canlı veya ölü insanların ilahlaştırılmasıyla ilgili pek çok ayet yer almaktadır.

“Allah'tan başka kulluk ettikleriniz sizler gibi kullardır. Eğer doğru iseniz, hemen onları çağırın da size icabet etsinler.” Onların yürüyecek ayakları mı var? Yahut tutacak elleri mi var? Veya görececek gözleri mi var, ya da işitecek

¹¹² Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, c. 2, ss. 430-431

¹¹³ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, çev. L. Arslan, İstanbul, Kabalcı yayınevi, 2000, s. 209

¹¹⁴ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, Ocak yayınları, 2002, s. 104

kulakları mı var? De ki: “Haydi, çağırın ortaklarınızı, sonra bana tuzak kurun da bana göz açtırmayın bakalım!” (A’raf 194-195)

Kur’an’da insanlara kulluk etmenin arka planında, şefaath beklentisi içine girmenin (Yunus 18) ve Allah’a yaklaşma arzusunun (Zümer 3) yattığını yukarıda belirtmiştik. Bu şekilde, Allah’tan başka veliler edinmek ve onlara umut bağlamak kınanmaktadır.

Yahudi ve Hıristiyanlar bu konuyla ilgili olarak açık bir şekilde eleştirilmektedir. Onların Allah’ın yanı sıra hahamlarını, rahiplerini ve Meryem Oğlu İsa’yı rab edinmeleri Tevbe suresi 31. ayette şöyle kınanmaktadır: “Onlar, Allah’ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini rablar (ilahlar) edindiler ve Meryem oğlu Mesih’i de.. Oysa onlar, tek olan bir ilah’a ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmadılar. O’ndan başka ilah yoktur. O, bunların şirk koştukları şeylerden yücedir”

Her ne kadar bu başlıkta ilahlaştırılan fiziki varlıkları ele almış olsak da, onların ilahlaştırılmasının, onlara fizikötesi güçler yakıştırmaktan ileri geldiğini söyleyebiliriz. İster canlılar ister cansız varlıklar olsun, ilahlaştırılan bütün varlıkların ortak özelliği, onlarda bir çeşit mânâ olduğuna inanılmasıdır. Onlar, sıradışı ve olağanüstü kabul edilirler. Doğal olandan farklı bir şey belirtirler.

1.5.1.3. Heva ve Hevesin Üstün Güç Haline Getirilmesi

Kur’an’da heva, aşağıdaki ayette de olduğu gibi Allah’ın yanı sıra ilah edinilen şeylerden biri olarak sayılmaktadır:

“Kendi istek ve tutkularını (hevasını) ilah edineni gördün mü? Şimdi ona karşı sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen bunların çoğunun işittiğini, akledip düşündüğünü mü sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, hatta yolca, hayvanlardan da şaşkıncırlar.” “Dediler ki: “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.” Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.” (Furkan 43-44)

“Heva” kelimesinin mahiyeti ile ilgili İzutsu, şu ifadeleri kullanmıştır: “Heva kelimesinin mânâsının, kabaca, insan ruhunun şehvetlerden ve hayvani iştihadan doğan doğal eğilimi olduğu söylenebilir.”¹¹⁵

¹¹⁵ İzutsu, **Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, s. 191

İnsanın bütün yaşantısını, anlık/günübürlük isteklerinin yönlendirmesi; aklı, vicdanı, inancı bir kenara bırakmakla eşdeğer görülebilir. Bu şekilde sadece zevkleri peşinden giden, hiçbir ilke ve değeri olmayan, canı ne zaman ne isterse onu yapan ve bu uğurda kural tanımayan insanların dinlerinin ve tanrılarının anlık haz duyguları olduğu söylenebilir. İnsanlar ve hayvanlar arasındaki farkı, doğru ile yanlış ayırt etme ve bu ayırım nedeniyle bir takım ilke ve değerlere sahip olma olarak düşünürsek, “heva”yı ilah edinme durumunda ayette de bildirildiği gibi bu farkın ortadan kalktığını söyleyebiliriz.

Hevaya uymak ya da hevayı ilah edinmekle ilgili aşağıdaki ayetler bilgi verici olabilir:

“...Oysa Allah'tan bir kılavuz olmaksızın, kendi istek ve tutkularına (hevasına) uyandan daha sapık kimdir?...” (Kasas 50)

“Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarımız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp heva (tutkuları)nıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (sözü geveler) ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olmandır.” (Nisa 135)

Yukarıdaki ayetler, yaşamlarında doğru bir kılavuzu izlemek yerine hevalarını izleyenlerin ne kadar yanlış bir yolda olduklarını gözler önüne sermektedir. İkinci ayet, bu durumun sonuçlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Ona göre, hevalarını izleyenler, adalet gibi en temel değeri bile göz ardı etmektedirler. Değerlerin arka plana itilmesine neden olabilecek her türlü etken, dünyadaki kötülüklerin, yoksulluğun ve savaşların nedeni olarak görülebilir. Çünkü bunların yaşanmasının temel nedeni, evrensel ahlaki değerlerin önemsemeyip insanların menfaatlerini ön plana çıkarmalarıdır. Ki bu da hevayı ilah edinmek olarak isimlendirilmektedir.

2. KUR'AN'IN HİRİSTİYANLARA VE YAHUDİLERE YÖNELTİĞİ TEOLOJİK ELEŞTİRİLER

Bu bölümde, Kur'an'da Yahudilere ve Hıristiyanlara yöneltilen teolojik eleştiriler ele alınmakta, Yahudilerin ve Hıristiyanların Tanrı anlayışları ve temel inanç esasları bu eleştiriler bağlamında değerlendirilmektedir.

Bu eleştirileri gündeme getirmeden önce, Kur'an'ın bu konudaki temel prensibini hatırlatmakta yarar görüyoruz. Birinci bölümde ayrıntılı olarak ele alındığı gibi, Kur'an'da tanrı anlayışı, “tevhid” ilkesi üzerine kuruludur. İsmail R. Farukî'nin de dediği gibi, İslam'da tevhid, dinin temelini oluşturur. “Tevhid ilkesine sarılmak, bütün takva, dindarlık ve faziletin temelidir. Doğal olarak, Allah ve Peygamberi tevhide riayeti en üst konuma yükseltmişler ve en büyük mükâfatın ve ödülün nedeni saymışlardır.”¹¹⁶

Tevhid ilkesi, Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmeyi gerektirir. Bu şahitlik, “la ilahe illallah” sözünün anlam ve amacı konusunda bilgi sahibi olmak, bu ilkenin doğruluğuna inanmak, bunu sözel olarak ifade etmek ve bu ilkeye uygun yaşamakla mümkün olabilir.

Bu konu ile ilgili olarak Allah, Al-i İmran Suresi 64. ayette şöyle buyurmuştur:

“De ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ın yanı sıra kimimiz kimimizi rableştirmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: “Şahit olun ki biz Müslümanlarız” deyiniz.”

Ayette Müslümanlar ve Ehl-i Kitap arasında ortak olarak kabul edilen Allah'tan başkasına kulluk etmemek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak ve Allah'ın yanı sıra kimseyi rableştirmemek esaslarından söz edilmekte ve Ehl-i Kitap bu esaslara davet edilmektedir. Ancak, sözü geçen esaslar, adı geçen dinlerin hepsinde ortak ise, Yahudi ve Hıristiyanlar neden tekrar bunlara davet edilmektedirler?

Bu durumu, tek tanrı inancının gereklerine uyma konusunda Yahudi ve Hıristiyanlara çağrı yapıldığı şeklinde yorumlayabiliriz. Bu durumda Yahudi ve Hıristiyanların hangi söylem, inanç ve uygulamaları tevhid ilkesine aykırıdır? İnanç

¹¹⁶ İsmail R. Farukî, **Tevhid**, çev. D. Yardım, L. Boyacı, İstanbul, İnsan yayınları, 2006, s. 29

esasları ya da ibadetler açısından değerlendirildiğinde Allah'a ortak etme ile ilgili hangi problemlerle karşılaşılabilir? Allah, bu problemler konusunda neler söylemektedir? Yahudiler ve Hıristiyanlar bunları nasıl açıklamaktadır?

Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyanlara yapmış olduğu eleştirileri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi teolojik eleştirilerdir; onların Tanrı anlayışları ve inanç esasları ile ilgili eleştiriler burada ele alınacaktır. İkincisi ise uygulama ya da pratik hayatı içeren sosyal yaşamları ile ilgili eleştirilerdir. Birbirleriyle ilişkili olduklarından ve birbirini etkilediklerinden dolayı, teolojii ve sosyal yaşamı diğer bir ifade ile teoriyi ve pratiği birbirinden tamamen ayırmak çok da mümkün gözükmemektedir.

2.1. Kur'an'ın Hıristiyanlara Yönelttiği Teolojik Eleştiriler

Bu bölümde Hıristiyanların Tanrı anlayışları ve inanç esasları, Kur'an'ın onlara yönelttiği eleştiriler bağlamında değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede tevhid ilkesi ve onun gerektirdiği Allah'a ait ilahi nitelikleri ve yetkileri Allah'tan başka hiçbir varlığa yakıştırmama, hiçbir varlığı putlaştırmama, kula kulluk etmeme, hiçbir varlığa üstün güçler atfetmeme gibi esaslar temel alınacaktır.

2.1.1. Allah'a Oğul İsnat Etmeleri ve "Allah Meryem Oğlu Mesih'tir" Demeleri

İlgili ayetlerden yola çıkarak, Kur'an'da Hıristiyanlara yöneltilen en büyük eleştirinin Allah'a oğul isnat etmeleri, "Allah üçtür", "üçün üçüncüsüdür" ya da "Allah Meryem oğlu Mesih'tir" demeleri konusunda olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıdaki ayetler, bu konuyla ilgili olarak referans alınabilir.

"Yahudiler: "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler; Hıristiyanlar da: "İsa Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarıyla söylemeleridir; onlar, bundan önceki inkâr edenlerin sözlerini taklit ediyorlar. Allah onları kahretsin; nasıl da çevriliyorlar?" (Tevbe 30)

Bu ayette Yahudi ve Hıristiyanların Allah'a oğul isnat ettikleri bildirilmektedir. Hıristiyanlar, "İsa Mesih Allah'ın oğludur" demektedir. Ayette onların bu söylemleri, onlardan önceki inkâr edenlerin sözlerini taklit etmelerine dayandırılmaktadır.

Allah'a çocuk isnadında bulunmanın ne derece büyük bir günah olduğunu peşi sıra gelen aşağıdaki ayetlerden anlamak mümkündür.

““Rahmân çocuk edindi” dediler. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. Neredeyse bundan dolayı, gökler paramparça olacak, yer çatlayacak ve dağlar yıkılıp düşecektir. Rahmân'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden. Hâlbuki çocuk edinmek Rahmân'a yakışmaz. Göklerde ve yerde bulunan herkes Rahmân'a kul olarak gelecektir.” (Meryem 88-93)

Görüldüğü gibi, bu iddia o kadar kötü ve asılsız görülmektedir ki, bundan dolayı neredeyse göklerin paramparça olacağı, yerin çatlayacağı, dağların yıkılacağı söylenmektedir. Bu ayetler, durumun ciddiyetini ve eleştirinin büyüklüğünü anlama açısından önemlidir. Ayrıca bu ayette, Allah'a çocuk isnat etmenin O'nun üstün niteliklerine uygun düşmeyen bir yakıştırma olduğunu da görmekteyiz. Diğer bir ifade ile Hıristiyanlar, bu yakıştırmalarıyla Allah'ı, gereği gibi takdir edememişlerdir.

Bu konuyla ilişkili olarak, Hristiyanların eleştirildiği diğer bir konu ise, onların “Allah üçtür” ya da “üçün üçüncüsüdür” demeleridir. Aşağıdaki ayette, bu ifade “inkar” olarak nitelenmektedir.

“Andolsun, “Allah, üçün üçüncüsüdür” diyenler kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, andolsun onlardan inkâr edenlere elbette, elem dolu bir azap dokunacaktır.” (Maide 73)

Bu ayetteki “üçün üçüncüsü” ifadesinden kastın ne olduğu konusunda İslam âlimleri iki farklı görüş öne sürmüşlerdir. Bunlardan birincisine göre “üç”ten maksat Allah, Hz. Meryem ve Hz. İsa'dır. Bu yorumu yapanlar yine bu suredeki “Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, sen mi ‘Allah’ın yanı sıra beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?” mealindeki 116. ayete dayanırlar. Diğer yoruma göre ise buradaki “üç”ten maksat, “ekanîm-i selâse”, yani baba, oğul ve Rûhulkudüs'tür.¹¹⁷

Bunlardan hangisi olursa olsun, Allah'ın yanı sıra bu şekilde başka varlıkları ilah edinmenin inkâr derecesinde büyük bir günah olarak kabul edildiği açıktır. Farklı gibi görünse de, aynı söylemin bir parçası olarak Hıristiyanların “Allah Meryem Oğlu Mesih'tir” demeleri de ayetlerde gündeme getirilmekte ve kınanmaktadır.

¹¹⁷ Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, c. 2, s. 318

“Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesih’tir”, diyenler kesinlikle kâfir oldular. De ki: “Şâyet Allah, Meryem oğlu Mesih’i, onun annesini ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmek istese, Allah’a karşı kim ne yapabilir? Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan her şeyin hükümrânlığı Allah’ındır. Dilediğini yaratır. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”” (Maide 17)

Yukarıdaki ayette görüldüğü gibi, “Allah Meryem oğlu Mesih’tir” demek de “Allah için üçüncüsüdür” söylemi gibi inkâr olarak nitelenmiştir. Kur’an’ın temel mesajlarını dikkate alarak düşündüğümüzde, buradaki inkârın Allah’ın tek ilah olmasının inkârı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Kur’an’a göre Hıristiyanlar, Allah’a oğul isnat ederken, “Allah üçtür” ya da “Allah Meryem Oğlu Mesih’tir” derken bu ilkeyi çiğnemektedirler.

Yukarıdaki ayetlerde, çeşitli örnekler verilerek eleştirilen anlayış, bilindiği gibi Hıristiyanların teslis inancıdır. Kur’an’ın teslis inancına bakışı, bu ayetler ile net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu ayetlerin yanı sıra, teslis inancı Kur’an’ın bütünlüğü çerçevesinde değerlendirildiğinde de benzer sonuçlara varılabilir. Örneğin, Kur’an’da en büyük günah olarak nitelendirilen Allah’a ortak koşma ya da şirk açısından teslis nasıl değerlendirilebilir? Ya da Hıristiyanların da peygamberliklerini kabul ettikleri Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa’nın öğretileri teslis ile uyuşur mu? Bu ve benzeri sorular, İslam’ın ve Kur’an’ın teslise bakışını anlama açısından önemlidir.

2.1.1.1. Teslis

Teslis inancı, Hıristiyanlığın en temel karakteristik özelliklerinden biridir. Hıristiyanlığın üç ana mezhebi olan Katolikliğe, Ortodoksluğa ve Protestanlığa göre teslise inanmayan biri Hıristiyan olarak kabul edilmez.

Hıristiyan ilahiyatçısı W. Grudem “Üçlü Birlik” olarak nitelendirdiği teslisi şöyle tanımlamıştır: “Tanrı’nın sonsuzluktan beri Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak üç kimliği vardır. Bu kimliklerin her biri tümüyle Tanrı’dır ve tek bir Tanrı vardır.”¹¹⁸ İstanbul Protestan Kilisesi Ruhani Önderi olarak kabul edilen C. Madrigal

¹¹⁸ Wayne Grudem, **Hıristiyan İlahiyatı Hıristiyan İnancının Temel Öğretileri**, çev. L. Kınran, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2005, s. 109

ise üçlü birlik hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “Üçlü birlik kendini Baba, Oğul ve Kutsal Ruh isimleriyle açıklayan tek Tanrı’nın özüdür.”¹¹⁹

Özetlemek gerekirse, teslis inancı şu unsurları içerir: 1. Tanrı’nın üç kimliği vardır. 2. Her kimlik tümüyle Tanrı’dır. 3. Tek bir Tanrı vardır.

Bu tanım, şu ve benzeri soru işaretini de beraberinde getirmektedir: Üç olan, aynı zamanda nasıl bir olur? Baba, Meryem oğlu İsa ve Kutsal Ruh, üçü de tanrı ise, nasıl tek tanrıdan söz edilebilir? Bu sorular çerçevesinde düşündüğümüzde ortada mantıksal açıdan bir çelişki olduğunu söyleyebiliriz.

Hıristiyanlar yıllar boyu bu ve benzeri soruları cevaplandırmaya çalışmışlardır. Bunlarla ilgili çeşitli şekillerde açıklamalar yapmış, örnekler vermiş ya da bu konunun akıl-mantık konusu olmadığı, bir inanç konusu olduğunu vurgulamışlardır.¹²⁰ Özellikle, “üç” olanın aynı zamanda nasıl “bir” olabileceği konusunda, bir takım örneklerden yararlanarak mantıksal çıkarımlarda bulunmaya çalışmışlardır. Aşağıda, bu amaçla getirdikleri örneklerden bir kaçını verelimiz:

“Tanrı tek olup nasıl üç ayrı konumda, üç ayrı olma tarzı olabilir? Örneğin ben bir tek kişiyim. Ama ailemdeki ilişkilere göre hem baba olarak (çünkü çocuklarım var), hem oğul olarak (babamın oğlu), hem de kendime özgü ruhumla varım... Tanrı hem bir Baba olarak, hem bir Oğul hem de Kutsal Ruh olarak davranıyor ve kendini de böyle tanıtıyor.”¹²¹

Yukarıdaki örneği teslis inancı ile karşılaştırarak değerlendirelim: Baba, oğul ve Kutsal Ruh diye isimlendirerek hem Tanrı’ya, hem İsa’ya ve hem de Kutsal Ruh’a Tanrılık atfetmelerini, bir insanın baba ve oğul sosyal rolleri olmasına ve aynı zamanda kendi ruhu olmasına benzetmişlerdir. Böyle bir benzerliğin kurulup kurulamayacağını yorumlamak istediğimizde, bu örneğin mantıksal açıdan birçok açmazı olduğunu görebiliriz. Sosyal hayatta bir insanın hem baba hem oğul rolü olsa bile, herkes o kişinin “tek kişi” olduğunu bilir ve buna uygun davranır. Ondan bir şey isteyeceği zaman, isteğini baba kimliğine ayrı, oğul kimliğine ayrı olarak iletmez. Özür dileyeceği zaman, baba ve oğul kimliklerinden ayrı ayrı özür dilemez.

¹¹⁹ Carlos Madrigal, **Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı?: Hıristiyanların Üçlü-Birlik İnançının İncelenmesi**, İstanbul, Bütün Dünya Kitaplığı, 2002, s. 32

¹²⁰ Josh McDowell, Bart Larson, **Mesih İsa’nın Tanrılığı**, çev. F. Böcek, İstanbul, Zirve yayınevi, 2004, ss. 92-94

¹²¹ Madrigal, **Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı?**, s. 34

Ya da oğul kimliğini aracı kılıp baba kimliğinden istekte bulunma yoluna gitmez. Farklı sosyal rollere, farklı sorumluluklara ya da farklı özelliklere sahip olsa da ortada sadece tek bir kişi vardır.

Üçlülük öğretisini açıklayabilme adına yukarıdaki örneğin dışında daha birçok benzetme yapılmıştır. Bu benzetmeler, “üç olan aynı zamanda nasıl bir olur” sorusunu, savunmacı bir yaklaşımla, mantıklı bir şekilde cevaplayabilme çabasından ileri gelmektedir. Ancak akla uygun hiçbir benzetmenin teslis inancını açıklamada yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Hıristiyan ilahiyatçısı W. Grudem bu durumu şöyle kabullenmektedir:

“İnsanlar bazen bu öğretiyi başkalarına açıklayabilmek için doğaya ya da insan deneyimine dayanan çeşitli benzetmeler kullanmışlardır. (Suyun üç hali, üç yapraklı tek yonca, farklı görevleri olan tek insan gibi benzetmeleri gündeme getirir ve bunların Teslis inancını açıklamada yetersizliğini belirtir)... Sonuç olarak, Üçlü birlik gerçeğini yeterli bir şekilde açıklayan hiçbir benzetme yoktur.”¹²²

Teslis’in tek tanrı inancına uygun olduğu iddiasını mantık yürüterek açıklama gayretleri, görüldüğü gibi sağlam sonuçlar vermede yetersiz kalmıştır. Nitekim ünlü İslam tefsircisi ve filozofu Fahreddîn Râzî, Harezm bölgesine gelen bir Hıristiyan rahiple teslis inancını münazara etmiş, şu açıklamada bulunmuştur:

“Tanrı, varlığı kendi zatından dolayı zorunlu olarak var olandan ibarettir. Cisim değildir, yer kaplamaz, araz da değildir. İsa ise cismani beşeri sıfattan ibarettir. Yok, iken var olmuştur ve sizin sözünüze göre diri iken öldürülmüştür. Önce çocuk idi, sonra büyüdü, sonra genç oldu. Yerde, içerdi, konuşurdu, uyurdu. Aklın gereği olarak sonradan var olanın başlangıçtan beri var olamayacağı ve muhtaç olanın zengin, mümkünün vacip, değişkenin de devamlı olamayacağı açıktır.”¹²³

Fahreddîn Râzî, İsa’ya tanrılık vasfının verilemeyeceğini, Tanrı’nın ve beşerin özelliklerini açıklayarak belirtmiştir. Tanrı zorunlu bir varlıktır ve beşeri zaatlardan, yetersizliklerden uzaktır. İsa ise yeme, içme, uyuma, sonradan var olma gibi beşeri özelliklere sahiptir. Beşeri özelliklere sahip birinin Tanrı olması mümkün olamayacağı gibi, Tanrı’nın beşeri özelliklere sahip olması da mümkün değildir.

¹²² Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı Hıristiyan İnancının Temel Öğretileri*, s. 116

¹²³ Fahreddin Razi, *Hıristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar (Münazara fi’r-Redd ale’n-Nasara)*, çev. H. Işık, İstanbul, İz Yayıncılık, 2009, s. 50

Teslis inancı, beşeri tanrılaştırmanın yanı sıra Tanrı'ya beşeri özellikler yakıştırmak açısından da tevhid inancına aykırı kabul edilebilir. Hıristiyanlar hiçbir zaman Tanrı'nın aşkın olduğunu belirtmekten geri durmasalar da O'ndan yeryüzünde yürüyen ve ölüm acısını çekmek de dâhil, insanın yaptığı her şeyi yapan bir insanmış gibi bahsettiler.¹²⁴ Tanrı'ya beşeri özellikler yakıştırmak, insan biçimcilik ya da antropomorfizm olarak değerlendirilebilir ki bu çoktanrıcılığın bir özelliğidir.

Teslis inancının monoteizm ile çelişmesi “her şey akıl ile anlaşılabilir” savı ile belki açıklanabilir ve Hıristiyanlar tarafından çoğunlukla da bu şekilde açıklanmıştır. Ancak iki noktayı birbiriyle karıştırmamak gerekir. Aklın ya da bilimin ulaşamadığı, çözemediği, gücünün yetmediği bilgiler ile aklın tutarsız ya da çelişkili bulunduğu bilgiler aynı kategoride değerlendirilmemelidir. Örneğin, uzaylıların varlığını savunmak, bilimle çelişen bir durum olmadığı gibi bilimin onayladığı ya da kanıtladığı bir durum da değildir. Aklın erişemediği bir bilgiyi savunmak bir tutarsızlık değildir, bu durum ancak “akli bir bilgiye dayanmaksızın bir düşünceyi savunmak” olarak addedilebilir. Bu durumda kişi, bütün bilgilerinin kaynağının “akıl” olmayabileceği, başka bilgi kaynaklarının da bulunduğunu (ilahi kitaplar gibi) iddia edebilir. Ancak mantık ilkelerinden çelişmezlik yasasının da ortaya koyduğu gibi bilgilerdeki çelişki ve tutarsızlık, onların yanlışlığına delalet etmektedir.

Kur'an incelendiğinde, aklın devre dışı bırakılmadığını, tersine akli kullanmanın öğütlenip defalarca akılsızca davranışların eleştirildiğini ve tutarlı olmaya vurgu yapıldığını görmekteyiz. Hatta Allah, Nisa Suresi 82. ayette, ayetler üzerinde düşünmeyi öğütlemekte ve “eğer Allah'tan başkasının katından olsaydı, içinde birçok çelişki bulurlardı” demektedir.

Bu ayetin doğru ile yanlış ayırt etmede bir yöntem sunduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, bilgilerdeki tutarsızlık, onların yanlışlığını anlamada bir delil ya da bir veri olarak kabul edilebilir. Buradan yola çıkarak, Allah'tan olan hiçbir öğretilerde çelişki/tutarsızlık olmayacağını, eğer bir bilgide ya da bir öğretilerde çelişki varsa onun Allah'tan olmadığını söyleyebiliriz. Bu durumda “çelişkinin ya da tutarsızlığın

¹²⁴ Farukî, **Tevhid**, s. 33

varlığı gözlemlense bile önemli olan inanmaktır” savının Kur’an’a göre doğru olmadığını görebiliyoruz.

Bütün bu açıklamalardan sonra akıllara şöyle bir soru gelmektedir: Tek tanrı inancına aykırı olan, akılla da uyuşmayan teslis öğretisinin dayanağı nedir? Tarih sürecine bakıldığında bu öğretiye nerelerde rastlanabilir?

Bu soruları sormamızın nedeni, Kur’an’da geçen “hüküm yalnız Allah’a aittir” sözü gereği, Hıristiyanlığın en temel hükümlerini içinde barındıran teslis öğretisinin, tanrı kaynaklı mı yoksa insan kaynaklı mı olduğunu tarihsel süreç içerisindeki gelişmelerden yola çıkarak ortaya koyma amacı taşımamızdır. Kur’an’daki tevhid öğretisinin bir gereği olarak, dinin belirleyicisi sadece Allah olarak kabul edilir. Bu nedenle, bu konudaki herhangi bir kuşku söz konusu olduğunda, şu ayette de bildirildiği gibi delil istenmektedir: “Yoksa ondan başka ilâhlar mı edindiler? De ki: “Haydi getirin delilinizi! İşte benimle beraber olanların kitabı ve işte benden öncekilerin kitabı...” (Enbiya 24)

Bu ayette Allah Teâlâ kendisine ortak koşanlardan, gerek Hz. Muhammed’e indirilen kitaptan gerekse önceki peygamberlere indirilmiş olan Tevrat, İncil vb. ilâhî kitaplardan, iddialarını ispatlayacak naklî delil getirmelerini istemektedir.¹²⁵ Yunus suresi 68. ayette ise, Allah’a çocuk isnat edenlerin, bu konuda ellerinde hiçbir delil bulunmadığı söylenmekte ve onlar, Allah’a karşı bilmedikleri şeyleri söylemekle eleştirilmektedirler.

Kur’an’da Hz. İsa’nın yaşamına ve öğretilerine göz attığımızda şunları görmekteyiz:

“Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara, beni ve annemi Allah'ı bırakarak iki ilah edinin, diye sen mi söyledin?" dediğinde: "Seni tenzih ederim, hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz. Eğer bunu söyledimse mutlaka sen onu bilmişsindir. Sen bende olanı bilirsin, ama ben Sen'de olanı bilmem. Gerçekten, görünmeyenleri (gaybleri) bilen Sen'sin Sen." Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine şahit idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkıyla görensindir.” (Maide 116-117)

¹²⁵ Karaman, vd., **Kur’an Yolu**, c. 2, s. 673

Bu ayetlerde Hz. İsa'nın, kendisinin ve annesinin ilahlaştırılması ile ilgili bir söylemi olmadığına dair bizzat kendi açıklaması bulunmaktadır. Hz. İsa'nın hiçbir zaman kendisinin Tanrı olduğu iddiasında bulunmadığını ve sadece Allah'a kulluk etmeye çağırıldığını görebiliyoruz. O, insanları Allah'a şirk koştuktan nehyetmiştir.

Teslis inancını oluşturan unsurlar arasında yer alan Mesih'in ve Kutsal Ruh'un tanrılığı, Kur'an'daki ayetlerin yanı sıra Kutsal Kitap'taki pek çok bölümle de çelişmektedir. Ayrıca Hıristiyanlar da kabul etmektedirler ki Kitab-ı Mukaddes'in hiçbir yerinde "teslis (üçlü birlik)" kavramı geçmemektedir.¹²⁶ Tersine, Kitab-ı Mukaddes incelendiğinde Tevrat'ta da¹²⁷, İncil'de de sıkça "tek tanrı" vurgusu yapıldığı görülebilir. Özellikle sinoptik inciller dikkate alındığında, teslise yönelik bir delil bulmak oldukça zor olmaktadır.

"...bir din bilgini yaklaşıp O'na, "Buyrukların en önemlisi hangisidir?" diye sordu. İsa şöyle karşılık verdi: "En önemlisi şudur: 'Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir. Tanrının Rab'bi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin...'" (Mar. 12:28-30)

Markos İncilinde ve Tevrat'ta da geçen yukarıda ki ifadelerde görüldüğü gibi İsa, insanları kendine değil Tanrı'ya çağırılmaktadır, kendine tapılmasını değil tanrıya tapılmasını istemektedir.

Yukarıdaki örneğin yanı sıra İncil'de İsa ile ilgili verilen bazı bilgilerin, ona yapılan tanrı yakıştırmasıyla uyumsuz nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bilgilere aşağıdaki örnekleri verilebilir:

"Mesajını yaymaya başlamadan önceki yaşantısında İsa'nın Yahya'ya büyük bir saygı ve bağlılık duyduğu görülür. Bunun en belirgin delili, İsa'nın Yahya'nın eliyle vaftiz olma hadisesidir... Vaftiz, Yahya'nın mesajını kabullenme ve –bir başka açıdan- onun cemaatine dâhil olma eylemidir. İsa'nın da Yahya'nın eliyle vaftiz olması, Yahya'nın öğretilerine inanıp ona tabi olması demektir."¹²⁸

Yukarıda verilen bilgiler ile teslis öğretisi birlikte değerlendirildiğinde, Tanrı'nın bir insana bağlılık duyması ve insan eliyle vaftiz olmasının tanrılık vasıflarına uymayan bir durum olduğu söylenebilir. Yukarıda da geçtiği gibi İsa,

¹²⁶ Madrigal, **Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı?: Hıristiyanların Üçlü-Birlik İnancının İncelenmesi**, s. 47

¹²⁷ Tevrat'taki "tek tanrı" vurguları için bkz. Çıkış 20:2-7 Yasanın Tekrarı 3:24 32:39 II. Samuel 7:22

¹²⁸ Şinasi Gündüz, **Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 162

Yahya'nın eliyle vaftiz olmasıyla ona tabi olup onun cemaatine dâhil olmuştur. Günahsız ve zaten doğru yolda olan tanrının vaftize ihtiyacı var mıdır? Diğer bir ifade ile tanrının dine giriş törenine ihtiyacı olabilir mi? İsa'nın tanrılığı dikkate alındığında, eğer bir vaftiz hadisesi olacaksa, İsa'nın Yahya'yı vaftiz etmesi gerekmez mi?

İncillerde geçen ve İsa'nın kendisi için sıkça kullandığı terimlerden birisi olan “insanoğlu” terimi de bu durumu ortaya koymaktadır. Bu terim sinoptik incillerde 69 kez geçerken Yuhanna İncili'nde de 13 kez yer alır.¹²⁹ Ayrıca Tevrat'ta geçen Musa'nın İsa hakkında söylediği “Tanrınız Rab size aranızdan, kendi kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber çıkaracak. Onu dinleyin” (Yas.18:15) sözleri de bu bağlamda ele alınabilir. Burada geçen “benim gibi bir peygamber” ifadesi iki önemli anlama gelmektedir. Birincisi, İsa bir peygamberdir, ikincisi ise İsa, diğer peygamberler gibi bir peygamberdir.

İncil'de geçen, yaptığı konuşmalarda çevresindeki onu tanıyan halk tarafından küçümsenince İsa'nın söylediği "Bir peygamber, kendi memleketinden, akraba çevresinden ve kendi evinden başka yerde hor görülmez"¹³⁰ sözlerinde de benzer bir temaya rastlanabilir. İsa'nın kendi yaşadıklarını bütün peygamberlerin yaşadığı genel bir hadise olarak sunmasında, diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğu mesajı görülmektedir. Son olarak İncil'de geçen “baba” kelimesinin sadece İsa'nın babası olarak kullanılmayıp bir nevi “veli” mânâsında ve inanan herkesin babası anlamında ifade edilmesi ya da “oğul” kelimesinin sadece İsa için değil de bütün inananlar için kullanılması, bu kelimelerin teslise delil olarak getirilemeyeceği anlamına gelmektedir.

“Sizler kötü yürekli olduğunuz halde çocuklarınıza güzel armağanlar vermeyi biliyorsanız, göklerde olan Babanızın, kendisinden dileyenlere güzel şeyler vereceği çok daha kesin değil mi?” (Mat. 7:11) “Ne mutlu barışı sağlayanlara! Onlara Tanrı oğulları denecek.” (Mat. 5:9)

Matta'da geçen bu ifadelerden, “baba” kelimesinin sadece “İsa'nın babası” olarak kullanılmadığını, “oğul” kelimesinin de sadece İsa için kullanılmadığını görmekteyiz.

¹²⁹ Gündüz, **Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı**, s. 168

¹³⁰ Markos 6: 4 Matta 13:57

Yukarıda verdiğimiz Yunus 68. ayet, Allah'a çocuk isnadında bulunanları, hiçbir delile sahip olmadıkları halde Allah'a karşı bilmedikleri şeyleri söylemekle eleştirmekteydi. Tarihi arka planına bakıldığı zaman, teslisin sonradan ve konsiller yoluyla inanç esasları arasında yer aldığı görülebilir.

Mısırlı ilim adamı A. Vafi, "Hıristiyan inancının teslise dönüşmesi" isimli makalesinde Hıristiyanlığı, İznik konsilinden öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu makaleye göre, İznik konsilinden hemen önce, özellikle İskenderiye kilisesi sıkı bir teslis taraftarıydı. Ebionitler, Samsatlı Pavlus taraftarları ve Arius taraftarları ise teslise karşı çıkan gruplardı. Onlara göre İsa, tanrı değil yalnızca bir insan ve peygamberdi. M.S 325 yılında Roma imparatoru Konstantin, bu anlaşmazlığı çözmek ve Mesih'in tanrılığı ile ilgili gerçek inancı kararlaştırmak amacıyla bir konsil toplanmasını emretti. Böylece İznik'te toplanan Hıristiyanlar çok büyük ayrılıklara düştüler ve bir görüş üzerinde birleşemediler. Konstantin, Mesih'in tanrılığını savunan tarafa meyledince, içlerinden bu görüşü en fazla savunan kişileri seçip onlardan özel bir meclis oluşturdu. Buradan çıkan en önemli karar, İsa'nın ilahlığının kabulü oldu. Diğer kararlar ise, Arius'un tekfiri ve aforoz edilmesi, Mesih'in insan olduğunu söyleyenlerin tekfiri, onun ilah olmadığını söyleyen bütün kitapların yakılması ve okunmalarının yasaklanması idi.¹³¹

Sağlam bir delile dayanmadan, insan eliyle resmi bir inanç sisteminin oluşturulması, bunun zorunlu kılınması ve karşıt fikirlerin aforoz ya da yasaklamalar yoluyla sindirilmesi, bu inanç sisteminin sorgulanması için önemli gerekçelerden biri olmalıdır. Bu noktada "delilinizi getirin" sözü büyük bir önem kazanmaktadır.

Teslise ilgili özetle şunları söyleyebiliriz: Kur'an'da Hıristiyanlar Allah'a çocuk isnat etmeleri, "Allah için üçüncüsüdür" ya da "Allah Meryem oğlu Mesih'tir" demelerinden dolayı, oldukça sert bir biçimde eleştirilmektedir. Kur'an çerçevesinde, teslisin arka planına bakıldığında ise, bir delile dayanmadan Allah hakkında bilmedikleri şeyleri söylemelerinden dolayı bu yanlış inançlara savrulduklarını görebiliyoruz. Dolayısıyla Kur'an'da onlar Allah'a karşı bilmedikleri şeyleri söylemelerinden dolayı da eleştirilmektedirler. Bu durumu "hüküm yalnızca Allah'a aittir" ayetiyle bağdaştırabiliriz. Çünkü onlar temel dini hükümleri belirleme

¹³¹ Abdulvahid Vafi, "Hıristiyan İnancının Teslise Dönüşmesi ve Teslisin İlk Kaynakları", SÜ İlahiyat Dergisi, çev. H. Işık, sayı 6, Konya, 1996, ss. 386-388

yetkisini sadece Allah'a hasretmeyip, pratikte bu yetkiyi insanlara da vermektedirler. Nitekim Hıristiyanlığın temel inanç esaslarıyla ilgili pek çok önemli kararın konsillerde alınmasını bu şekilde yorumlayabiliriz.

2.1.1.2. İnkarnasyon

Kur'an'da eleştirilen, Hıristiyanların "Allah Meryem Oğlu Mesih'tir" sözüyle ilişkilendirilebilecek bir diğer konu "inkarnasyon" inancıdır. "İnkarnasyon" kelimesi, "doğum yoluyla bedenleşme" anlamına gelmektedir.¹³² Hıristiyanlar İsa'nın varlığını "inkarnasyon" öğretisine dayandırır. Buna göre İsa'nın varlığı, "Tanrı'nın bedenleşmesi" şeklinde açıklanmaktadır.

İslam dünyasında "inkarnasyon" kavramı, "hulul" terimiyle ifade edilmektedir. Hulul, "ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddî varlık görünümünde ortaya çıkması" diye tanımlanabilir. İlk şekli animistik dinlerde ortaya çıkmış olmakla birlikte hulul inancı gerçek önemine özellikle Hinduizm ve Hıristiyanlıkta kavuşmuştur. Hıristiyanlığa göre Tanrı, insanlığı kurtarmak amacıyla Nâsıralı İsa'nın kişiliğinde bedene bürünmüştür. Açık naslara ve İslâm'ın ulûhiyyet anlayışına aykırı düşmesi sebebiyle bütün İslâm âlimleri hululü reddetmişlerdir.¹³³

Kur'an'da inkarnasyon ya da hulul inancı şöyle eleştirilmektedir: "Buna rağmen insanlar, Allah'ın kullarından bir kısmını O'nun bir parçası ("cüz"ü) saydılar. Gerçekten de insan apaçık bir nankördür." (Zuhruf 15)

Mevdudi "Tefhimul Kur'an" tefsirinde bu ayeti şöyle açıklamaktadır:

"Ayette geçen "cüz" (parça, kısım) kelimesi ile Allah'ın evlad edinmesi şeklinde yapılan iftiraya bir telmihte bulunmaktadır... Nitekim Allah'ın oğlu veya kızı olduğunu öne süren bir şahıs, onları, Allah'ın cüzü olarak telakki etmiş olur. Ayrıca Allah'a bir mahlûku cüz olarak atfetmenin başka bir biçimi daha vardır. Yani bir şahsı Allah'ın kudret ve sıfatlarında ortak eder ve Allah'a yalvarır gibi o şahsa yalvarır ve kulluk edersek, o şahsa ilahlık ve rablık izafe etmiş ve onu Allah'ın bir cüzü yapmış oluruz."¹³⁴

¹³² Carlos Madrigal, **Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı?: Hıristiyanların Üçlü-Birlik İnancının İncelenmesi**, İstanbul, Bütün Dünya Kitaplığı, 2002, s. 77

¹³³ Kürşat Demirci, "Hulul", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.18, İstanbul 1998, ss. 340-341

¹³⁴ Mevdudi, **Tefhimu'l Kur'an**, çev. A. Ünal, H. Aktaş, İ. Bosnalı, c. 5, İstanbul, İnsan yayınları, 1996, s. 265

Bazı insanların Allah'ın bir parçasını taşıdığına, diğer bir ifade ile görünen bedenlerinin arka planında ilahi bir güç taşıdıklarına dair inanç yukarıdaki ayette kınanmaktadır. İnkarnasyon öğretisinin temeli de bu inanca dayanmaktadır.

“İnkarnasyon öğretisi, herhangi bir öğretilen öte Tanrı'nın ezelden beri ve tarih boyunca özenle hazırladığı dünyaya Kelamı'nın ve Ruh'unun (yani Mesih'in) bedende gelişidir.”¹³⁵

Hıristiyanlıktaki inkarnasyon öğretisine benzer öğretiler, başka dinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Hinduizm'deki avatara öğretisi buna örnek olarak verilebilir.

İnkarnasyon ve avatara öğretileri arasındaki benzerlikler şöyle sıralanabilir:

Avatara inancında Krişna, koruyucu güç Vişnu'nun bedenlenmesi; inkarnasyon inancında İsa Mesih, Tanrısal Söz'ün bedenlenmesi olarak kabul edilir. Her ikisi de bir üçlemenin unsurlarıdır. Avataralar, Hint trimurtisinde Brahma-Vişnu-Şiva üçlüsünden Vişnu'nun bedenlenmesi şeklinde gerçekleşir. Hıristiyanlık'ta ise Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlüsünden Oğul'un inkarnasyonu söz konusudur. Her ikisinde de tanrının inişlerinin insani varlıkların değerini artırdığı ifade edilebilir. Çünkü böylece tanrı insana değer vermiş, ona inerek yüceltmıştır. Her ikisi de insani varlıklardır. İnsanlar içinde yaşarlar, onlar gibi yer, içer, eğlenir, hasta olur ve ölürlür. İsa, çeşitli mucizeler göstermesinin yanında bütün insanların sahip olduğu duygulara sahip olmuştur. Aynı şekilde Krişna'nın da çocukluğundaki oyunları, ergenlikteki aşk hikâyeleri ve nihayetinde ölümü, onun da insani bir varoluşa sahip olduğunun göstergesidir. Her iki inanışta da, tanrının kısmen ya da tamamen bedenlenmesine rağmen tanrısal özelliklerinden bir şey kaybetmediği dikkat çekmektedir.¹³⁶

İnkarnasyon öğretisinin, politeist bir din olan Hinduizm'in avatara öğretisi ile büyük bir benzerlik içinde olduğu görülmektedir. Hinduizm'in yanı sıra başka birçok politeist dinde de inkarnasyon öğretisine benzer inançlar görmek mümkündür.

Eski Mısır'da firavunlar genellikle tanrı Horus'un bedenleşmiş hali olarak düşünülürdü. Grekler'de Zeus ve Artemis gibi ilâhların sık sık hayvan bedeninde yeryüzüne geldiğine, Budizm'in Mahayana mezhebinde Buda adını alan ezeli ve

¹³⁵ Madrigal, **Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı?**, s. 79

¹³⁶ Gülsüm Ürdüç, “Hinduizm'de Avatara ve Hıristiyanlıkta İnkarnasyon Üzerine Bir Araştırma”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss. 121-123

ebedî kabul edilen kudretin, yeryüzünde Siddhartha Gautama'da bedenlendiğine (nirmâna kaya) inanılırdı.¹³⁷

Bu bilgiler çerçevesinde, çoktanrılı dinlerde, inkarnasyon öğretisinin tanrılaştırılan varlıkların neden ve nasıl tanrılık vasfı kazandığını açıklama adına ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Hıristiyanlıkta ise inkarnasyonun, teslis öğretisinin nasıllığını açıklamada önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Aksi takdirde teslisle ilgili kafaları oldukça karıştıran aşağıdaki sorular, cevapsız bir şekilde ortada kalmaya devam edecektir. İnkarnasyon, bunlara bir cevap niteliğindedir.

“Fakat İsa nasıl hem Tanrı hem beşer, hem sonsuz hem sonlu, hem yaratıcı hem de yaratılan olabilir? Mutlak ilmi ve cehaleti, mutlak kudreti ve zayıflığı, ahlaki mükemmelliği ve ahlaken mükemmelleştirilebilirliği tek bir kişide nasıl birleştirebiliriz? İlahlık sıfatları, beşer sıfatlarını ortadan kaldırıyor gözükmekte, öyle ki tarihi Hıristiyan Kilisesi’ni takiben İsa’nın hakikaten Tanrı ve hakikaten insan (vere Deus / vere homo) olduğunu ikrar etmek mantiken tutarsız gözükmektedir.”¹³⁸

Bu konuyla ilgili Kur’an’daki mesaj oldukça açıktır: “Meryem oğlu Mesih, yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Onun annesi dosdoğrudur, ikisi de yemek yerlerdi. Bir bak, onlara ayetleri nasıl açıklıyoruz? (Yine) bir bak, onlar ise nasıl da çevriliyorlar?” (Maide 75)

Ayete göre, Meryem oğlu Mesih, ondan önce gelip geçen elçiler gibi sadece bir elçidir. Onun da annesinin de yemek yemesi, buna delil olarak getirilmektedir. Çünkü teslis, insana tanrısal özellikler isnat etmenin yanı sıra, tanrıya insani özellikler isnat etme açısından da olumsuz bulunmuştur. Bu bir tür antropomorfizm olarak değerlendirilebilir.

Hıristiyanlar inkarnasyona delil olarak, genellikle Yuhanna incilinin ilk bölümlerini getirmektedirler.

“Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı.” (Yu. 1:1)
“Söz, insan olup aramızda yaşadı. O'nun yüceliğini Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu biricik Oğul'un yüceliğini gördük.” (Yu. 1:14)

¹³⁷ Demirci, “Hulûl”, s. 341

¹³⁸ William Lane Craig, “Enkarnasyonun İncicamı”, **AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, çev. F. Terkan, c. 50, sayı 2, 2009, ss. 201-202

Buna göre İsa, başlangıçtan beri var olan, tanrı olarak kabul edilen ve bir dönemde insan halinde yaşayan “söz” olarak nitelenmiştir. İsa’nın bedenleşen söz ya da bedenleşen kelimeler olarak kabul edildiğini biliyoruz. Sözün tanrı olarak nitelenmesi, dolaylı olarak İsa’nın tanrı olduğunu ifade etmektedir. Sinoptik İnciller olarak isimlendirilen Matta, Markos ve Luka İncillerinin aksine Yuhanna İncilinde bu ve benzeri şekillerde teslis ve inkarnasyon öğretilerini destekleyecek şekilde İsa’yı yücelten ve ona üstün güçler atfeden ifadeler sıkça geçmektedir. Birçok Yeni Ahit araştırmacısı, İsa ile ilgili Yuhanna İncilindeki bu materyalin, Sinoptik İnciller olarak adlandırılan diğer üç Kanonik İncil’den farklı olduğuna dikkat çekmekte ve Yuhanna İncilinde görülen İsa’ya ilişkin bu değerlendirmelerin İsa dönemine ait tarihsel gerçeklerden ziyade İncil yazarı Yuhanna’nın da dâhil olduğu Helenistik bir cemaatin görüşlerini yansıttığı fikrindedir.¹³⁹

Kur’an’da Hz. İsa ile ilgili olarak, “Allah’ın kelimesi” ifadesi geçmekle birlikte, aynı ayette onun Allah’ın elçisi olduğu, Allah’a kulluk ettiği ve bundan asla çekinmediği bilgisi yer almaktadır.

“Ey Kitap Ehli, dininiz konusunda taşkınlık etmeyin, Allah'a karşı gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa, ancak Allah'ın elçisi ve kelimesidir. Onu Meryem'e yöneltmiştir ve O'ndan bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve elçisine inanınız; "üçtür" demeyiniz. (Bundan) kaçın, sizin için hayırlıdır. Allah, ancak bir tek ilahdır. O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde her ne varsa O'nundur. Vekil olarak Allah yeter. Mesih de, Allah'a yakın melekler de, Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah'a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.” (Nisa 171-172)

Yukarıdaki ayetlerde, teslis öğretisi kınanmış, Allah’ın tek ilah olduğu ve çocuk sahibi olmaktan yüce olduğu vurgulanmıştır. Bu yolla, “Allah’ın kelimesi” ifadesinin bu öğretileri desteklediği fikri engellenmiş olmaktadır. Ayrıca bu ifadenin peşi sıra geçen “onu Meryem’e yöneltmiştir” cümlesi, kelime ile kastedilenin babasız doğum nedeniyle Meryem’e yöneltilen “ol” kelimesi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Al-i İmran suresi 47. ayet bununla ilişkilendirilebilir: “(Meryem), “Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?” dedi.

¹³⁹ Gündüz, **Pavlus**, s. 123

Allah, “Öyle ama Allah dilediğini yaratır. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir” dedi.”

Bu ayette de Meryem’e “ol” kelimesinin yöneltildiğini anlamaktayız. Dolayısıyla inkarnasyon öğretisini, İsa’nın “Allah’ın kelimesi” olmasına dayandırmak, sağlam bir dayanak olmamaktadır. Bu ve benzeri konuların kesin ve sağlam hükümler doğrultusunda anlamının, yoruma dayalı yanlış inançları azaltacağı bir gerçektir.

2.1.1.3. Meryem

Hıristiyanların Allah’a oğul isnat etmeleriyle ilişkili olan, Kur’an’daki bir diğer eleştiri konusu Meryem’in ilahlaştırılmasıdır. Bununla ilgili, Maide suresi 116. ayet temel alınabilir: “Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’tan başka beni ve annemi iki ilâh edinin, dedin?...”

Bu ayetten, İsa’nın da Meryem’in de ilahlaştırıldığını ancak bunun, İsa’nın sözlerine dayanmadığını anlayabiliyoruz. İsa’nın ilahlaştırılmasını teslis başlığı altında irdelemiştik. Meryem’in ilahlaştırılmasının ise iki temel nedene dayandığını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, İsa’nın tanrı kabul edilmesiyle ilişkili olarak ona özellikle Ortodoks ve Katolikler tarafından “Tanrı’yı doğuran” ya da “Tanrı’nın annesi” (Theotokos) ünvanının verilmesi; ikincisi ise bakire doğum nedeniyle kutsallaştırılarak “kutsal bakire” olarak kabul edilmesidir.

Bu iki nedeni, Kur’an ayetleri çerçevesinde yorumlayacak olursak, şunları söyleyebiliriz. İlk olarak, teslis başlığı altında verdiğimiz ilgili ayetler çerçevesinde, şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki, İsa tanrı değildir. Dolayısıyla bu durumda Meryem de “Tanrı’yı doğuran” değildir. Kur’an’da bu konuyla ilgili hükümlerin oldukça net olduğu bilinmektedir. Tanrı’nın ne doğuran, ne de doğurulan olmadığını şu ayette de görmekteyiz: “De ki: ‘O, Allah, birdir. Allah Samed’dir. O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.’” (İhlas 1-4)

Bakire doğum meselesi ise, hem İsa’nın hem de Meryem’in tanrılaştırılmasındaki en önemli nedenlerden biridir. Aşağıdaki açıklamalarda bu durum şöyle ifade edilmektedir:

“Hıristiyanlıktaki İsa'ya tapınmanın da temelini oluşturan, Tanrının İsa'da vücut bulduğu inancının kökleri, bakire doğuma dayanmaktadır. Kilisenin Bakire Meryem sembolü, başlangıçta, Tanrının İsa'da vücut bulduğu inancının yayılmasına neden olmuşken, giderek Batı kültürü içinde Meryem'in de bir Tanrı olduğu inancının yerleşmesine yol açmıştır... Bakire Meryem'in de aynı öze sahip olduğu inancının benimsenmesine, Tanrıyı doğuranın da bir Tanrıdır iddiasının kanıksanmasına yol açmıştır. Böylece Kutsal Meryem, kilise tapınmalarında bir adım İsa'nın önünde yer almış, İsa'ya giden yolun başlangıcında bir konum edinmiştir. Meryem, yalnızca bir tanık olarak değil, Tanrının İsa'da vücut bulmasının kutsal bir aracı kılındığından şanı ve şerefi de yüce olmaktadır.”¹⁴⁰

Hıristiyan inanç sisteminde bu denli önem atfedilen bakire doğum meselesine Kur'an nasıl bakmaktadır? Kur'an açısından bu durumu nasıl yorumlayabiliriz?

“Meryem, “Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?” dedi.” (Meryem 20) “Cebrail, “Evet, öyle. Rabbin diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu, zaten hükme bağlanmış bir iştir” dedi.” (Meryem 21)

Yukarıdaki ayete göre Meryem'in babasız çocuk sahibi olması, Allah'ın bir mucizesidir. Allah'ın peygamberlere bir takım mucizeler verdiğini biliyoruz. Yine bilmekteyiz ki, Allah'ın Hz. İsa'ya ya da diğer tüm peygamberlere verdiği mucizeler, onların üstün bir güce sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Bütün mucizeler Allah kaynaklıdır, Allah'ın izni ile olmuştur. Hatta onlar, onları gerçekleştiren peygamberler için dahi mucize niteliğindedir. Mucizeleri başlangıçta peygamberlerin de şaşkınlık ve korkuyla karşılaşması bunu göstermektedir. Örneğin, Hz. Musa'nın asasının yılanı dönüşmesinden sonra şaşırması ve korkuya kapılması, bunu kendisinin gerçekleştirmedeğini göstermektedir: “Allah, “Onu yere at ey Mûsâ!” dedi. Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş! Allah, şöyle dedi: “Tut onu. Korkma! Biz, onu yine eski durumuna döndüreceğiz.” (Taha 17-21)

Bu ayet de göstermektedir ki, mucizelerin gerçekleşmesinde, onları ortaya koyan peygamberlerin hiçbir rolü yoktur. Aşağıdaki ayet de bu durumu göstermektedir:

¹⁴⁰ Kürşat Haldun Akalın, “Orta Çağın Hıristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltmesi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 27, 2007, s. 289

“(Meryem), “Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?” dedi. Allah, “Öyle ama Allah dilediğini yaratır. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir” dedi.” (Al-i İmran 47)

Hz. Meryem’in bu durumu şaşkınlıkla karşılaması, bakire doğumun kendi kontrolünde olmadığını, kendi özel güçlerinden değil Allah’tan kaynaklandığını göstermektedir. Nitekim ayetin devamında “Allah dilediğini yaratır” ifadesi bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Evreni, evrendeki tüm canlı ya da cansız unsurları yoktan var eden Allah için hiçbir şey zor ya da imkânsız değildir. Gerçekte, yerde ya da gökte olup bitenler, canlı ve cansız maddelerin etkileşimi içerisinde sürüp giden o muhteşem düzen, bunların hepsi birer mucize niteliğindedir. Kitapta sözü geçen bazı mucizelerin bize şaşırtıcı gelmesinin nedeni, bunlardan daha büyük ve karmaşık olaylar olmalarından ziyade, nadiren gerçekleşmeleridir. Diğer çoğu mucize, sıkça karşılaştığımız için alıştığımız, bundan dolayı da sıradanlaştırdığımız hadiselerdir. Nitekim Allah ölü toprağın diriltirilip ondan besin meydana getirilmesini bir ayet, bir delil olarak sunmuştur: “Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz, onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler.” (Yasin 33) Burada kutsal olan, ölü iken sonradan yeşeren ve bin bir çeşit besin veren toprak değil, tüm bu güzelliklerin mimarı yüce Allah’tır.

Hıristiyanların Meryem konusundaki inançlarında, Kur’an’a uygun düşmeyecek bir diğer konu şu olabilir:

“Meryem yoluyla İsa’ya, İsa sayesinde de Tanrıya ulaşılabileceği fikri telkin edilmektedir. Meryem Anadan Tanrıya uzanan bu takva yolunu katolik sofular izlerken; giderek çok daha fazla bilinçli olmakta, her anlarında Meryem'in aracılık kudretine her geçen gün daha fazla bağlanmaktadırlar... Meryem Ananın, İsa’yla özdeş kılınmış Tanrı nezdindeki bu aracılık kudreti, şefkat ve merhamet işlevi, giderek, Katolik sofuluğun içeriğini oluşturmaktadır.”¹⁴¹

Bu bilgilere göre; Meryem’i kendileri ile İsa arasında ya da kendileri ile Tanrı arasında bir aracı olarak görmekteyler. Zümer suresi 3. ayet, Allah ile aralarında aracı edinenleri, Allah’a yaklaşmak için başkalarına kulluk edenleri kınamaktadır: “İyi bilin ki, halis din yalnız Allah’ındır. O’nun yanı sıra başka veliler edinenler,

¹⁴¹ Akalın, “Orta Çağın Hıristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltmesi”, ss. 271-272

“Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz” diyorlar. “

Kur’an’daki Meryem ile ilgili ayetlerde, diğer konularda olduğu gibi, İslam’ın temel ilkesi olan “Allah’tan başka ilah yoktur” mesajını görmek mümkündür. Her konuya bu ilke çerçevesinden bakmak, Kur’an’ın onayladığı ya da eleştirdiği konuları anlamada genel bir fikir sahibi olmak açısından önemli olmalıdır.

2.1.2. Ruhbanlarını Rab Edinmeleri

Kur’an’ın Hıristiyanlara yönelttiği eleştirilerden en büyüğü, yukarıdaki başlıklarda ele aldığımız gibi İsa Mesih’i Rab edinmeleri, onu tanrının oğlu, üçün üçüncüsü ve bizzat tanrının kendisi olarak görmeleri idi. Kur’an’da onlara yöneltilen bir diğer ciddi eleştiri, onların rahiplerini rab edinmeleridir.

“(Yahudiler) Allah’ın yanı sıra, hahamlarını; (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah’a kulluk etmekle emrolunmuşlardır. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.” (Tevbe 31)

Bu ayete göre Hıristiyanlar, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i Rab edinmektedirler. Mesih’i rab olarak görmeleri, teslis inancıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak rahiplerini rab edinmeleri ifadesi tartışılabilir bir konudur. Çünkü Hıristiyanların rahiplerini tanrı olarak görmedikleri; onlara yaratıcı, yaşatıcı ya da evreni yönetici gözüyle bakmadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla, onları rab edinmekten ve onlara kulluk etmekten kastın ne olduğu konusu ayrı bir önem kazanmaktadır.

Müfessirlere göre burada söz konusu edilen “ruhbanı rab edinme”, Allah’ın koyduğu hükümler yerine ruhban sınıfının hükümlerinin esas alınması, bu sınıfın helalleri haram, haramları helal kılması durumunda Hıristiyanların bunu kabul edip onlara uymasıdır.¹⁴²

Bu konuyla ilgili rivayetler, müfessirlerin bu açıklamasını anlamada yardımcı olabilir. Bu ayetle ilgili rivayetlere bakıldığında, ayet nazil olduktan sonra, Hz. Peygamberin de benzer sorularla karşılaşmış olduğunu görmekteyiz. Kendisi de bir rahip olan Adıyy İbn Hatim, Hz. Muhammed’den bu ayeti işittiğinde, “onlara ibadet

¹⁴² Salime Leyla Gürkan, “Ruhban”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 35, İstanbul, 2008, s. 204

etmiyorlar ki” şeklinde tepki göstermiştir. Hz. Muhammed’in verdiği cevap, ayeti anlamada bizlere ışık tutmaktadır.

“Adiyy İbn Hâtim anlatıyor: “Boynumda altından yapılmış bir haç olduğu halde Resulullah’a geldim. Bana: “Ey Adiyy boynundan şu putu çıkar, at!” dedi ve arkadan şu ayeti okuduğunu hissettim: ”Onlar Allah’ın yanı sıra hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih’i rab olarak kabul ettiler. Oysa onlara, yalnızca tek ilaha kulluk etmeleri emredilmişti. Ondan başka ilah yoktur. Allah, şirk koştuıkları şeylerden uzaktır.” (9Tevbe/31). Adiyy İbn Hâtim bu ayeti kerimeyi duyunca Resulullah’a: “Onlara ibadet etmiyorlar ki!” dedi. Bunun üzerine Resulullah: “Onlar Allah’ın helal kıldığı bir şeyi haram, haram kıldığı bir şeyi helal kıldıkları zaman onlara itaat etmiyorlar mı?” diye sorunca; Adiyy İbn Hatim: “Evet” dedi. Rasulullah: “İşte böylece onlara ibadet ediyorlar” buyurdu.”¹⁴³

Bu rivayete göre rahiplerin rab edinilmesi ve onlara kulluk edilmesi; Allah’ın helal kıldığı bir şeyi haram kıldıkları ya da Allah’ın haram kıldığı bir şeyi helal kıldıkları vakit onlara itaat edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumu, Kur’an’ın temel ilkeleri çerçevesinde genelleştirirsek; sadece Allah’a ait ilahi yetkilerin, Allah’tan başkalarına da verilmesinin onlara kulluk etmeye yol açacağını söyleyebiliriz. Kur’an’a göre temel hükümleri belirleme yetkisi yalnızca Allah’a aittir. Buna göre kimse –Allah’tan bir belgeye dayanmaksızın- Allah’ın haram kıldığı bir şeyi helal kılma ya da tam tersi bir yetkiye sahip değildir.

Yukarıdaki hadisi başından itibaren ele alırsak, Hz. Peygamberin, Adiyy’e bu ayeti okumasının nedenini anlayabiliriz. Resulullah Adiyy’den, önce boynundaki haçı put olarak niteleyerek çıkarmasını istemiş, sonrasında ilgili ayeti okumuştur. Rahiplerin haçı putlaştırması ve onlara inananların da bunu sorgulamadan olduğu gibi kabul etmesi; rab edinilmelerinin bir diğer nedeni olarak görülebilir. Özetle, yukarıdaki ayette ve onunla ilgili hadiste, Allah’tan başka bir takım kişilere sadece Allah’a ait bazı yetkilerin verilmesi ve Allah’tan başka varlıklara üstün güç yakıştırılarak onların putlaştırılması kınanmaktadır. Ayete göre Hıristiyanlar bu yolla rahiplerini rab edinmekte ve onlara kulluk etmektedirler.

¹⁴³ Tirmizî, Tefsir, Berâe, 3094-3095

2.1.2.1. Kilise ve Ruhban Sınıfı

Kilise, Hıristiyan literatüründe, ibadetlerini yerine getirdikleri mabetten çok daha fazla anlamlara gelmektedir. Bu anlamlar şöyle sıralanabilir:

“1. İçinde Hıristiyan cemaatinden ibadet ettiği bina. 2. Bir araya gelerek cemaatle ibadet eden Hıristiyanlar. 3. Belli bir dönemde yaşayan Hıristiyanların tamamı veya bir mezhep. 4. Başlangıçtan günümüze kadar İsa Mesih'in kilisesine mensup olan bütün Hıristiyanlar. 5. Hıristiyanlara ait dini teşkilat. 6. Hıristiyan doktrininin öğretilmesi ve çeşitli dini işlerin yönetimiyle görevli piskoposlar topluluğu.”¹⁴⁴

Hıristiyanlar tarafından, bir cemaat anlamında kilisenin varlığı, Hz. İsa dönemine kadar çekilmekle birlikte; “Hz. İsa bir ibadet yeri olarak kilise inşa etti mi” sorusuna, olumlu bir yanıt vermek mümkün değildir. Çünkü İsa döneminde ibadet yeri olarak Yahudi mabetleri kullanılmakta ve yeni bir mabet yapma ihtiyacı duyulmamaktaydı.¹⁴⁵ İçerisinde hiyerarşik ruhban sınıfını barındıran bir kurum olarak kiliseye ise Konstantin dönemine kadar rastlanmamaktadır. Bu şekilde bir kurum olarak kilisenin en yaygın olarak geliştiği dönem ortaçağdır.¹⁴⁶

Hıristiyan kiliselerinin çoğunda bir ruhban sınıfı bulunmaktadır. Ruhban sınıfı da kendi içerisinde kilisenin hiyerarşik yapılanmasında görevli din adamları ve manastır yaşantısını tercih eden keşişler ve bakireler şeklinde ikiye ayrılır. Katolik Kilise'nde papadan başka, Papalık merkezinde aktif görev yapan kardinaller, yöresel dini liderleri temsil eden piskoposlar, dini ayin ve törenleri yöneten papazlar (rahipler) ve diyakozlar gibi gruplar, din adamları sınıfını oluşturur. Ortodoks kilisesinde ise ruhban sınıfı patrik, piskoposlar, rahipler ve diyakozlar şeklinde sıralanır.”¹⁴⁷

Katoliklere göre piskoposlar içinde ilk sırayı Roma piskoposu almaktadır. O, Petrus'un vekili olarak Kilise'nin başkanıdır. Papanın başkanlığında piskoposlar evrensel konsil halinde toplanarak Kilise'yi temsil eder ve Ruhul kudüs'ün idaresi altında dini hususlarda yanılmaz kararlar veriler. Bununla birlikte dini meselelerde

¹⁴⁴ Ahmet Güç, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 167

¹⁴⁵ Güç, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, ss. 171-172

¹⁴⁶ Güç, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, s. 180

¹⁴⁷ Gündüz, **Hıristiyanlık**, s. 158-159

yanılmaz olan papa, bu konularda karar vermek için, böyle bir konsile muhtaç ve bağlı değildir.¹⁴⁸

Papanın ve piskoposların konsillerde verdiği kararların yanılmaz olarak addedilmesi, o kararların sorgulanamaz olmasına ve onlara koşulsuz şartsız itaat edilmesine neden olmaktadır. Papa ile ilgili aşağıdaki bilgiler de bunu göstermektedir.

“Dini ve ahlaki konularda konuştuğu zaman papa, yanılmazdır. Hiç kimsenin papanın bir yorumu veya hükmünü tartışma hakkı veya yetkisi yoktur. Papanın ve Kilisenin genel kabullerine karşı söylemlerde bulunanlar, hatta onun davranışlarını veya sözlerini tartışma konusu yapanlar, aforoz dâhil çeşitli cezalara müstehak olmuş sayılır.”¹⁴⁹

Papanın ve Kilisenin genel kabullerini tartışma konusu yapılmasının bile aforoz gibi cezalarla sonuçlanması; onlara inananların onlar ne derse hiçbir delil istemeden koşulsuz şartsız kabul ettiklerini göstermektedir. Allah’ın, ruhbanların rab edilmesinden kastı da bu olmalıdır. Onlar din konusunda üstün bir otorite olarak kabul edilmektedir.

“Papa *magisterium*, yani “öğretme yetki ve sorumluluğu”nda yanılmazlık sıfatıyla inananların uyması gereken kurallar koyabilir. Kateşizme göre, “Tanrı sözünü yorumlama yetkisi sadece papaya ve Kiliseye aittir.”¹⁵⁰

Papaya, inananların uyması gereken kuralları koyma yetkisinin verilmesinin yanı sıra, Kutsal Kitabı yorumlama yetkisinin de sadece papaya ve kiliseye verilmesinin; inananları Kutsal Kitaptan uzaklaştırdığını ve papanın ve kilisenin sözlerinin Kutsal Kitapla denetlenmesine engel olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlayış, belki de tek denetim aracı olabilecek Kutsal Kitabın otoritesini de ortadan kaldırmaktadır.

Nitekim bir sonraki başlıkta ele alacağımız üzere, konsillerde alınan kararlar, Hıristiyan dünyasının hiçbir sorgulama içine girmeksizin o kararları benimsemesi ve Hıristiyanlığın temel inançlarının o kararlar üzerine kurulması, bu durumun açık bir örneği olarak kabul edilebilir.

¹⁴⁸ Ali Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, İstanbul, Ayışığı kitapları, 2003, s. 215

¹⁴⁹ Bekir Zakir Çoban, **Geçmişten Günümüze Papalık**, İstanbul, İnsan yayınları, 2009, s. 263

¹⁵⁰ Çoban, **Geçmişten Günümüze Papalık**, s. 265

Kilisenin ve papanın belirlediği hükümlere sorgulamadan itaat etmenin yanı sıra, papaya bir takım insanüstü/ilahi özellikler atfedilmesinin de Kur'an'a uygun düşmeyecek bir eylem olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, papaya tartışılmaz ya da sorgulanamaz özelliği yakıştırılmaktadır. Aşağıdaki ayet, tek ilah olarak yalnızca Allah'ın sorgulanamaz olduğunu, Allah'tan başka edinilen ilahların ise böyle bir özelliğinin bulunmadığını ifade etmektedir.

“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah, onların nitelermelerinden uzaktır, yücedir. O (Allah), yaptıklarından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar.” (Enbiya 22-23)

“Sorgulanamaz” vasfının yanı sıra, papaya “yanılmazlık” özelliği de atfedildiğinden söz etmiştik. Kur'an'da bu özelliğin sadece Allah için kullanıldığını görmekteyiz: “...Rabbim yanılmaz ve unutmaz.” (Taha 52)

Allah'a ait üstün niteliklerin bazılarının Allah'tan başka kişilere de atfedilmesinin örneklerini inceledik. Kur'an'da temel olarak kınanan bu durumun Hıristiyan teolojisinde oldukça yaygın bir şekilde yer aldığına şahit olmaktayız.

2.1.2.2. Konsiller

Hıristiyan dinî liderlerin, dinî öğreti ve pratikler için kararlar vermek üzere toplanmaları, genellikle “konsil” veya “sinod” olarak adlandırılmaktadır.¹⁵¹ Bazı Hıristiyan ilahiyatçılar, konsilin tarihini, Kudüs'te havarilerin yaptıklarına inanılan toplantıya kadar götürürler. Bu ilk konsil mahiyetindeki toplantıda Hıristiyanların, Yahudi şeriatı kurallarına riayet konusu tartışılmıştır.¹⁵²

İlk konsil olarak nitelenebilecek bu toplantının neden yapıldığı ve nasıl sonuçlandığını şu açıklamalar ile anlamak mümkündür: Pavlus'un Hıristiyan oluşuyla yeni bir ivme kazanan Hıristiyanlık, onunla beraber gelen fikrî ayrılıklar ve tartışmalarla çalkalanmaya başlamıştı. Yahudiye'den gelen bir grup İsa taraftarının, kurtuluş için Tanrısal hukuka bağlı olmak gerekliliği -özellikle sünnetin şart olması- konusunda Antakya'daki Hıristiyanlarla tartışması ilk kıvılcım olmuştur. Anlaşmaya

¹⁵¹ Alparslan Yalduz, “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, **UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 12, sayı.2, 2003, s. 258

¹⁵² Mehmet Aydın, “Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi”, **Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. yılında Hıristiyanlık**, Ankara, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, s. 107

varılamaması üzerine, konuyu Havarilerle görüşüp tahlil etmek için Pavlus ve Barnaba Kudüs'e gitmişlerdir. Bu ilk tartışmaları bir karara bağlamak için, M.S. 49-50'de Kudüs'te yapılan toplantıda Petrus, Barnaba ve Pavlus konuşmalar yapmışlardır. Toplantı sonunda, kurtuluş için tanrısal hukuka bağlı olmanın gerekli olmadığına dolayısıyla tanrısal hukukun bir parçası olan sünnetin de şart olmadığına ve diğer uluslardan (Gentilelerden) dine yeni girenlere zorluk çıkartılmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Hıristiyan teologlar, konsillerin aslının bu toplantıya dayandığını düşünmektedirler.¹⁵³

Buna göre, Petrus, Barnaba ve Pavlus yaptıkları toplantıda, kurtuluş için tanrısal hukuka (Musa'nın şeriatına) uymak ve bağlı olmak gerekmediği kararını vermişlerdir. Sonraki süreçte ana akım Hıristiyanlığın inanç ve uygulamaları burada alınan karara göre şekillenmiştir.

Pavlus ve diğerlerinin bu kararı hangi delile dayanarak ve hangi yetkiyle aldıkları hususu önemli bir soru olmalıdır. Hıristiyanların ise onlara uyarırken bu soruyu önemseyip önemsemedikleri, bu konuda sağlam bir delil arayışı içinde olup olmadıkları, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Kur'an açısından onların durumunu belirleyen önemli bir ölçüt olmaktadır.

Hz. Peygamberin "onlar (Hıristiyanlar) Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram, haram kıldığı bir şeyi helal kıldıkları zaman onlara itaat etmiyorlar mı" sözüne bir örnek olarak; Petrus, Barnaba ve Pavlus'un bu toplantıda aldığı kararları ve Hıristiyanların dinlerini buna göre düzenlemelerini getirebiliriz. Çünkü tanrısal hukuka bağlı olmanın gerekmediğini öne sürmek, bir bakıma Allah'ın Eski Ahitteki bütün haramlarının helal ve bütün hükümlerinin geçersiz kılınması olarak değerlendirilebilir. Üstelik bu anlayış, Yeni Ahitte geçen İsa'nın şu sözleriyle de çelişmektedir.

"Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim, yer ve gök ortadan kalkmadan, her şey gerçekleşmeden, Kutsal Yasa'dan ufak bir harf ya da bir nokta bile yok olmayacak. Bu nedenle, bu buyrukların en küçüğünden birini kim çiğner ve başkalarına öyle öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde en küçük sayılacak. Ama bu buyrukları kim yerine

¹⁵³ Bkz. Alparslan Yalduz, "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", UÜ **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 12, sayı 2, 2003, ss. 259-260

getirir ve başkalarına öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde büyük sayılacak.”
(Mat. 5:17-19)

Matta'da geçen bu ifadelerle göre İsa, Kutsal Yasa'yı diğer bir ifade ile Musa'nın şeriatını geçersiz kılmaya değil tamamlamaya gelmiştir. Hıristiyanlar, bu ifadelerden bir kısmıyla ilgili “bu bir inanç meselesidir, uygulamayla / pratikle ilgili değildir; Kutsal Yasa'ya, ondan bir harf bile eksilmediğine inanmak gerekir ancak ona uymak gerekli değildir” diyebilir. Oysa İsa'nın devamında söyledikleri; bu şekilde bir tevilin bile önüne geçmektedir. Onun “bu buyrukların en küçüğünden birini kim çiğner ve başkalarına öyle öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde en küçük sayılacak ama bu buyrukları kim yerine getirir ve başkalarına öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde büyük sayılacak” sözleri, hukukun sadece inanılması gereken ancak pratikte uyulmasına gerek olmayan bir olgu şeklinde anlaşılamayacağını ortaya koymaktadır.

Matta'daki bu kesin hükme rağmen neden yüzyıllar boyunca Hıristiyanların, hukuk konusunda alınan bu kararı sorgulamamış oldukları hususu da önemli bir soru olmaktadır.

Petrus, Barnaba ve Pavlus'un gerçekleştirdiği bu toplantının ardından hem Doğu hem de Batı kiliseleri tarafından ökümenik kabul edilen 7 konsilden ilki ve sonuncusu İznik'te gerçekleşmiştir. Bunlardan, I. İznik Konsili miladi 325'te, II. İznik Konsili ise, 787'de toplanmıştır. Her iki konsil de Hıristiyanlık tarihi bakımından önemli kararların alındığı konsiller olarak, konsiller tarihinde yerlerini almışlardır.¹⁵⁴

I. İznik Konsili başta Aryanizm olmak üzere, kilise içi diğer ayrılıkçı grupların durumlarını ve çeşitli disiplin problemlerini çözmek için toplanmıştır.¹⁵⁵ Aryanizm, İskenderiye'de Baucalis kilisesinin papazı Arius'un, dördüncü yüzyılın ilk çeyreğinde, Hıristiyan teolojisini, devrin ‘baskın teslisçi ilahiyat anlayışının’ tersine, tek bir Tanrı'nın varlığına ve mutlaklığına vurgu yapmasıyla başlayan ve bütün dördüncü yüzyılı kapsayan ve hatta beşinci yüzyılda Got kavimlerinin resmi

¹⁵⁴ İsmail Taşpınar, “1. İznik Konsili ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, **MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/1, s. 25

¹⁵⁵ Turhan Kaçar, “Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik örneği”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2002-2003, s. 3

mezhebi halini alarak devam eden ve daha sonraları ise gizli gizli varlığını sürdüren bir Hıristiyan ilahiyatıdır.¹⁵⁶

I. İznik Konsili'nin toplanmasının en önemli sonuçlarından biri ise, hemen hemen bütün Hıristiyanların ittifakla kabul edeceği bir kredo metninin ortaya çıkmış olmasıdır:

“Bir olan Tanrı'ya, her şeye gücü yeten Baba'ya, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısına ve bir olan Efendi İsa Mesih'e, Tanrı'nın Oğlu, yegâne Baba'dan doğan, yani Baba'nın cevherinden olan, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, hakiki Tanrı'dan hakiki Tanrı, doğurulmuş, imal edilmemiş (yaratılmamış), Baba ile aynı özden, gökte ve yerde olan her şeyin kendisiyle olduğu (yaratıldığı), biz insanlar için ve bizim kurtuluşumuz için inmiş, bedenlenmiş, kendini insan yapmış, ızdırap çekmiş, üçüncü gün tekrar dirilmiş, göklere çıkmış ve canlılar ile ölüleri yargılayacak olana ve Kutsal Ruh'a inanıyoruz.”¹⁵⁷

İsa Mesih'in tanrılığına, insanların kurtuluşu için indiğine ve ıstırap çektiğine, ileride insanları yargılayacağına inanmak I. İznik konsilinde kabul edilen inanç esaslarının özünü oluşturmaktadır. İnanç konusundaki bu kabullerin yanı sıra, İsa'nın ezeli olmadığını, yoktan yaratıldığını, Tanrı'dan farklı bir cevhere sahip olduğunu söyleyenlerin evrensel kilise tarafından aforoz edilmesi ise bu konsilde alınan bir diğer karardır.¹⁵⁸

I. İznik konsili, orada alınan kararlar ve bu kararların Hıristiyan ilahiyatının temelini oluşturması, Tevbe suresinde Hıristiyanlara yönelik geçen ruhbanlarını rab edinmeleri ve onlara kulluk etmeleri eleştirisine örnek olarak verilebilir. Hz. Muhammed'in hadisinde dediği gibi, ruhbanlar bir belgeye dayanmaksızın Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını helal kılmaktadırlar. Ruhbanların aldıkları kararların sorgulanmaması gerektiği de yine konsillerde alınan kararlarla belirlenmiştir. Örneğin, Papanın yanılmazlığı ilkesinin bir dogma olarak kabul ve ilanı 1870 yılında Birinci Vatikan Konsili'nde gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁹

Diğer konsillerde de benzer durum söz konusudur, ancak İznik konsili hem temel inanç esaslarını belirlemesi açısından hem de konsillerdeki hüküm belirleme

¹⁵⁶ Kaçar, “Roma İmparatorluğun'da Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik örneği”, s. 4

¹⁵⁷ Taşpınar, “1. İznik Konsili ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, s. 28

¹⁵⁸ Taşpınar, “1. İznik Konsili ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, ss. 28-29

¹⁵⁹ Gündüz, **Hıristiyanlık**, s. 159

konusunda yeterli bir örnek olduğu için, diğer konsillerin detayına girmeyi gerekli görmedik.

2.1.2.3. Günahların Affedilmesi

Hıristiyanların ruhbanlarını rab edinmelerinin sebeplerinden biri de Allah'a ait niteliklerden ve yetkilerden bazılarını ruhbanlarına atfetmeleri idi. Ruhbanlarına atfettikleri yetkilerden biri, Allah'ın haram kıldığı şeyleri helal; helal kıldığı şeyleri haram kılma yetkisi idi. Bununla ilgili bir başka örnek olarak, günahları affetme yetkisini ruhbanlarına vermeleri gösterilebilir. Çünkü Kur'an incelendiğinde, bu yetkinin sadece Allah'a ait olduğu görülmektedir: "Ve onlar çirkin bir iş yaptıkları ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarından dolayı bağışlanma isteyenlerdir. Allah'tan başka günahları bağışlayan kimdir? ..." (Al-i İmran 135)

Yukarıdaki ayete göre, Allah'tan başka günahları bağışlayan yoktur. Diğer bir ifade ile günahları bağışlama yetkisi sadece Allah'a aittir. Şu ayette de benzer temayı görmek mümkündür: "Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O'dur." (Şuara 82)

Ayetlerde de görüldüğü gibi Kur'an'da bu yetki aracısız olarak sadece Allah'a verilirken, Hıristiyanlar, piskoposlara ve rahiplere de günahları bağışlamada aracılık yetkisi vermektedir. Katolik din ve ahlak ilkelerinde geçen şu sözler, piskopos ve rahiplerin bu aracılık yetkisini İsa Mesih'ten aldıklarını, bu işi onun adına yürüttüklerini ifade etmektedir: "Mesih İsa günah çıkarma yetkisini Tanrı'nın adaletinin ve merhametinin araçları olan havarilerine, dolayısıyla da onların halefleri olan piskoposlara ve rahiplere verdi."¹⁶⁰

Katolik ve Ortodokslar, İsa tarafından havarilerine kendisi adına günahları bağışlama yetkisini verdiğini Matta 18:18'e dayandırmaktadırlar:¹⁶¹ "Size doğrusunu söyleyeyim, yeryüzünde bağlayacağınız her şey gökte de bağlanmış olacak. Yeryüzünde çözeceğiniz her şey gökte de çözülmüş olacak." (Mat. 18:18)

Burada geçen yeryüzünde çözülecek şeylerin gökte de çözülmüş olacağı cümlesinden yola çıkarak papazların günah çıkarma yetkisinin olduğu kanısına

¹⁶⁰ **Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri Özet**, çev. Dominik Pamir, Paris, 2005, s. 88

¹⁶¹ Ali Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, İstanbul, Ayıışıği kitapları, s. 191

varmak oldukça zorlama bir yorum gibi gözükmemektedir. Nitekim Ermeni Kilisesi ve Protestanlar, kilisenin böyle bir yetkisi olduğunu kabul etmemektedirler. Protestanlara göre eğer bir Hıristiyan günahlarını Tanrı huzurunda bilir, bunlardan pişmanlık duyar ve Tanrı'dan bu günahlardan kendisini bağışlamasını isterse, günahlarını Tanrı adına bağışlamaya hiç kimse yetkili olamaz.¹⁶² Eğer Matta'da geçen ifadeler havarilerin ve dolayısıyla da piskoposların bu yetkiye sahip olduğu anlamına gelseydi, Protestanların da benzer bir uygulama içinde olması gerekirdi.

Rahiplere günahları bağışlama yetkisinin verilmesi, Tevbe suresi 31. ayette geçen Hıristiyanların ruhbanlarını rab edinmelerinin nedenlerinden biri olarak görülebilir. Ayrıca bu ayetten birkaç ayet sonra benzer konuyla ilgili olarak "hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar" şeklinde bir ifade geçmektedir. İnsanların onları rab edinmelerinin bir sonucu olarak rahiplerin de onların mallarını haksız yere yemeleri ifadesi, kilisenin endüljans uygulamasını akla getirmektedir.

Katolik kilisesi tarafından endüljans kavramı, Tanrı huzurunda bağışlanmış günahın bir sonucu olan dünyevi cezaların kaldırılması şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶³ Endüljans doktrini Tanrı huzurunda günahların bir maddi cezası olarak uygulanmakta, böylece kişinin borcunun silindiği ileri sürülmektedir. Kilise otoriteleri tarafından ortaya atılan bu düşünce hayatta olanlar için günahların bağışlanması, ölmüş olanlar içinse şefaahatçi olacağı gerekçesiyle bu paralar kilise hazinesinde toplanmaktadır.¹⁶⁴

Dolayısıyla Tevbe suresi 34. ayette geçen "rahiplerin birçoğu insanların mallarını haksız yere yiyor" ifadesine; kilisenin günahları bağışlama gerekçesiyle gerçekleştirdiği bu uygulamayı örnek olarak verebiliriz. Bunu Allah'tan başkalarına üstün güç atfetmenin kötü sonuçlarından biri olarak görmek mümkündür. Günahların bağışlanması vaadiyle insanların paralarının toplanmasının yanı sıra aşağıda göreceğimiz üzere aynı vaat, haçlı ordusuna asker kazandırmak için de kullanılmıştır:

"Papa II. Urban'ın (1042-1099) 1095 tarihli Clermont Konsili'nde, haçlı ordusuna katılan herkesin umumi endüljansa ulaşacağını ilan edip bunu

¹⁶² Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, s. 191

¹⁶³ **Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri Özet**, çev. D. Pamir, Paris, 2005, s. 88

¹⁶⁴ Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, ss. 192-193

kanunlaştırmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Clermont Konsili'nde alınan bu karar şudur: Her kim, şöret ve zenginlik gayesi olmaksızın, Kudüs'teki Tanrı Kilisesi'nin kurtuluşu için yola çıkarsa, katıldığı bu sefer, onun için bütün günahlarının kefareti olacaktır.”¹⁶⁵

Görüldüğü gibi, Haçlı ordusuna katılmanın, bütün günahların kefareti olacağı söylenmektedir. Benzer durumlar karşısında Kur'an'da sıkça geçen bir soruyu, bu noktada hatırlatma gereği duyuyoruz: “Allah katından bir söz mü aldınız? Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?” (Bakara 80) Kur'an'da Allah'a karşı bilmediği şeyi söylemenin haram kılındığı bildirilmektedir. (A'raf 33) Bu durumun bir diğer nedeni ise, günahların bağışlanmasındaki aracılık konusunda papaların kendilerini de manevi bir yetkiye sahip görmeleri, Hıristiyanların ise onların tanrısal bir yetkiye sahip olduğuna inanmalarıdır. Dolayısıyla, Kur'an'da Hıristiyanlara yöneltilen ruhbanlarını rab edindikleri ve onlara ibadet ettikleri yönündeki eleştiriye bir örnek de bu olmaktadır.

2.2. Kur'an'ın Yahudilere Yönelttiği Teolojik Eleştiriler

Kuran Yahudilerin tanrı anlayışları ve inanç esasları ile ilgili pek çok eleştiride bulunmuştur. Bu bölümde, Kur'an'ın Yahudilere ya da İsrailoğullarına doğrudan yaptığı eleştirilerin yanı sıra hiçbir kavmi ya da dini anlayışı hedef almadan bütün insanlığa yaptığı, Yahudileri de içine alan üstün güç bağlamındaki eleştirileri, Yahudilikteki örnekleriyle birlikte inceleyeceğiz.

2.2.1. Tanrı Anlayışları

Kur'an'ın Yahudileri eleştirdiği konuların başında, Tanrı anlayışları gelmektedir. Bu konudaki eleştirileri incelemeden önce, özetle Kuran'daki Tanrı anlayışını ortaya koymada yarar görüyoruz.

Kur'an'a göre Tanrı tektir, O'ndan başka ilah yoktur¹⁶⁶, eşsiz ve benzersizdir¹⁶⁷, doğru sözlüdür¹⁶⁸, günahları bağışlayandır¹⁶⁹, hiç kimseye zerre

¹⁶⁵ Hakan Olgun, “Katolik Kilisesinin Endüljans Uygulaması”, s. 331

¹⁶⁶ Bkz. Fatiha 1, Bakara 163, Bakara 255, Al-i İmran 2, 6, 18, En'am 102, Tevbe 129, Haşr 22

¹⁶⁷ Bkz. Meryem 65, İhlas 4

¹⁶⁸ Bkz. Nisa 87

¹⁶⁹ Bkz. Mümin 3

ağırlığınca haksızlık etmeyendir¹⁷⁰, kimseyi kayırmayandır¹⁷¹, din konusunda tek hüküm sahibidir¹⁷², en güzel, en üstün ve en yüce niteliklere sahip olandır¹⁷³.

Kur'an'a göre, Yahudilerin tanrı anlayışlarındaki problemlerden biri, tanrıya bir takım yakışsız özellikler atfetmeleridir. Maide suresi 64. ayet bu yakışsız nitelendirmelerden birine dikkat çekmektedir:

“Yahudiler: "Allah'ın eli sıkıdır" dediler. Onların elleri bağlandı ve söylediklerinden dolayı lanetlendiler. Hayır; O'nun iki eli açıktır, nasıl dilerse infak eder. Andolsun, Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun taşkınlıklarını ve inkârlarını arttıracaktır. Biz de onların arasına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kin salıverdük. Onlar ne zaman savaş amacıyla bir ateş alevlendirdilerse Allah onu söndürmüştür. Yeryüzünde bozgunculuğa çalışırlar. Allah ise bozguncuları sevmez.”

Ş. Kotan, bu durumu Yahudilerin kendilerini farklı ve seçilmiş görmelerine bağlamıştır; ona göre Yahudiler, kibirli duruşlarını kimi zaman Allah karşısında bile sergilemekten çekinmemişlerdir:

“Kafası üstünlük, farklılık ve seçilmişlik düşünceleriyle dolu olan Yahudi'nin kendisini oldukça müstağni addettiğine tanık olmaktayız. Bu istiğna haleti ruhiyesiyle olacaktır ki, yeri geldikçe Allah'a bile dil uzatmaktan çekinmemişlerdir. Mesela Kur'an'ı Kerim bir yerde onların, “Allah'ın elinin sıkı olduğunu” söylediklerini söylemektedir ki, bu onların Allah karşısında bile müstağni davrandıklarını ortaya koymaktadır.”¹⁷⁴

Tanrı'ya atfedilen yakışsız ve antropomorfik tanımlar içeren ifadelere yer yer Tevrat'ta da rastlanmaktadır. Aşağıda bunlara dair birkaç örnek verilmiştir:

“Yakup ana rahminde kardeşinin topuğunu tuttu, büyüünce Tanrı'yla güreşti.” (Hoşea 12:3) “Ve o gün gelecek diyor Rab, bana, ‘kocam’ diyeceksin; artık ‘efendim’ demeyeceksin.” (Hoşea 2:16) “Seni sonsuza dek kendime eş alacağım, doğruluk, adalet, sevgi, merhamet temelinde seninle evleneceğim. Sadakatle seninle evleneceğim, Rabbi tanıyacaksın.” (Hoşea 2:19-20) “Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen Rab Tanrı'nın sesini duyular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler.” (Tekvin 3:8)

¹⁷⁰ Bkz. Bakara 281, Nisa 40, 49, Enfal 51, Yunus 44

¹⁷¹ Bkz. Bakara 254

¹⁷² Bkz. Yusuf 40

¹⁷³ Bkz. Taha 8

¹⁷⁴ Şevket Kotan, **Kur'an'a göre Yahudi ve Hıristiyanlığın Geçerliliği Sorunu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s. 135

Yahudiler, bu ifadeleri mecaz olarak nitelendirmişler ve bu durumu, tanrının insanlarla onların anlayacağı dilden konuştuğu şeklinde yorumlamışlardır. Ancak, bu ve benzeri sözler, mecaz bile olsa, Tanrı hakkında söylemeye yakışmayan sözlerdir. Dolayısıyla bu durum onların yaptığı açıklamaları kabul etmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Yahudilerin kendilerini farklı ve seçilmiş görmelerinin, sadece Tanrı'ya yakışsız ifadeler kullanmalarına neden olmadığını, genel olarak Tanrı anlayışlarını da etkilediğini söyleyebiliriz. Kur'an'a göre Tanrı, herkesin tanrısıdır. İnsanları ırklarına, renklerine, dillerine göre değil belirli ilke ve değerlere göre, hiç kimseye haksızlık yapmadan değerlendirir. Yahudilikte ise Tanrı herkesin değil, daha çok İsrailoğulları soyundan gelenlerin Tanrısıdır. Aşağıdaki açıklamalarda Yahudi tanrı anlayışındaki millilik rolüne dikkat çekilmiştir:

“Yahudilikte Allah ve İslam, milli tanrı ve milli din formuna sokulmuştur. Yahve İsrail kavminin milli ilahıdır ve bundan dolayı da çok özel bir isimdir. Yahudiler, kendilerine ait özel bir tanrı icat etmişlerdir. O kadar özel ki kendileri millet olarak onun oğullarıydılar ve bu baba tanrı da yalnız oğulları olan bu milletin tanrısıdır. Bu baba tanrı Yahve'nin en önemli vazifesi, oğulları olan kavmin menfaatlerini korumaktır.”¹⁷⁵

Bu anlayışa göre, İsrail'in istekleri Tanrı'nın istekleri, İsrail'in dostları Tanrı'nın dostları, İsrail'in düşmanları Tanrı'nın düşmanları gibi görülmektedir. İsrailoğulları arasında din ile milliliğin iç içe geçtiği bir anlayış hâkimdir. Dolayısıyla İsrail tanrısı “milli” bir tanrı, Tanrı ile kavmi arasındaki ilişki de “tabii” ya da organik bir ilişki olarak algılanmaktadır. Bu durum, tanrının her milli tanrı gibi kendi kavminin özelliklerine sahip, gücü ve kutsallığı kendi kavmi ve ülkesi üzerinde geçerli olan, menfaati ve düşmanları İsrail'in menfaati ve düşmanlarıyla özdeşleşen, lider ve savaşçı vasıfları öne çıkan bir tanrı olarak anlaşıldığına işaret etmektedir.¹⁷⁶

İsrailoğulları'nın üstünlüğü ve seçilmişliği ile de ilgili görülebilecek bu anlayış, Tanrı'nın adil, hiç kimseye haksızlık yapmayan, hiç kimseyi kayırmayan, herkese emeğinin karşılığını veren özellikleriyle çelişen bir durumdur. Buna göre Tanrı, insanları, evrensel ilkelere göre adaletli bir şekilde değil de, insanların kendi seçimleri dâhilinde olmayan, soylarına göre değerlendirmektedir. Dolayısıyla bazı

¹⁷⁵ Kotan, **Kur'an'a göre Yahudi ve Hıristiyanlığın Geçerliliği Sorunu**, s. 135

¹⁷⁶ Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, İstanbul, İSAM yayınları, 2010, s. 77

insanlar doğuştan kazançlı çıkarken, bazıları doğuştan kaybetmeyi, ikinci planda kalmayı hak etmektedir.

Bu anlayış, ne yapılırsa yapılsın, haksızlık yapma veya kötülük işleme durumlarında bile Tanrı'nın göz yumacağı ve kendi tarafını tutacağı inancını beraberinde getirir. Bu durum, toplumsal huzur, barış ve adalete gölge düşürebilir. Nitekim İsrail'in adının sıkça savaşlarla ve zulümlerle anılmasının felsefi ve dini arka planında, bu anlayış görülebilir.

2.2.2. Allah'a Oğul İsnat Etmeleri

Yahudilerle ilgili Kur'an'da geçen teolojik eleştirilerden biri de, Allah'a oğul isnat ettikleri yönündedir:

“Yahudiler: "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler; Hıristiyanlar da: "İsa Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarıyla söylemeleridir; onlar, bundan önceki inkâr edenlerin sözlerini taklit ediyorlar. Allah onları kahretsin; nasıl da çevriliyorlar?" (Tevbe 30)

Bu ayete göre Yahudiler, Üzeyir'i Allah'ın oğlu olarak nitelendirmişlerdir. Yahudilerin Allah'tan başkalarını oğul ya da rab edinmeye eğilimli bir tanrı anlayışına sahip olmalarında, tesirinde kaldıkları kültür ve medeniyetlerin etkisinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir:

“Mitolojik tanrı tasavvurlarıyla karışmış olan Yahudi Allah anlayışı, Allah'a bir oğul icad etmeye elverişli olmaktan uzak değildir. Çünkü Yahudilerin tesirinde kaldıkları kültür ve medeniyetlerin tanrı literatürü Yahudi milletine bu imkânı sağlayacak zenginliktedir. Nitekim dikkat edilecek olursa ayet-i kerime, “Onlar (kendilerinden) önceki ümmetlerin sözlerini taklit ediyorlar” ifadesiyle Allah'ın oğlu tasavvurunun önceki putperest kültür ve medeniyetlerden devşirilmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.”¹⁷⁷

Buna göre, Yahudilerin putperest kavimlerle iletişimleri, inanç noktasında onlardan bir takım olumsuz özellikleri almalarına neden olmuştur.

“Yahudiler ‘Üzeyr Allah'ın oğludur’ dediler” ayetinde geçen Üzeyir'in ve Yahudilerin kim oldukları konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre, Yahudiler eski Mısır'dan etkilenerek bu inanca sahip olmuşlardır. Çünkü Mısırlılar güneşe tapmalarından sonra Üzeyr'in de tanrının oğlu olduğuna inanmaya

¹⁷⁷ Kotan, **Kur'an'a göre Yahudi ve Hıristiyanlığın Geçerliliği Sorunu**, ss. 132-133

başlamışlardı. Başka bir görüş de Blachère'e aittir. Blachère, Casanova'ya dayanarak Tekvin 6/2'de geçen "Tanrı'nın oğulları" ifadesinin hahamların eserlerinde, Azazel yahut Azael, ya da Uzael diye adlandırıldığını, bunun da değişikliğe uğrayarak "Uzayr" halini aldığını ileri sürmektedir. Söz konusu Azazel, makamından sakıt olmuş melektir, der.¹⁷⁸

Üzeyr'in kimliğinin yanı sıra, onu Allah'ın oğlu olarak kabul eden Yahudilerin kimliği de tartışma konusudur. Ayette bütün Yahudiler mi kastedilmektedir yoksa bir kısım Yahudi'nin inancı mı ortaya konulmuştur? Bu konu ile ilgili, Taberî, Tevbe 30'un tefsirinde şunları bildirmiştir:

"Ubeyd b. Umeyr'in oğlu Abdullah'a göre Üzeyir'in, Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen kimse 'Fenhas' ismindeki tek bir Yahudi'dir. "Şüphesiz ki Allah fakirdir. Biz ise zenginiz" diyen de bu kişidir. Abdullah b. Abbas'a göre ise, Üzeyir'in, Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen kimse tek bir Yahudi değil bir kaç Yahudi'dir. Bunlar da Sellam b. Mişkem, Numan b.Evfa, Şa's b. Kays ve Malik b. Sayf'dır. Bunlar, Resulullah'ın yanına gelip ona: "Biz sana nasıl tâbi olalım? Çünkü sen, bizim kiblemiz olan Kudüs'ü bıraktın. Üzeyir'in, Allah'ın oğlu olduğu inancını da kabul etmiyorsun." demişler ve bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur."

Taberî'nin Ubeyd b. Umeyr'in oğlu Abdullah'tan ve Abdullah b. Abbas'tan naklettiği bilgilere göre, Uzeyr'i Allah'ın oğlu olarak kabul edenler ya tek bir Yahudi'dir ya da birkaç Yahudi'dir. Taberî bu görüşünde yalnız değildir. Elmalılı Hamdi Yazır gibi pek çok müfessir aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Buna göre Yahudilerin geneli, bu ayetin dışında tutulmuş, ayet bir ya da bir kısım Yahudi ile ilişkilendirilmiştir.

M. Esed gibi bazı düşünürler ise ayette sözü edilen Uzeyr'in, Yahudiler için Musa'dan sonra en önemli isim olarak görülen Ezra olduğu görüşündedirler. M. Esed ayetle ilgili tefsirinde, hemen bütün klasik müfessirlerin, bütün Yahudileri değil yalnızca Arabistan Yahudilerini böyle bir hurafeyle suçlanmış oldukları konusunda görüş birliği içinde olduklarını dile getirdikten sonra, kendi düşüncesini ve nedenini, tefsirinde şöyle açıklamaktadır:

"Öte yandan Ezra (yani Arap diliyle Uzeyr) bütün Yahudilerin gönlünde saygı ve itibarca müstesna bir yer tutmakta ve onlar tarafından en tazimkar, en

¹⁷⁸ Kotan, **Kur'an'a göre Yahudi ve Hıristiyanlığın Geçerliliği Sorunu**, s. 132

abartılı vasıflarla anılmaktadır. Yahudilerin inancına göre, Babil sürgünü sırasında kaybolduktan sonra Tevrat'ı yeniden toparlayıp cem ve tanzim eden, az çok bugünkü formu ve muhtevasıyla tedvin eden kişidir o; ve dolayısıyla, “sonraki Yahudilikte hakim olacak olan, kendine has, resmi ve standart Yahudi din kurumunun kurucusudur. O dönemden bu yana kendisine öylesine büyük bir saygı beslenmiştir ki, Hz. Musa Kanunları (ya da on emir) konusundaki hüküm ve içtihatları, Talmutçular tarafından pratikte bu kanunların kendileriyle eşdeğer sayılmıştır ki, bu da, Kur'an öğretisi ışığında bakıldığında bir insanı yarı tanrısal bir kanun koyucu konuma yüceltmek ve mecazi anlamda da olsa Allah'a nispetle onu oğul yerine koymak ve dolayısıyla ona iftira etmek demek olacağından düpedüz affedilmez bir biçimde şirk derecesine varmaktadır.”¹⁷⁹

Ayetle ilgili bu açıklamaya göre, Yahudilerin oğulluk isnat ettikleri kişi, bugünkü Yahudiliğin kurucusu olarak kabul edilebilecek olan Ezra'dır. Yahudiler, Ezra'yı Allah'ın biyolojik oğlu olarak görmeseler dahi onu en abartılı vasıflarla övmekte, Allah'ın hükümlerine eşdeğer bir şekilde onun hükümlerini din kabul etmektedirler.

Esasında, Yahudilerin bu ayet kapsamında değerlendirilmesi için, onların biyolojik olarak Tanrı'ya oğul vasfetmeleri gerekmemektedir. Allah, doğurmamıştır ve doğrulmamıştır. Diğer bir ifade ile O, yetkilerini ve niteliklerini hiç kimseye devretmemiştir ve hiç kimseden devralmamıştır. Allah'tan başka bir varlığa, O'nun yetki ve niteliklerinden bir kısmını yakıştırmak, onu Allah kadar, ya da ona yakın bir şekilde övmek, sadece Allah'a yapılması gereken dua, ibadet gibi eylemleri başka varlıklara da sergilemek, onları oğul ya da rab olarak görmek şeklinde yorumlanabilir.

2.2.3. Hahamlarını Rab Edinmeleri

Kur'an'da Yahudilere yöneltilen bir diğer eleştiri, onların hahamlarını rab edinmeleriyle ilgilidir. Hıristiyanların ruhbanlarını rab edinmelerinden söz eden ayette, Yahudiler için de benzer bir eleştiri getirilmektedir:

“(Yahudiler) Allah'ın yanı sıra, hahamlarını; (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a kulluk etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.” (Tevbe 31)

¹⁷⁹ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı Meal-Tefsir**, çev. C. Koytak, A. Ertürk, İstanbul, İşaret yayınları, 2000, ss. 285-286

Rab edinmenin mahiyetini bu ayetten ve ilgili hadisten anlamak mümkündür. Buna göre, önceki konularda da bahsettiğimiz gibi rahiplerin veya hahamların helal ve haram kıldığı şeylere koşulsuzca itaat etmek, onları rab edinmek anlamına gelmektedir. Bunun sebebi Allah'ın ilahi niteliklerinden ve yetkilerinden bir kısmının onlara da atfedilmesidir. Helal ve haram kılma yetkisinin Allah'ın yanı sıra onlara da verilmesi, çeşitli gerekçelerle Allah'ın haram kıldığı şeylerin helal; helal kıldığı şeylerin haram addedilmesine neden olmaktadır.

Bu yönde Yahudilerin dini yaşantısı incelendiğinde, hahamların Yahudi toplumu üzerinde oldukça büyük nüfuzu olduğu görülebilir. Yahudi halkı onların emir ve yasaklarına dinî değerler yüklemekte; onlar ne emrederlerse onu yapmaktadırlar.¹⁸⁰ Bu koşulsuz bağlılığın arka planında, onların Tanrı ile kendileri arasında birer aracı olarak görülmesi olabilir. Aşağıda din adamlarının bu aracılık rolüne vurgu yapılmıştır:

“Din adamı, kehanette bulunduğu zaman, Tanrı'dan bir cevap alırdı. Yine o, Tora'yı öğretirken (veya bir hüküm verirken) ve açıklarken, Allah'tan gelen öğretiyi alır ve yorumlardı. Aynı şekilde o, kurbanların etini ve kanını mezbaha takdim ederken ya da tütsü yaparken, ibadetleri ve niyazları Allah'a sunardı. Bu icraatların ilk ikisinde, insanların önünde Tanrı'yı; üçüncüsünde ise, Tanrı'nın önünde insanları temsil etmektedir. Ancak her durumda o, bir aracıdır.”¹⁸¹

Bu metinde aracılık, din adamlarının insanların önünde Tanrı'yı, Tanrı'nın önünde insanları temsil etmesi olarak açıklanmıştır. Din adamlarının insanların önünde tanrıyı temsil etmeleri; onların tanrı gibi muamele görmesini de beraberinde getirmektedir. Bu, onların neredeyse tanrı kadar yüce, tanrı kadar kutsal, tanrı kadar merhametli, onun kadar şifa veren ve kurtarıcı olarak algılanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla onlar dua edilen, medet beklenen, sözleri tanrı sözü gibi görülen, hiçbir hata yapmayan, sorgulanmaları tanrıyı sorgulamak olarak addedilen bir konuma getirilmektedir. Bu da kehanette bulunurken veya din konusunda konuşurken, sözlerinin Tanrı sözü gibi algılanmasına; sorgulanmadan her dediklerinin doğru kabul edilmesine ve onlara koşulsuz bir bağlılığın

¹⁸⁰ Orhan Atalay, “Ahbar ve Ruhban”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 25, Erzurum, 2006, s. 31

¹⁸¹ Hamza Üzümlü, “Yahudilikte Din Adamları Müessesesi”, Basılmamış Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 52

gerçekleşmesine yol açmaktadır. İşte bu ve benzeri durumlar, Yahudilerce din adamlarının Tanrı'nın yanı sıra rab edinilmesi olarak yorumlanabilir.

Kur'an'a göre Allah insanlara çok yakındır: “Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz, çünkü biz ona şah damarından daha yakınız.” (Kaf 16) Bu ayete göre Allah ile insanlar arasında bir aracı olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü insana Allah'tan daha yakın kimse yoktur ki, o Allah ile insan arasında aracı olsun. Ayrıca, aşağıdaki ayette, Allah'a yaklaşmak arzusu ile yani bir nevi aracılık isteği ile veliler edinenler şöyle kınanmaktadır:

“İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nun yanı sıra başka dostlar edinenler, “Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz” diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.” (Zümer 3)

Dolayısıyla bu ayete göre, Allah ile arada aracılar edinmenin de Kur'an'da kınanan durumlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Yahudilikte, din adamlarına atfedilen üstün güçlerden biri de kehanette bulunabilme gücüdür. Bu da, ilâhî iradenin ilham etmesiyle geçmiş veya geleceğe ait gizemli konuların çözüme kavuşturulması, bilinmeyen bazı hususların aydınlatılması işidir.¹⁸²

Oysaki geçmiş veya geleceğe ait gizemli bilgiler Kur'an'da “gayb” kavramıyla ifade edilmektedir ve gaybı sadece Allah'ın bildiği belirtilmektedir. Hatta O'na kulluk etme gerekçelerinden biri olarak gaybı bilmenin sadece Allah'a mahsus olması dile getirilmiştir. (Hud 123)

Aşağıdaki ayette Allah'tan başka kimsenin gaybı bilemeyeceği bildirilmektedir:

“Gaybın anahtarları O'nun katındadır, O'ndan başka hiç kimse gaybı bilmez. Karada ve denizde olanların tümünü O bilir, O, bilmeksizin bir yaprak dahi düşmez; yerin karanlıklarındaki bir tane, yaş ve kuru dışta olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır.” (En'am 59)

Bu ayetler çerçevesinde gaybı bilmenin ilahi bir özellik olduğunu, bu özelliğin de sadece Allah'ta bulunduğunu söyleyebiliriz. Yahudi din adamlarına

¹⁸² İbrahim Hilmi Karslı, “Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı”, **Milel ve Nihal Dergisi**, c. 7 sayı 1, 2010, ss. 69-70

kehanette bulunma gibi bir yetinin verilmesi, Allah'a ait bir özelliğin onlara yakıştırılması anlamına gelmektedir.

Gaybı bilmenin yanı sıra din adamlarına başka üstün güçler de atfedilmektedir:

“Rabbiler, metafizik alanının yetkili kimseleridir. Onlar Tanrı'nın kutsal isimlerini, ilâhî göklerin ve yaratılışın gizemli yönlerini bilirler. Rabbi, insanlara tasallut olan şeytanî dürtüleri giderir. Kutsallığı ve diğer faziletleri sebebiyle duası tesirlidir. O, yağmurun yağması ve kuraklık gibi konularında tasarruf sahibidir. Kutsaması verimliliği, lanet ve bedduası ölümü getirir. Melekler tarafından ziyaret edilir ve onlardan mesajlar alır. Şeytanları görür, onlarla konuşur ve ölülerle iletişim kurar. Ayrıca rabbiler, rüya yorumları ve büyüü engelleme konularında da maharet sahibi kimselerdir.”¹⁸³

Din adamları; gizemleri bilen, yağmurun yağmasında tasarruf sahibi olan, bedduasıyla öldürebilen, meleklerle ve şeytanlarla iletişim kurabilen yüce, insanüstü varlıklar olarak zikredilmiştir.

Yahudilere göre din adamı dünyevî âleme ait değildir. Örneğin, Levililer, Tanrı'ya hizmet için adanmış, diğer insanlardan ayrı, günahattan arınmışa aziz varlıklardır. Bu itibarla din adamı, cismanî dünyadan kendini tecrit etmiş ve kutsal alana dâhil olmuş kimsedir.¹⁸⁴

Din adamlarının herkes gibi insan olarak kabul edilmeyip onlara üstün güçler atfedilmesi, rab edinilmelerinin en önemli nedenlerinden biri olmaktadır. Peygamberler, hem hakikati ortaya koymak hem de bu durumu engellemek için sıklıkla herkes gibi insan oldukları mesajını vermişlerdir. Aşağıdaki ayetler bunun örneklerinden bir kaçıdır:

“De ki: “Ben size, ‘Allah’ın hazineleri benim yanımdadır’ demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size ‘Ben bir meleğim’ de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum...” (En’am 50) De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor...” (Fussilet 6)

Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi, ahbar ve ruhbanın rab edinilmesi, onlara insanüstü özellikler yakıştırılmasından ileri gelmektedir. Peygamberler ve din adamları da dâhil herkesin, sahip olduğu güçler açısından benzer özellikte olduğunun

¹⁸³ Karşlı, “Kur’an’da Yahudi Din Adamlığı”, s. 71

¹⁸⁴ Üzüm, “Yahudilikte Din Adamları Müessesesi”, s. 59

ve üstün gücün sadece Allah'a ait olduğunun bilinmesi, sadece Allah'a kulluk edilmesi, sadece Allah'a hamd edilmesi ve sadece Allah'tan medet beklenmesi İslam'daki en temel ilke olan tevhid ilkesinin gerekleridir. Yahudi ve Hıristiyanlara yöneltilen eleştiriler de çoğunlukla bu ilkenin çiğnenmesinden ileri gelmektedir.

2.2.4. Allah'ın Dostu / Sevgili Kulları Olduklarını İddia Etmeleri

Önceki bölümlerde Yahudilikteki millilik rolünün çok güçlü olduğunu ve bunu Tanrı anlayışlarına bile yansıtıklarını belirtmiştik. Bu durumun bir sebebi olarak da görülebilecek, kendilerini Allah'ın dostu olarak farklı ve ayrıcalıklı görmeleri Kur'an'da kınanan unsurlar arasındadır: “De ki: Ey Yahudiler! Bütün insanlar değil de, yalnız, kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, bunda da samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin!” (Cum'a 6)

Bu ayette, Yahudilerin Allah'ın dostu, sevgili ve seçkin kulu oldukları iddiaları kınanmakta ve bu konudaki samimiyetleri sorgulanmaktadır. Yahudilikte merkezi bir öneme sahip olan seçilmişlik doktrini, bu konuyla ilişkili görülebilir. Seçilmişlik doktrini her ne kadar sosyolojik bir konu gibi gözükse de, bu öğretiyi bir millete ya da bir kavme üstün güç atfedilmesi olarak düşündüğümüzde teolojinin bir konusu olarak ele alabiliriz.

Yahudi teolojisinin asli unsurlarından olan İsrail kavramı, hem Tanrı'nın seçip ahitleştiği “kutsal topluluk” mânâsında İsrailoğulları kavmini, hem de Tanrı tarafından ahit kapsamında İsrailoğulları'na verilen ve “kutsal topraklar” olarak adlandırılan Kenan ya da –bugünkü ismiyle- Filistin bölgesini ifade etmektedir.¹⁸⁵ Yahudilerin bu “kutsal topluluk” ve “kutsal toprak” olarak niteleyebileceğimiz iki temel kutsalını içeren öğretisi, Yahudiliğin temelini oluşturan unsurlardır. Hatta bunları, Yahudiliği diğer dinlerden ayıran en temel unsur olarak kabul edebiliriz.

Yahudilerin diğer ırklardan farklılığını ve üstünlüğünü ifade eden seçilmişlik inancı, “am hasagula” kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁸⁶ Bu inanca göre, Tanrı İsrail'i, kâinatın ve yaratılışın ölçüsü ya da modeli olarak görülen Tevrat'ı alıp kabul

¹⁸⁵ Gürkan, **Yahudilik**, s. 85

¹⁸⁶ Baki Adam, “Yahudilik”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, Ankara, DİB Yayınları, 2007, s. 227

etmeleri sebebiyle diğer milletlerden ayırıp kendine has kavim kılmış ve kendi ismini ve şanını İsrail kavmine bağlamıştır.¹⁸⁷

Kur'an'ın, İsrailoğulları'nın seçilmiş, özel ve ayrıcalıklı bir kavim olduğu fikrine nasıl baktığını inceleyelim. Kur'an'da İsrailoğulları ile ilgili pek çok detay yer almaktadır. Belli bir dönemde Firavun'un İsrailoğulları'na yaşattığı zulümler, Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nı kurtarmak için Allah'ın kendisine verdiği mucizelerle Firavuna gitmesi, Allah'ın Firavun'a birçok mucize ve azap yaşatması ve bunun gibi Allah'ın pek çok yardımı sayesinde İsrailoğulları'nın Firavun'un zulmünden kurtulması Kur'an'ın pek çok ayetinde işlenmiştir. O ayetlerin bazılarında İsrailoğulları'na ne kadar çok nimet verildiğinden ve ne kadar çok fırsatlar sunulduğundan bahsedilmektedir. Bakara suresinde iki kere geçen şu ayet, buna örnek teşkil etmektedir: “Ey İsrailoğulları, size bahsettiğim nimetimi ve sizi (bir dönem) âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.” (Bakara 47, 122)

Bu ayette İsrailoğulları'nın âlemlere üstün kılınması, onlara nimetler sunulmasıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca ayette geçmiş zaman ifadesi kullanılması, bu durumun, belli bir dönem için geçerli olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Taberî bu ayetle ilgili tefsirinde şunları söylemektedir:

“Allah Teala, İsrailoğulları'nı, Firavun'un zulmünden kurtarmış, denizi yarıp onları karşıya geçirmiş, çöllerde onlar için taşlardan sular fişkırtmış, gökten yemekler indirmiş, soylarından birçok peygamberler getirmiş ve böylece onları, kendi zamanlarında yaşayan insanlardan üstün kılmıştır. Yoksa bu ifadede, onların, gelmiş geçmiş bütün insanlardan üstün oldukları kastedilmemektedir.”¹⁸⁸

Allah İsrailoğulları'na pek çok nimet vermiştir; onlara değer vermiş, sorunlarını önemsemiş, onları zulümden ve onursuz bir yaşamdan kurtarmıştır. Onlara defalarca peygamber göndermiş, onların hakikate, doğru inanca ulaşmaları için gerekli ortamı sağlamıştır. Aşağıdaki ayetlerde onlara sunulan nimetler açıklanmaktadır:

“Ey İsrailoğulları, andolsun, sizi düşmanlarınızdan kurtardık. Tur'un sağ yanında sizinle vaadleştik ve üzerinize kudret helvasıyla bildircin indirdik.”

¹⁸⁷ Gürkan, **Yahudilik**, s. 89

¹⁸⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Taberî Tefsiri**, çev. K. AYTEKİN, H. KARAKAYA, c. 1, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1996, s. 203

(Taha 80) “Andolsun, biz İsrailoğulları’na Kitap, hüküm ve peygamberlik verdik, onları temiz ve güzel şeylerle rızıklandırdık ve onları âlemlere üstün kıldık.” (Casiye 16)

Allah’ın, bu ayetlerde bildirdiği şekilde ya da benzeri şekillerde insanlara hayatlarının belirli dönemlerinde yardım etmesi, onlara fırsatlar sunması, onları bir takım felaketlerden kurtarması, sadece İsrailoğulları’na has bir durum değildir. İnsanlar hayatlarının bazı dönemlerinde bu lütuflarla karşılaşırken bazı dönemlerinde de zorluklar, felaketler, acılar yaşayabilirler. Allah’ın insanlara kimi zaman bir takım lütuflarda bulunmasını ya da insanların kimi zaman kötü olaylar yaşamasını iki şekilde yorumlayabiliriz. Bunlardan birincisi, Allah’ın insanları çeşitli şekillerde denemelerden geçirmesidir.¹⁸⁹ İkincisi ise, insanların kendi yaptıklarının bir karşılığı olarak, onlara Allah tarafından olumlu ya da olumsuz şeyler yaşatılmasıdır.¹⁹⁰ Dolayısıyla İsrailoğulları’nın yaşadığı olumlu ya da olumsuz şeyler, onların seçkin ya da ayrıcalıklı olduğu şeklinde değil bu iki kapsamda değerlendirilmelidir.

Tüm diğer insanlara olduğu gibi, İsrailoğulları’na da sunulan fırsatların, nimetlerin ve üstünlüğün devam etmesi bir takım koşullara bağlıdır. Allah, peygamberler de dâhil dünyadaki hiçbir insana, koşulsuz üstünlük, koşulsuz mutluluk ve huzur garantisi vermemiştir. Kur’an’a göre dünyada belirli dönemlerde yaşanan mutluluk, kazanılan zafer ya da sahip olunan zenginlik geçicidir, kısa vadeli: “Allah dilediğine rızık genişletir, yayar ve daraltır da. Onlar ise dünya hayatına sevindiler. Oysaki dünya hayatı, ahirette (ki sınırsız mutluluk yanında geçici) bir metadan başkası değildir.” (Ra’d 26)

Gerçek mutluluk, zafer ve gerçek üstünlük ise Allah’ın istediği yaşam tarzını benimsemekle mümkündür. Allah bu konuda İsrailoğulları’ndan söz almıştır, ancak onların çok azı bu sözlerini yerine getirmişlerdir.

“Hani, biz İsrailoğulları’ndan, “Allah’tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.” (Bakara 83)

¹⁸⁹ Bkz. Bakara 155, Rum 37

¹⁹⁰ Bkz. Şura 30

Allah, gerçek mutluluğun ve gerçek üstünlüğün mekânı olan cenneti, yalnızca belli bazı koşulları yerine getirenlere vaat etmiştir:

“Andolsun, Allah İsrailoğulları’ndan kesin söz almıştı. Onlardan on iki güvenilir gözetleyici göndermiştik. Ve Allah onlara: "Gerçekten ben sizinle birlikteyim. Eğer namazı kılar, zekatı verir, elçilerime inanır, onları savunup desteklerseniz ve Allah'a güzel bir borç verirsiniz, şüphesiz sizin kötülüklerinizi örter ve sizi gerçekten, altından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr ederse, cidden dümdüz bir yoldan sapmıştır." (Maide 12)

Al-i İmran 139. ayette ise, İsrailoğulları da dâhil bütün insanların en üstün konuma gelmesinin formülü verilmektedir. “Gevşemeyin, üzülmeyin; eğer (gerçekten) iman etmişseniz en üstün olan sizlersiniz.” Bu ayete göre üstünlük; ırk, renk, yaş gibi unsurlara değil doğru ve güçlü bir imana bağlıdır. Gerçekte izzetin tek sahibi olan Allah¹⁹¹, inananları üstün ve değerli kılmaya muktedirdir. Ancak, burada üstün olma konusunda sorumluluk insana verilmiştir. Gerçek değere sahip olma ya da değersiz olma, işin sonunda kazançlı çıkma veya kaybetme sorumluluğu insana aittir.

Kur’an’a göre üstünlük, iman edenler arasında da derece derecedir. Üstünlüğün cihad ile doğru orantılı olarak arttığı bildirilmiştir. Buna göre iman edenlerden Allah uğruna mallarıyla ve canlarıyla çalışanlar, mücadele edenler; yerlerinde oturup kalanlara göre daha üstün kılınmıştır: “Mü'minlerden, özür olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler eşit değildir. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak üstün kılmıştır. Tümüne güzelliği (cenneti) vaat etmiştir; ancak Allah, cihad edenleri oturanlara göre büyük bir ecirle üstün kılmıştır.” (Nisa 95)

Üstünlüğün iman etmeye bağlı olduğunu ve bunun İsrailoğulları için de geçerli olduğunu Saff Suresi 14. ayet net bir şekilde ortaya koymaktadır. Allah İsrailoğulları’ndan sadece iman edenleri desteklemiş ve sadece onların üstün gelmelerini sağlamıştır: “...İsrailoğulları’ndan bir topluluk iman etmiş, bir topluluk da inkâr etmişti. Sonunda Biz iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik, onlar da üstün geldiler.” (Saff 14)

¹⁹¹ Bkz. Fatır 10

Peki, iman etmeyen, inkâr eden İsrailoğulları'nın durumu nedir? Onlara diğer insanlardan farklı olarak bir iltimas gösterilmekte midir?

“İsrailoğulları'ndan inkâr edenlere, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanet edilmiştir. Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları nedeniyledir.” (Maide 78)

Bu ayetten anlıyoruz ki, Allah İsrailoğullarına diğer insanlardan farklı olarak bir ayrıcalık göstermemektedir. Allah onlardan inkâr eden, isyan eden ve haddi aşanlara lanet edildiğini bildirmiştir. Allah, seçkin ve kutsal kıldığı, kendine has ve özel kıldığı bir kavme lanet etmez elbette. Dolayısıyla, onların sonsuza dek özel ve ayrıcalıklı bir halk olduğu iddiasını yalanlayan ayetlerden birinin de bu ayet olduğunu söylemek mümkündür.

Yahudilerin ayrıcalıklı olma isteklerine Kur'an'da da yer verilmiştir. Ancak, Allah onların bu beklentilerini reddetmiş ve onların Allah hakkında bilmedikleri şeyleri söylediklerini belirtmiştir: “İsrailoğulları: Sayılı birkaç gün müstesna, bize ateş dokunmayacaktır, dediler. De ki (onlara): Siz Allah katından bir söz mü aldınız - ki Allah sözünden caymaz-, yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?” (Bakara 80)

Bu ayete göre Yahudiler, sayılı birkaç gün dışında kendilerine ateşin dokunmayacağını söylemişlerdir. Onların bu inançları, kendilerini özel ve garantide görme anlayışlarının bir yansıması olarak yorumlanabilir. Allah ise bu ayette, söz konusu iddialarının geçersizliğini ortaya koymuştur.

Ayrıca Kur'an'daki İblis kıssası çerçevesinde Yahudilerin seçilmiş kavim anlayışı ile ilgili bir analiz yapmak mümkün olabilir. İblis'in Adem'e secde etmeyi reddetmesi ve bunun gerekçesi olarak kibirli bir tavır sergileyerek “ben ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın” demesi, ırka dayalı bir üstünlük iddiasının en eski örneği olarak kabul edilebilir.

Dolayısıyla, soyuyla övünme ve soyu bir üstünlük aracı olarak görme şeytanın bir özelliğidir. Bu özellik, insanlar arasındaki barışı ortadan kaldıran, insanları küçümsemeyi ve dışlamayı hâkim kılan bir özelliktir. İrkçı düşüncenin hâkim olduğu ülkeler tarih boyunca çoğunlukla savaşlarla ve zulümlerle anılmışlardır. Alman ırkçılığıyla ön plana çıkan Hitler ve ortaya koyduğu zulümler

bunun bir örneğidir. İsrail'in adının da sıkça savaşlarla ve zulümlerle anılması da ırkçı tutumuyla ilişkilendirilebilir.

3. KUR'AN'IN YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARA YÖNELTİĞİ SOSYAL YAŞAMA İLİŞKİN ELEŞTİRİLER

3.1. Kur'an'ın Sosyal Yaşama Getirdiği Temel İlkeler

Dinlerin en önemli özelliklerinden biri, bağlılarının hayatlarına bir takım sınırlamalar ve yükümlülükler getirmesidir. Yani dinler, sadece insanların düşünce ve inançlarını yönlendirme amacı taşımamakta, aynı zamanda onların pratik hayatlarını ve uygulamalarını da değiştirmek, düzeltmek ve yönlendirmek istemektedir. Bu yönde dini öğretiler bir takım yasaklar, kısıtlamalar ve emirler içerir. Dini hükümler olarak ifade edebileceğimiz bu yasaklar ve emirler, insanların günlük yaşantısını, diğer insanlarla ilişkisini ve olaylar karşısındaki duruşunu önemli ölçüde etkilemektedir.

İslam dininde, insanların hayatlarını düzenleme ve onlara hayat boyu kılavuzluk etme yönünde Allah'ın belirlediği temel dini hükümler; helal, haram, farz gibi terimlerle ifade edilir. Kur'an'ı Kerim'e bakıldığında her konuda olduğu gibi bu konuda da Allah'ın mutlak otoritesi hissedilmektedir.¹⁹² Kur'an'ı Kerim'e göre haram, helal gibi temel dini hükümleri belirleme yetkisi, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, her şeyin kontrolünü elinde bulunduran Allah'a aittir.¹⁹³ Buna göre, İslam dininin sosyal yaşama ilişkin getirdiği ilkelerin birincisi, insanların hayatlarını yönlendiren temel dini hükümleri belirleme hak ve yetkisinin sadece Allah'a ait olmasıdır.

Konuyla ilgili ayetler dikkate alındığında görülebilir ki, İslam dininde Allah'ın tek üstün güç olması, sosyal yaşamı etkileyen dini hükümleri belirleme noktasında O'nun tek otorite olmasını zorunlu kılmaktadır. Yahudi ve Hıristiyanlara yapılan sosyal yaşama ilişkin eleştiriler de bu noktada başlamaktadır. Yahudi ve Hıristiyanların dini bir gerekçe ile yaşamlarında ortaya koydukları pratiklerin kaynağında sadece Tanrı mı vardır? Bu pratikler özü itibari ile Kur'an'ın pratikleriyle ne derece uyumaktadır? Dini hükümleri belirleme yetkisinin Allah'ın yanı sıra başka varlıklara da verilmesi, pratikte ne gibi sonuçlara yol açmaktadır?

¹⁹² Süleyman Gezer, "Kur'an'da Geçen Bazı Yasakların Mahiyeti Üzerine", **HİTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 6, sayı 12, 2007, s. 108

¹⁹³ Gezer, "Kur'an'da Geçen Bazı Yasakların Mahiyeti Üzerine", s. 101

Bu noktada Őu soru akla gelmektedir: Temel dini hűkűmlerin tek űstűn gűç olan Allah tarafından belirlenmesinin űnemi nedir? Bilindiđi gibi, dinlerin insanlara getirdikleri sosyal yaŐama iliŐkin temel kurallar, evrenseldir ve belirli bir geçerlilik sűresi yoktur. Dűnyadaki herkes için ve her zaman geçerli olacak hűkűmlerin insanlara mutluluk ve huzur getirmesinin ve nihai kurtuluŐa vesile olmasının, onların ancak űstűn bir gűç tarafından belirlenmesiyle műmkűn olacađını sűyleyebiliriz.

Ayrıca, dinin inanç meselesi olarak kabul edilmesinden dolayı akla uygunluđunun pek denetlenmemesi ve insanların dinle ilgili her Őeye sorgulamadan inanma eđiliminde olması gibi nedenler; dinlerin saflıđının bozulması ve sonradan tűretilmiŐ hurafelerin dine karıŐması gibi űnemli sorunlara neden olabilmektedir. Bu nedenle dini hűkűmlerin űstűn gűç kaynaklı delillerden elde edilmesi bűyűk bir űnem arz etmektedir. AŐađıdaki ayette de vurgulandıđı űzere, İslam'ın sosyal yaŐama iliŐkin getirdiđi ilkelerden ikincisi olarak, sosyal yaŐamı etkileyen temel dini hűkűmlerin sađlam delile ve kesin bilgiye dayanmasının gerekliliđi sűylenebilir.

“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadıđın Őeyin peŐine dűŐme. űnkű kulak, gűz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.” (İsra 36) Bu ayet, kesin bilinmeyen Őeylerin izlenmemesi gerektiđinin yanı sıra duyu organları, kalp, inanç ve vicdan ile kesin bilgiye ulaŐma çabası içinde olunması gibi űnemli bir sorumluluđu da gűndeme getirmektedir.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de bir delile dayanmadan dini konularda Őuna helal buna haram diyerek hurafeler tűretmeyi Őűyle kınamaktadır: “Dillerinizin yalan yere nitelendirmesi dolayısıyla Őuna helal, buna haram demeyin. űnkű Allah'a karŐı yalan uydurmuŐ olursunuz. Őűphesiz Allah'a karŐı yalan uyduranlar kurtuluŐa ermezler.” (Nahl 116)

İmam Mâturîdî, “Kitabű't-Tevhid” adlı eserinde dini sađlam delillere dayanarak bilmenin geređi űzerinde durmuŐ, kűrű kűrűne baŐkasına uymanın mazur gűrűlemeyecek hareketlerden biri olduđunu belirtmiŐtir. Ona gűre, bir insan ancak iddiasının dođruluđunu kanıtlayan ve akla hitap eden karŐı durulmaz bir delile sahip

bulunuyor, inatçı olmayanları haklılığını kabule mecbur eden bir burhan sunuyorsa, ona uyulabilir.¹⁹⁴

Allah'ın sosyal yaşama ilişkin getirdiği ilkelerin bir diğeri iyi, temiz ve yararlı şeylerin helal; kötü, pis ve zararlı şeylerin haram kılınmasıdır. Diğeri bir ifade ile Allah'ın hükümlerinin arka planında evrensel akıl ve değerler ile kavranabilecek bir hikmetin var olmasıdır.

“Sana, kendilerine neyin helal kılındığını sorarlar. De ki: "Bütün temiz şeyler size helal kılındı."” (Maide 4-5) “Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar...” (A'raf 157) “De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kılmıştır?" De ki: "Bunlar, dünya hayatında iman edenler içindir, kıyamet günü ise yalnızca onlarındır."...” (A'raf 32)

Allah'ın insanlardan yapmasını istediği ya da istemediği şeylerde bir hikmet olduğunu görmekteyiz. Diğeri bir ifade ile Allah, Mâturîdî kelamcılarının da kabul ettikleri gibi¹⁹⁵, salt kendi otoritesini gösterme amacıyla insanlara gelişigüzel kurallar koymamış, onların yararına olacak hükümler getirmiştir. İkinci olarak şunu görmemiz gerekir ki, helal ve haram kavramları, dini kavramlar iken; temiz, iyi, yararlı kavramları bilimsel kavramlardır ve bunlar akıl yoluyla anlaşılabilir. Dolayısıyla, “bütün temiz şeyler size helal kılındı” ifadesinden yola çıkarak; din ile bilimin ya da din ile aklın birbiriyle çelişmediğini anlayabiliriz. Özetle, Allah'ın insanların yararına hükümler koyduğunu ve bu hükümlerin evrensel akıl ile çelişmediğini söyleyebiliriz.

3.1.1. Sosyal Yaşamı Belirleyen Temel İlkelerde Allah'ın Sınırlarının Esas Olması

Bilindiği gibi Kur'an'a göre, İslam dininin esaslarını belirleyen, peygamberler ve kitaplar aracılığı ile onu insanlara gönderen ve insanları ondan sorumlu tutan Allah'tır. Dinin insanların yaşamını düzenleyen ilkeler ve değerler

¹⁹⁴ Ebu Mansur el-Mâturîdî, **Kitabü't-Tevhid Tercümesi**, çev. B. Topaloğlu, Ankara, İSAM yayınları, 2005, ss. 3-4

¹⁹⁵ İsmail Şık, **Mahmud B. Zeyd el-Lamişi'nin Kelam Anlayışı**, Basılmamış Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Endüstrisi, 2009, s. 200

sistemi olması ve dinin kaynağında Allah'ın bulunması; bu ilkeler ve değerlerin Allah tarafından belirlenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu noktada sıkça karıştırılan bir konuyu açıklığa kavuşturmakta yarar görüyoruz. Dini hükümler ile hayatı düzenleme adına belirlenmiş toplumsal kuralların farklı düzlemde ele alınması, Kur'an'daki ayetleri doğru anlamak açısından önemli olmalıdır. Kur'an'a göre dini hükümleri belirleme yetkisi sadece Allah'a aittir. Diğer bir ifade ile helalleri, haramları ve farzları; rab olmasının bir sonucu olarak Allah belirlemektedir.

Dini hükümler, diğer kurallardan farklı olarak kutsal ile bağlantılı görülür. Herkes için ve her zaman geçerlidir (evrenseldir) ve bunlara uyma sonucunda kutsal tarafından vaat edilmiş nihai bir karşılık vardır. İnsanlar bu kurallara uyduğunda sevap kazandığını, uymadığında ise günah işlediklerini düşünürler. Dolayısıyla Kur'an'a göre bu yönde insanlara bir sınırlandırma getirecek olan sadece Allah'tır. Örneğin, öldürmenin, çalmanın, yalanın, sözde durmamanın, emanete hıyanet etmenin kötülüğü; leş, kan, domuz eti gibi şeylerin haramlığı; dürüstlüğü, yoksula yardım etmenin ve adaletin doğruluğu evrensel ilkelerdir. Bunlara uymanın veya uymamanın Allah katında bir karşılığı vardır. Bunlardan haram olanları helalleştirmeye veya helal olan şeyleri haramlaştırmaya Allah'tan başka kimsenin hak ve yetkisi yoktur.

Diğer kurallara gelince, bunların arka planında kutsalın otoritesi değil, duruma özgü geçerli bir neden vardır. Evrensel değil dönemseldir ve o neden ortadan kalktığında onunla ilgili kural değişebilir. Ayrıca onlara uyma sonucunda kutsal tarafından vaat edilmiş bir ödül veya uymama durumunda toplumsal yaptırımları olsa bile yine kutsal tarafından belirlenmiş bir ceza yoktur. Tabii bu kuralların Allah'ın belirlediği temel hükümlerle çelişmemesi temel bir şart olmaktadır. Sağlık gerekçesiyle bir hastaya katı yağların yasaklanması, kırmızı ışıktaki geçmenin yasak olması, işe belli bir saatte gitmenin zorunluluğu, günde üç vakit yemek yemenin bir kural haline getirilmesi gibi konular, bu tür kurallara örnek olarak verilebilir.

Bu konuyu bir ayetle açıklamak mümkündür: De ki: “Allah'ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızık kim haram kılmış?” De ki: “Bunlar, dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür...” (A'raf 32) Bu ayet Allah'ın helal kıldığı zîneti ve temiz rızıkları haramlaştırmayı yasaklamaktadır.

Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi, örneğin şekeri haram kılmak, hem dünyada buna inanan tüm insanları hem de sonraki nesilleri etkileyecektir. Bir şeyi haram kabul etmek; zamana, mekâna veya miktara bağlı olmadan ondan uzaklaşmayı gerektirir. Haram olduğunu bile bile onu tüketmek ise günah işleyen bir insanın suçluluk duygusunu taşımayı beraberinde getirmektedir. Bu durum oldukça çok sayıda insanı, kıyamete kadar etkileyeceği için; Kur'an'da bu türden hükümlerin sadece Allah tarafından belirlenmesi uygun görülmüştür. Belli bir nedene dayanan ve o neden ortada durduğu sürece geçerliliğini koruyan kurallar ise bunun gibi değildir. “Şeker zararlı olduğu için az tüketmek gerekir” veya “şeker hastalarının beyaz şekerden tamamen uzak durması gerekir” yönündeki kurallar; İslam âlimlerince, Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram kılma ayeti kapsamında değerlendirilmemektedir.

Bu konuyu açıklığa kavuşturduktan sonra Allah'ın sınırlarına riayet etmek yerine yeni sınırlar belirlemenin mahiyetini aşağıdaki ayetlerden anlamak mümkündür: “Şirk koşanlar diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz şirk koşardık, ne atalarımız ve hiç bir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de, bizim zorlu azabımızı tadıncaya kadar böyle yalanladılar. De ki: "Sizin yanınızda, bize çıkarabileceğiniz bir ilim mi var? Siz ancak zanna uymaktasınız ve siz ancak zan ve tahminle yalan söylersiniz.” (En'am 148)

“Allah dileseydi şirk koşmazdık ve hiçbir şeyi de haram kılmazdık” söylemi, Allah'ın helal kıldığı şeyleri haramlaştırmanın şirkle ilgili bir konu olduğunu göstermektedir. Bu ayetle ilgili bir tefsir yaklaşımı şu şekildedir:

“Müşrikler, haram olduğunu ileri sürdükleri şeylerden herhangi biri için “Allah şunu yasak etti” diyebilecek herhangi bir tanık gösteremezler; tanık diye ortaya çıkardıklarına da asla itibar edilemez. Eşyada asıl olan mubahlıktır; eğer bir şeyin haram olduğu ileri sürülüyorsa bunun Allah tarafından haram kılındığının kanıtlanması gerekir.”¹⁹⁶

Kur'an'da sıklıkla Allah tarafından belirlenen dini hükümlere uymak gerektiği hatırlatılmaktadır. Hayatlarında Allah'ın hükümlerini dikkate almak yerine, bu konuda Allah'a ortak olarak başka kılavuzlar edinenler ve onlara sorgulamadan itaat edenler kınanmaktadır. Kur'an'da temel ilke ve değerlerin oluşturulmasında Allah'tan başka dikkate alınan unsurlara örnekler verilmiş ve bu durum kınanmıştır:

¹⁹⁶ H. Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, s. 484

Örneğin, hayatlarında Allah'ın belirlediği ilkeleri kılavuz edinmek yerine atalarından gördükleri şeylere uyanlar şöyle kınanmaktadır: “Onlara: Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, “Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız” dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseleler?” (Bakara 170)

Atalara uyma dışında dikkate alınan bir diğer unsur, çoğunluğun söyledikleridir: “Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.” (En'am 116)

Bu ayet ile vurgulanan husus, insanların çoğunluğunun seçtiği belli bir görüşe, inanca ve yaşayış biçimine bakarak, sadece buradan hareketle, onların doğru olduğunu zannetmenin ve onlara uymanın her zaman isabetli olmayacağıdır. Zira bu çoğunluk, inançlarını ve hayat tarzlarını oluşturup belirlerken akliselime, gerçek bilgiye ve temiz vicdana dayanmak yerine -Mekke müşriklerinde görüldüğü gibi- kuruntulara, zan ve tahminlere de dayanıyor olabilirler.¹⁹⁷

İnsanların Allah'ın sınırlarına uyma yerine uydukları bir diğer unsurun kendi hevaları olduğunu söyleyebiliriz. “Yalanladılar ve kendi hevalarına uydular; oysa her iş 'sonunda kendi amacına varıp karar kılacaktır.” (Kamer 3) İnsanların Allah'ın sınırlarını dikkate almak yerine kendi istek ve arzularını kılavuz edinmeleri doğru görülmemektedir.

Sonuç olarak, Kur'an'a göre, insanların aile yaşantısında, toplum içindeki davranışlarında ve bireysel kararlarında Allah'ın sınırlarını esas alması gerekli görülmektedir. Allah'ın sınırlarını esas almak yerine hevalarını, atalarından gördükleri şeyleri veya çoğunluğun söylediklerini dikkate alanlar kınanmaktadır.

3.1.2. Allah'ın Sınırlarına Riayet Bağlamında İnsanlar Arasında Bir Farkın Bulunmaması

Allah'ın Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderdiği tüm dinlerin aslında tek bir din olduğu ve onun da İslam olduğu konusunda müfessirler arasında bir görüş farklılığı yoktur. Müslümanlarca Allah tarafından seçilen bütün peygamberlerin İslam peygamberi olduğunun kabul edildiğini biliyoruz. Buradan

¹⁹⁷ Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, c. 2, s. 460

İslam'ın tüm zamanları ve mekânları içine alan evrensel bir din olduğunu anlamaktayız.

İslam'ın son peygamberi Hz. Muhammed ile son kitabı Kur'an'ı Kerim'in hiçbir kavim, mevki, eğitim ya da soy ayrımı yapmadan bütün insanlığa gönderildiği ayetlerle sabittir. Bu konuyla ilgi şu ayetler temel alınabilir: “Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (Sebe’ 28) “De ki: “Ey insanlar, biliniz ki, ben sizin hepinize Allah'ın gönderdiği peygamberiyim...” (A’raf 158)

Bu ayetler Allah Resulu'nun bütün insanlara gönderildiğinin en açık kanıtlarıdır. Nitekim yukarıdaki ikinci ayet olan A’raf suresi 158. ayetin tefsirinde, bazı Yahudilerin, “Muhammed gerçekten peygamberdir, ama sadece Araplar'ın peygamberidir; Yahudilere gönderilmemiştir” sözlerine yer verilmiş, onun bir millî peygamber olduğunu ileri süren iddialarının bu ayetle reddedildiği açıklanmıştır.¹⁹⁸ Yahudilerin, kendi dinleri için millî din, Hz. Musa için millî peygamber hatta Allah için millî Tanrı anlayışına sahip olmalarının; Hz. Muhammed'e bakışlarını da bu yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

Muhammed Peygamber'in Kur'an'ın da sonraki nesiller dâhil olmak üzere bütün insanları uyarmak için gönderildiği En'am suresi 19. ayette bildirilmektedir: “...bana bu Kur'an vahyolundu ki, onunla hem sizi, hem de sizden sonra kendisine ulaşan herkesi uyarayım...”

Hz. Muhammed'in ve Kur'an'ın bütün insanlara gönderilmiş olması, hiç kimsenin onun mesajından muaf tutulmadığını göstermektedir. Allah'ın sınırlarına riayet bağlamında peygamberler dahi diğer insanlar gibi aynı sorumluluğa sahiptir. Ahkaf suresi 9. ayetten peygamberlerin kendilerine vahyedilen şeyleri insanlara aktarmakla kalmayıp, bizzat kendilerinin onlara uyduklarını anlıyoruz. “De ki: “Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.”

3.2. Yahudi ve Hristiyanlara Yönelik Eleştiriler

Kur'an'da Yahudi ve Hristiyanlara yöneltilen sosyal yaşama ilişkin eleştiriler aşağıdaki başlıklarda ele alınmaktadır. Burada da diğer bölümlerde olduğu gibi

¹⁹⁸ Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, c. 2, s. 607

öncelikle dile getirilen eleştiriler, ilgili ayetler çerçevesinde incelenmekte; sonrasında Yahudi ve Hıristiyanların sözü geçen konuyla ilgili yaşantısı ve dini kaynakları bu bağlamda değerlendirilmektedir.

3.2.1. Kitabı Farklı Göstermek İçin Dillerini Eğip Bükmeleri

Ehli Kitap kavramı, Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanlar için kullanılan kavramlardan biridir. Ehli Kitaba yönelik, kitabı farklı göstermek için dillerini eğip büktükleri yönünde bir eleştiri getirilmektedir. Bu eleştirinin geçtiği ayete göre onlar, kitapta olmayan şeyleri kitapta varmış gibi göstermek amacıyla bunu yapmaktadırlar.

“Ehli kitaptan bir grup, okuduklarını kitaptan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerekler. Hâlbuki okudukları Kitap'tan değildir. Söyledikleri Allah katından olmadığı halde: Bu Allah katındandır, derler. Onlar bile bile Allah'a iftira ediyorlar.” (Al-i İmran 78)

Müfessirler genellikle bu ayetin bir kısım Yahudiler hakkında olduğu kanaatindedirler. Ayette geçen bu deyim ağzı eğip bükerek okumak suretiyle metni anlaşılabilir veya yanlış anlaşılır hale getirmeyi ifade ettiğini söylemektedirler. Ancak bunun icra tarzı hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır.¹⁹⁹ Buna göre onların Kutsal kitaba izafeten yanlış bilgi veya izlenim vermeleri iki yönde cereyan ediyordu: a) Kitaptaki ifadeleri değiştirme, b) Kitabı kendi kişisel arzularına ve eğilimlerine göre yorumlama.²⁰⁰

İsrailoğulları'ndan bahseden Bakara 75. ayet, bu konuyla ilişkili görülebilir: “Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.”

Okudukları şeyler kitaptan zannedilsin diye Ehli Kitap'ın dillerini eğip bükmeleri, bu ayette geçen İsrailoğulları'nın Allah'ın kelamını dinleyip anladıktan sonra bile bile tahrif etmeleriyle ilişkilendirilebilir. Tahrif etmenin mahiyetini bilmek ayeti doğru anlama açısından önemli olmalıdır. Tahrîf'in kökü olan “harf”; bir şeyin parçasını, bir boyutunu ve bir yanını ifade eder; tahrif ise sözlükte "yontmak" anlamına gelir. İstilahta tahrif, hem mesajın zarfı olan sözü değiştirmek, bozmak,

¹⁹⁹ Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, c. 1, ss. 611-612

²⁰⁰ Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, c. 1, s. 613

eksiltmek ve fazlalaştırmak; hem de mesajın anlamını çarpıtmak anlamına gelir.”²⁰¹ Kitabı okurken dillerini eğip bükmeleri, ilahi metindeki anlamı kendilerine, kendi çıkarlarına yonttukları; kısaca anlamı çarpıttıkları şekilde yorumlanabilir.

Yukarıda verdiğimiz Al-i İmran suresi 78. ayette geçen “Ehli Kitap’tan bir grup, okuduklarını kitaptan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerek” sözleri genel olarak Yahudilerle ilişkili görülse de; ayette hem Yahudileri hem de Hıristiyanları içine alan “Ehli Kitap” tabirinin kullanılmış olması ve sonraki iki ayetin Hıristiyanların yanlış inançlarına atıfta bulunması, bu ayetin Hıristiyanlarla da ilgili olabileceği sonucunu doğurmaktadır. Nitekim M. Esed bu ayetin tefsirinde Muhammed Abduh’un sözlerine yer vererek, Hıristiyanların kendi kitaplarındaki bilgileri çarpıtmasına ve farklı göstermelerine örnek vermiştir:

“Muhammed Abduh'a göre (Menâr III, 345), yukarıda sözü geçen Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi, mutlaka metnin çarpıtılmasını gerektirmez: bu tahrifat, aynı zamanda, “bir ibareye, orijinal olarak kastedilen anlamdan başka bir anlam yüklemek”le de gerçekleştirilebilir. Abduh, İnciller'de Allah'a atfen “Babam” teriminin mecazî kullanımını örnek olarak verir ki bu terim ile Rabb'in Duası'ndan açıkça anlaşılacağı gibi, bütün insanlığın “Baba”sı, yani, Yaratıcısı ve Rabbi kastedilmiştir. Ancak, Hz. İsa'ya tâbi olduklarını iddia edenlerden bazıları, daha sonra bu ibareyi mecazî bağlamından kopardılar ve “onu yalnızca Hz. İsa ile ilgili olan pozitif gerçeklik alanına aktardılar” ve böylece onun, lafzî anlamda “Allah'ın oğlu”, yani, insan şeklinde tecessüm etmiş ilah olduğu düşüncesine geçerlilik kazandırdılar.”²⁰²

Bu bilgilere göre Hıristiyanlar, İncillerde geçen “baba” teriminin anlamını çarpıtarak, teslisin bir unsuru gibi göstermeye çalışmışlardır. Oysa bu kelime İncillerde, İsa'nın babası ve teslisin bir unsuru olarak değil; bütün insanların babası anlamında kullanılmıştır.²⁰³ Aşağıda bunun örneklerinden bir kaçı verilmektedir:

"Doğruluğunuzu insanların gözü önünde gösteriş amacıyla sergilemekten kaçının. Yoksa göklerdeki Babanızdan ödül alamazsınız.” (Mat. 6:1)
“Yeryüzünde kimseye 'Baba' demeyin. Çünkü tek Babanız var, O da göksel Baba'dır.” (Mat.23: 9)

²⁰¹ Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an: Gereçeli Meal ve Tefsir**, İstanbul, Düşün yayıncılık, 2008, s. 29

²⁰² Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı: Meal ve Tefsir**, çev. C. Koytak, A. Ertürk, İstanbul, İşaret yayınları, 2000, s. 85

²⁰³ Bkz. Mat. 5:45, 48 Mat. 6:1, 4, 6, 8, 9, 14, 15, 18, 26, 32 Mat. 7:11 Mat. 10:20, 29 Mat.18:14 Mat.23:9 Mat. 24:36 Mar. 11:25-26 Luk. 6:36 Luk. 12:30, 32

Metinlerde de görüldüğü gibi, “baba” kelimesi baba-oğul-Kutsal Ruh üçlemesinin bir unsuru olarak değil, bütün insanları gören, gözleyen ve koruyan bir varlık anlamında kullanılmıştır. Kutsal Kitap’ta “baba” kelimesi gibi, orijinal anlamından başka anlamlar yüklenerek farklı şekilde gösterilmeye çalışılan başka kelimelerin veya cümlelerin olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan biri, yine “baba” kelimesiyle ilişkili olan “oğul” kavramıdır. Hıristiyan ilahiyatında “oğul” da “baba” gibi teslisin unsurlarından biridir. İsa Mesih, oğul olması sebebiyle babayla aynı cevhere sahip olarak görülür, kendisine üstün özellikler atfedilir. Oysa Kutsal Kitapta oğul kelimesi yalnızca İsa için değil, iyi ve güzel işler yapan bütün insanlar için kullanılan bir sevgi ifadesidir. Aşağıdaki bölümlerde bunun örneklerini görmek mümkündür.

“Ne mutlu barışı sağlayanlara! Çünkü onlara Tanrı oğulları denecek.” (Mat.5:9) “Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin. Alacağınız ödül büyük olacak, Yüceler Yücesinin oğulları olacaksınız. Çünkü O, nankör ve kötü kişilere karşı iyi yüreklidir.” (Luk.6: 35) “Öyle ki, göklerdeki Babanızın oğulları olasınız. Çünkü O, güneşini hem kötülerin hem iyilerin üzerine doğdurur; yağmurunu hem doğruların hem eğrilerin üzerine yağdırır.” (Mat.5: 45)

Hıristiyanların, “oğul” kelimesini sadece İsa’ya özgü bir nitelik olarak kullanmaları ve bu niteliğe Tanrıyla aynı cevhere sahip olma gibi üstün ve gizemli mânâlar yüklemeleri; teslis inancına zemin hazırlamaktadır. Oysa yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Kitabı Mukaddes’te “oğul” niteliğine insanüstü anlamlar yüklenmemektedir. Örneğin, barışı sağlayanlara, düşmanlarını sevenlere ve iyilik yapanlara, Tanrı’nın oğulları deneceği söylenmiştir. Bu eylemleri yapanlar elbette Tanrı ile aynı cevhere sahip olmamaktadır. Kutsal Kitaptaki kelimelerin anlamları ile Hıristiyan din adamlarının onlara yükledikleri anlamın farklı olması; onların kendi kitaplarındaki anlamı çarpıttıkları, kitapta olmayan şeyleri kitaptanmış gibi göstermeye çalıştıkları şeklinde yorumlanabilir.

Bu durum İnciller arasında farklılıklar meydana gelmesine de neden olmuştur. Bilindiği gibi Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimli İncil derleyicileri, İsa Mesih’in yaşadığı olayları ve sözlerini; en genel ifade ile İsa Mesih’in yaşamını kitaplaştırmışlardır. Özellikle Matta, Markos ve Luka İncilleri anlattıkları olaylar ve üslup yönünden birbirine benzemektedir. Kimi zaman aynı olaylar ufak farklılıklarla

bu üç İncil’de de anlatılmıştır. Aynı olayın üç farklı anlatım biçimini okumak, onları karşılaştırmada ve herhangi bir tahrifin olup olmadığını anlamada önemli bir ölçüt olabilir.

Örneğin aşağıda, bir olayın Markos, Luka ve Matta’daki anlatım biçimleri verilmiştir. Bu olayda, İsa Mesih halkın içindeyken bir kişi, oğlunun sağlık problemiyle ilgili ondan yardım istemektedir:

“Halktan biri O’na, "Öğretmenim" diye karşılık verdi, "Dilsiz bir ruha tutulan oğlum sana getirdim.” (Mar.9:17)

“Kalabalığın içinden bir adam, "Öğretmenim" diye seslendi, "Yalvarırım, oğlum bir gör, o tek çocuğumdur. Bir ruh onu yakalıyor, o da birdenbire çığlık atıyor. Ruh onu, ağzından köpükler gelene dek şiddetle sarsıyor. Bedenini yara bere içinde bırakarak güç bela ayrılıyor.” (Luk.9:38-39)

“Kalabalığın yanına vardıklarında bir adam İsa’ya yaklaşp önünde diz çöktü. "Ya Rab" dedi, "Oğlumun haline acı! Sarası var, çok acı çekiyor. Sık sık ateşe, suya düşüyor.” (Mat.17:14-15)

Saralı çocuğu için yardım isteyen bir babanın bu çağrısını, üç farklı anlatım şekli ile görmüş olduk. Ancak burada dikkati çeken nokta; bu kişinin İsa Mesih’e seslenirken Markos ve Luka’ya göre “öğretmenim” diye; Matta’ya göre ise “ya rab” diye seslenmesidir. Matta, diğerlerinin “öğretmenim” diye aktardığı kelimeyi “rab” olarak aktarmıştır. Teslis inancına göre, İsa’nın Tanrı olarak görüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla bu şekilde bir aktarımın manidar olduğu söylenebilir. Bu durum; Matta, Markos ve Luka’dan birinin Kur’an’daki eleştiride olduğu gibi kelimeleri bağlamından kopardığı ve olmayan şeyleri varmış gibi göstermeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.

Matta’nın İsa’nın tanrılığine yönelik söylem farklılığı başka örneklerde de göze çarpmaktadır. Aşağıdaki örneği inceleyelim:

“Onlara, "Siz ne dersiniz, sizce ben kimim?" diye sordu. Petrus, "Sen Mesih'sin" yanıtını verdi. Bunun üzerine İsa bu konuda kimseye bir şey söylememeleri için onları uyardı.” (Mar.8:29-30)

“İsa onlara, "Siz ne dersiniz" dedi, "Sizce ben kimim?" Petrus, "Sen Tanrı'nın Mesih'i'sin" yanıtını verdi. İsa, onları uyararak bunu hiç kimseye söylememelerini buyurdu.” (Luk.9:20-21)

“İsa onlara, "Siz ne dersiniz" dedi, "Sizce ben kimim?" Simun Petrus, "Sen, yaşayan Tanrı'nın Oğlu Mesih'sin" yanıtını verdi. İsa ona, "Ne mutlu sana, Yunus oğlu Simun!" dedi. "Bu sırrı sana açan insan değil, göklerdeki Babam'dır.” (Mat.16:15-17)

Bu metinlerde aktarılanlara göre, İsa çevresindekilere “ben kimim” diye soru sormakta ve Petrus bu soruya cevap vermektedir. Markos’a göre Petrus, “sen Mesih’sin”; Luka’ya göre “sen Tanrı’nın Mesihisin”; Matta’ya göre ise “sen Tanrı’nın oğlu Mesih’sin” yanıtını vermektedir. Markos ve Luka’nın aktarımı İsa’nın kimliği açısından benzer iken; Matta’nın “Tanrı’nın oğlu” ifadesini kullanması, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, yine dikkati çekmektedir. Markos ve Luka’nın benzer mesajı verip, Matta’da mesajın farklılaşması; Matta’nın konuyu tahrif ederek anlattığı şeklinde düşünülebilir. Üstelik Petrus’un konuşmasından sonra İsa’nın ona verdiği cevap Markos ve Luka’da aynı iken, Matta’da tamamen farklıdır. Markos ve Luka’ya göre Petrus’un cevabına karşılık İsa, bu konuda kimseye bir şey söylememeleri için onları uyarırken; Matta’ya göre İsa Petrus’a “ne mutlu sana, Yunus oğlu Simun, bu sırrı sana açan göklerdeki Babamdır” cevabını vermiştir. Buradaki ciddi farklılık da Matta’daki benzer soruna işaret etmektedir.

Matta, Markos, Luka İncillerinin yazılış tarihi ile ilgili güvenilir bir kaynak olmamakla birlikte, en eski İncil’in Markos İncili olduğu ve onun Matta ve Luka İnciline kaynaklık ettiği bilinmektedir. Hem Matta’nın daha sonra yazılmış olması hem de yukarıdaki örneklerde Markos ve Luka’nın teolojik anlamda birbirine benzer söylemlerde bulunması; bu örneklerde bilgilerin çarpıtılması ile ilgili sorunun Matta’dan kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Hangisi olursa olsun, Hıristiyanlarca bunların incelenmeden doğru kabul edilmesinin, yanlış bakış açılarının oluşmasına zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

3.2.2. Heva ve Heveslerin Peşinden Koşulması

Kur’an’da Yahudi ve Hıristiyanlar hevalarına uydukları gerekçesiyle kınanmaktadır. Bazı ayetlerde doğrudan onlara yönelik böyle bir eleştiri yer alırken, bazı ayetlerde ise Hz. Muhammed, Yahudi ve Hıristiyanların hevalarına uymaması konusunda uyarılmaktadır. Bu uyarıda dolaylı olarak onların kendi hevalarına uydukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Hevalarına tâbi olanların özelliği; delil, burhan, hak ve hukuk gözetmemeleri, hakkı kendi isteklerine feda etmeleridir. Hevaya dayanan düşüncelerin özelliği ise keyfi, tutarsız ve kesin bilgiden yoksun oluşudur.²⁰⁴

“Sen onların dinlerine uymadıkça, Yahudi ve Hristiyanlar senden kesinlikle hoşnut olacak değillerdir. De ki: "Şüphesiz doğru yol, Allah'ın yoludur." Eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların hevalarına uyacak olursan, senin için Allah'tan ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı.” (Bakara 120)

Bu ayetten anladığımız kadarıyla Allah'ın yoluna uymama durumunda sonuç hevaya uyma olmaktadır. Yukarıda hevanın özelliğinin delil, burhan, hak ve hukuk gözetmemek; keyfi, tutarsız ve kesin bilgiden yoksun bilgileri izlemek olduğundan söz etmiştik. Ayette de ifade edildiği gibi, Allah'ın yolu, delile dayalı, hak ve hukuk merkezli bir yoldur. Hak ve hukuktan ayrılanlar ise çoğunlukla kendi istek ve arzularının, bir temele dayanmayan keyfi düşüncelerin peşinden gitmektedirler.

Kasas suresi 50. ayette, doğru bir kılavuz edinmenin önemi vurgulanmış, aksi durumda insanların kendi istek ve arzularının peşinden gittikleri bildirilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'a göre Yahudi ve Hristiyanların hevalarına tâbi olmalarının nedeni, Allah'tan bir kılavuzu izlememeleri; delile dayalı, hak ve hukuk merkezli bir yolu değil tersine keyfi, tutarsız ve kesin bilgiden yoksun bilgileri izlemeleri olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamberin tebliği sonucunda pek çok kanıt görmelerine rağmen Kur'an'ı reddetmeleri bu yaklaşımlarının bir sonucu olmakla birlikte Kur'an'a göre onlar kendi kitaplarına dahi uymadıkları için hevalarını izlemektedirler. Hevaya uymalarının bir sonucu olarak; sağlam hiçbir bilgiye dayanmadan haram olan şeyleri helal, helal olan şeyleri haram saymaktadırlar.²⁰⁵

Aşağıdaki ayette geçen bilgiler, Yahudilerin hevalarına uyma sonucu yaptıkları şeylere örnek teşkil edebilir.

“Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.” (Nisa 160-161)

²⁰⁴ Abdülgaffar Aslan, “Heva Kavramı Üzerine: Kur'an Perspektifinden Bir İnceleme“, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 17, 2006/2, ss. 58-59

²⁰⁵ Kadir Polater, “Kur'an'ı Kerim'e göre Heva kavramı ve Delaletteki Rolü”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 20, 2003, ss. 277-278

Bu ayette, Yahudilerin yaptıkları zulüm, insanları Allah'ın yolundan alıkoymaları, Allah tarafından yasaklandığı halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri eleştirilmektedir. Bu durum onların Allah'tan doğru bir kılavuzu izlemek ve ona uymak yerine kendi hevalarına uymalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki ayet, Hıristiyanların İncil'de bulunan hükümlere uymadıklarını ortaya koymaktadır. Ayetin devamında Allah onları bu hükümlere uymak yerine hevalarına uymalarından dolayı kınamaktadır.

“İncil ehli Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsin. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, fasıkların ta kendileridir. (Ey Muhammed!) Sana da o Kitab'ı (Kur'an'ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık, Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların hevalarına uyma.” (Maide 47-48)

Bu ayette dile getirilen Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyip bunun sonucunda hevaya tâbi olma durumu, Hıristiyan ilahiyatındaki hukuku dışlayan ve reddeden anlayışın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Pavlus'un öncülüğünü yaptığı bu görüş, şöyle özetlenebilir: (i) hukuk tanrının asli vadinin bir parçası değildir, sonradan olmadır; (ii) hukuk geçicidir, Mesih dönemiyle birlikte onun geçerliliği ortadan kalkmıştır; (iii) hukuk suçu/günahı ortaya çıkarma amacına yönelik bir işleve sahiptir.²⁰⁶

Diğer bir ifade ile hukuka artık ihtiyaç olmadığı gibi hukuk günahı doğurmakta ve günaha neden olmaktadır. Yani Pavlus'un düşüncesinde hukuk, nötr değil, olumsuz bir unsurdur. Ona göre başlangıçta işlevsiz olan günah, hukukla birlikte canlanmıştır. Nitekim Hıristiyan ilahiyatçısı J. Mcray'a göre Hıristiyanlar Yahudi şeriatını yerine getirmekten yasaklanmışlardır.²⁰⁷

Oysa Sinoptik İncillerde İsa'nın, “hukuk” hakkında olumsuz bir söz söylediğine dair bir örnek bulunmamaktadır. O, Yasa'ya uymanın şekle indirgenmesine ve işin ruhunun arka plana itilmesine karşıdır; yoksa Yasa'yı kısmen

²⁰⁶ Gündüz, **Pavlus**, ss. 217-218

²⁰⁷ John Mcray, “Pavlus'un Yahudi Şeriatına Bakışı”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV**, çev. S. Turan, sayı 2, 2004, s. 270

de olsa değiştirmek gibi bir niyete sahip değildir.²⁰⁸ Nitekim Matta'da geçen İsa'nın şu sözleri, hukuka bağlılığını ortaya koymaktadır:

"Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim, yer ve gök ortadan kalkmadan, her şey geerleşmeden, Kutsal Yasa'dan ufacık bir harf ya da bir nokta bile yok olmayacak. Bu nedenle, bu buyrukların en kuğünden birini kim çiğner ve başkalarına öyle ğretirse, Göklerin Egemenliği'nde en kuk sayılacak. Ama bu buyrukları kim yerine getirir ve başkalarına ğretirse, Göklerin Egemenliği'nde büyük sayılacak." (Matta 5/17-19)

Pavlus'a göre kutsal yasa artık geçersizdir, oysa İsa "kutsal yasayı geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın" demiştir. Pavlus'a göre hukuk günaha neden olmaktadır, oysa İsa "bu buyrukların en kuğünden birini kim çiğner ve başkalarına öyle ğretirse, Göklerin Egemenliği'nde en kuk sayılacak" demiştir. Buyruklardan en kuğn bile çiğnemeyi bu şekilde nitelendiren İsa, buyrukların tamamının geçersiz kılınıp çiğnenmesini nasıl değerlendirirdi, sorusu bugünkü Hıristiyanlık için önemli bir soru olmalıdır.

Hıristiyanlığın Roma'dan tevarüs edip sürdürdüğü ve modern döneme aktardığı; hukukun beşerileştirilmesi, aralaştırılması ve değersizleştirilmesi gibi eylemlerin, hukuku kendi iradeleriyle istedikleri gibi şekillendiren iktidar sahiplerinin Rableştirilmesine neden olduğu söylenebilir.²⁰⁹ Herkes için geçerli, yazılı bir hukuk sistemini tanımayan bir toplumun, sorgulanamaz kılınarak kutsallaştırılan kişilerin iradeleri doğrultusunda yönlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Hukuksuzluktan doğan boşluğun iktidar sahipleri veya din otoritelerinin kararlarıyla doldurulması, Hıristiyanların da sorgulamadan onlara itaat etmesi, "ruhbanların rab edinilmesi" konusunda da gördüğümüz gibi, Hıristiyanların Kur'an'a göre içine düştükleri en büyük yanlışlardan biri olmaktadır. Nitekim aşağıdaki ayete göre, Allah'ın yanı sıra başka varlıklara kulluk etmek, hevaya uymakla ilişkili görülmektedir.

"De ki: "Ben, sizin Allah'ın yanı sıra kulluk etmekte olduklarınıza kulluk etmekten nehyedildim." De ki: "Ben sizin hevalarınıza (istek ve tutku)

²⁰⁸ Bekir Zakir oban, "Bir Yahudi Olarak Hz İsa", **DE İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 25, İzmir, 2007, s. 50

²⁰⁹ Tuncay Başoğlu, "Hıristiyan Hukuku", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı 9, 2007, s. 26

uymam; yoksa bu durumda ben şaşırıp sapmış ve doğru yolu bulmamışlardan olurum” (En’am 56)

Dolayısıyla, insanların hayatında doğru ile yanlış belirleyen yazılı bir kılavuzun olmaması, onların başkalarının belirlediği hükümlere körü körüne itaat etmelerine neden olmakta ve bu, onlara kulluk etme sonucunu doğurmaktadır. Allah’ın haram kıldığı şeylerin helal; helal kıldığı şeylerin haramlaştırılması da bunun sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Kitab-ı Mukaddes’te apaçık bir şekilde yasaklanmasına rağmen, domuz etinin Hıristiyanlarca helal görülmesi, hevaya uymaları sonucu Allah’ın haram kıldığı şeyleri helalleştirmelerinin bir örneği olarak kabul edilebilir. Bu konuyla ilgili olarak TDV İslam Ansiklopedisinde şu noktalara değinilmiştir:

“Elde mevcut İncil’lerde domuzun haram kılındığını gösteren açık bir hükmün yer almaması, bunun tahrif edilen hükümlerden biri olduğu hususunu akla getirmekte ve domuz eti serbestliğinin, çarşıda satılan her şeyin yenebileceğini söyleyen Pavlus tarafından Hıristiyanlığın kabulünü kolaylaştırma amacıyla sonradan ortaya konduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Aslında Tevrat’ın hükümlerine de uymak durumunda olan Hıristiyanlar oradaki açık yasağa rağmen bu hükme uymamaktadırlar.”²¹⁰

Bu bilgilere göre, domuz etinin serbestliği, Pavlus’un, Hıristiyanlığın kabulünü kolaylaştırmak amacıyla bir takım şeyleri helal kılmasından kaynaklanıyor olabilir. Kitaptaki açık hükme rağmen, bir kişinin kendi düşünceleri doğrultusunda o hükümlere ters yeni bir hüküm getirmesi, hevaya uymanın açık bir örneği olarak kabul edilebilir. İncil’deki bilgilere göre Hıristiyanlar, Tevrat’ın hükümlerine uymak durumundadırlar. Ancak hukukun, bir belgeye dayanmadan çeşitli gerekçelerle tamamen kaldırılması; sadece Tevrat’taki değil İncil’deki hükümlerin de tamamen geçersiz kalmasına neden olmuştur. Domuz eti örneği, bunlardan yalnızca biridir.

Yahudiler, yiyeceklerin helal ya da uygun olduğunu belirleme adına koyulmuş kurallara “koşer” adını verirler. Onlar için domuz eti ve ürünleri tüketmek koşer kurallarına aykırıdır, dolayısıyla yasaktır.²¹¹ Tevrat’taki bu konu ile ilgili hükümler şunlardır: “Domuz çatal ve yarı tırnaklıdır, ama geviş getirmez. Sizin için

²¹⁰ Asaf Ataseven, Mehmet Şener, “Domuz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 9, ss. 507-510

²¹¹ Sare E. Karesh, Mitchell M. Hurvitz, **Encyclopedia of Judaism**, ed. J. Gordon Melton, New York, Fact on File, 2006, s. 268

kirli sayılır. Bu hayvanların etini yemeyecek, leşine dokunmayacaksınız, sizin için kirlidir.”²¹² Tevrat’ta geçen bu ifadeler, domuz eti konusunda kesin hükümler içermektedir. Bu konuda, Tevrat’taki hükümler ile Yahudilerin uygulamaları arasında bir tutarsızlık görmemekteyiz.

Kur’an incelendiğinde, Allah’ın emir ve yasaklarının arka planında bir hikmet olduğuna vurgu yapıldığını görmekteyiz. Allah’ın temiz ve yararlı şeyleri helal; pis ve zararlı şeyleri haram kıldığını söylemesi, bunun en açık örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Hristiyanların, Kur’an’ın tabiriyle hevalarına uymaları ve bunun sonucunda Allah’ın hükümlerini geçersiz kılmaları; o hükümlerin arka planındaki hikmetin de hayatlarında ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Kur’an’a göre, Allah’ın hükümlerine uymak insanlara dünyada da ahirette de aydınlığı ve mutluluğu getirirken; hevaya uymak karanlığı ve mutsuzluğu beraberinde getirmektedir. Buna yine domuz etinin haram oluşundan örnek verirsek, domuz etini tüketmenin insana getirdiği aşağıdaki kötülükler, hevaya uymanın sonuçlarına bir örnek teşkil edebilir:

Domuz eti tüketmek, Trişineloz adı verilen, bir tür parazit hastalığının en önemli nedeni kabul edilmektedir. Enfekte sığanları ya da gaitalarını yiyen domuzlar, bu hastalığı alırlar.²¹³ Bu hastalıkta, özellikle iyi pişmemiş etle birlikte alınan *trichinella spiralis* (bir tür solucan) larvaları ince bağırsakta çoğalarak, vücuttaki kas ve beyin dokusuna yerleşir. Bilim ve Teknik Dergisinde bu konu ile ilgili yapılan açıklamalar, hastalığın oluşum nedenlerini ve etkilerini gözler önüne sermektedir.

“Trişineloz, yaklaşık 150 yıldır tür atlayan bir hastalık olarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde halk sağlığını tehdit etmekte. Türkiye’de, domuz yetiştiriciliği ve domuz eti tüketimi çok sınırlı olmasına karşın, 2004 yılı Ocak ayında İzmir’de domuz etinden yapılmış çiğ köfte tüketimine bağlı olarak 542 kişide trişineloz görülmesi ve bunun dünyada bildirilen en büyük salgınlardan biri olması düşündürücü. Bu salgından sorumlu tür, daha çok yabani hayvanlarda bulunan T. Britovi olarak saptandı. Özellikle çiğ veya yetersiz pişirilmiş domuz etiyle domuz etinden yapılan çiğ sucuklar enfeksiyonun en önemli kaynakları arasında... Hastalıktan ölüm oranı % 1,5 - 15 arasında değişiyor.”²¹⁴

²¹² Levililer 11/7-8 Yasanın Tekrarı 14/8

²¹³ Milli Eğitim Bakanlığı, “Kemiricilerle Mücadele Modülü”, **Çevre Sağlığı**, Ankara, 2011, s. 14

²¹⁴ Cemil Çelik, İrfan Erol, Seda Bilir Ormancı, Deniz Ayaz, “Tür Atlayan Hastalıklar”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, Tübitak, Kasım, 2007, s. 11

Bunların yanı sıra, domuz etinin diğer etlere göre daha yağlı olduğu ve insanlarda hormon bozukluğuna yol açtığı gibi iddialar da mevcuttur.²¹⁵ Bu örnek, heva ve heveslerin peşinden koşmanın insan hayatındaki etkilerini görmek açısından önemlidir. Aşağıdaki yorumda da benzer tabloya dikkat çekildiğini görmekteyiz:

“Hz. İsa’nın getirdiği mesajdaki değişim ve kaynaktan kopuş, ister Pavlus tarafından, isterse sonrakiler tarafından başlatılmış olsun, neticede Hıristiyanlık tevhid alanında olduğu gibi sünnete dayalı fıkıh alanında da inkıtâa uğramıştır. Toplum nizamı ve insanlar arası muâmelât alanındaki taleplerden geri çekilmekle meydana gelen boşluğu Roma’nın ve onun hukukunun doldurması gibi, sünnetten ve ona dayalı fıkıhtan boşalan yeri de miyarsız bir “sevgi”, “inayet” ve “kendini feda” kültü ile teşkilat (Kilise) doldurmuştur.”²¹⁶

Bu metinde de dile getirildiği gibi, bütün ilahi emirler tek bir ilkeye, “sevgi” ilkesine indirgenmiştir. Sevgi kavramı, her insan tarafından farklı algılanabilecek muğlak bir kavramdır. Karmaşık bir düşünce yapısına ve davranış şekillerine sahip olan insan için, “sevgi” ilkesi, hayatında izleyeceği net bir kılavuz olamayacaktır. Basit bir örnek olarak, bir annenin çocuğunu sevmekten anladığı, onun istediği doğru veya yanlış her şeyi yapmak olabilir. Ya da yine başka bir anne, çocuğuna olan sevgisini ileri sürerek, onunla kavga eden başka bir çocuğa zarar vermeye kalkabilir.

Tarihi kaynaklar incelendiğinde; Hıristiyanlığın, bir sevgi dini olarak addedilmesine rağmen, tarihinin şiddet olaylarıyla dolu olduğu görülebilir. Resmi kilise kurumunun kendi öğretilerini benimsemeyenlere ya da bunlara karşı çıkanlara uygun gördüğü işkenceyle öldürülmeye kadar giden cezaları meşrulaştırmada genelde konsiller veya engizisyon mahkemeleri önemli rol oynamıştır.²¹⁷ Herhangi bir dine mensup kişilerin şiddet olaylarına karışması, her dinde gözlenen bir durumdur. Ancak resmi kilise kurumu tarafından bunun gerçekleştirilmesi, kişilerin değil ona neden olan dini anlayışın sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Hukuk sisteminin olmadığı bir dini anlayışta, şiddeti meşrulaştırmanın pek de zor olmayacağını söylemek mümkündür.

²¹⁵ Shahid Athar, “İslam’da Yasaklanmış Gıdaların İnsan Hormonları ve Davranışları Üzerindeki Etkileri”, **Helal Gıda ve Sağlıklı Ürünler Gazetesi**, sayı 1, 2011, ss. 6-7

²¹⁶ Başoğlu, “Hıristiyan Hukuku”, s. 37

²¹⁷ Şinasi Gündüz, **Dinsel Şiddet: Sevgi söyleminden şiddet realitesine Hıristiyanlık**, Samsun, Etüt yayınları, 2002, s. 41

İnsanın, düşünen ve seçen bir varlık olması, onun hem iyiye hem kötüye, hem doğruya hem yanlışla veya hem inanmaya hem de inkar etmeye yatkın bir karakter taşıması anlamına gelir. Dolayısıyla bir insan, yeryüzünün en masum ve en saf varlığı karakterine sahip olabileceği gibi, yeryüzünün en vahşi ve en acımasız canavarı özelliğini de taşıyabilir.²¹⁸ İnsanın bir özelliği de yaptığı yanlışları ve kötülükleri meşrulaştırıcı mazeretler üretmedeki yeteneğidir. Tüm bu nedenlerden ötürü, Kur'an'da insanların Allah'tan doğru bir kılavuzu izlemeleri gerektiği söylenmektedir. Bir delile dayanmayan keyfi istek ve arzuların diğer bir ifade ile heva ve heveslerin peşinden gitmenin onu yanlışla sürükleyeceği bildirilmektedir.

3.2.3. Allah Emretmediği Halde Yeni Bir Takım Yaşam Biçimlerini İhdas Etmeleri

Kur'an'da, Hıristiyanların eleştirildiği noktalardan biri de, onların Allah'ın rızasını kazanma amacıyla ruhbanlık türettikleri ama ona da gereği gibi uymadıkları yönündedir. Bu durum aşağıdaki ayette dile getirilmektedir.

“Sonra bunların peşinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. Uydurdukları ruhbanlığa gelince; onu onlara biz yazmadık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir.” (Hadid 27)

Arapça “rahip” kelimesinin çoğulu olan “ruhban”; “rahbe” ve “rahbaniyye” (ruhbaniyye) kökünden gelir. Rahbe, “korkup çekinme, derin dini endişelerden dolayı ıstırap çekme”, rahbaniyye “yoğun bir dini kaygı ve korku ile kendini ibadete verme” anlamındadır.²¹⁹ İsfahânî bunu, aşırı korkudan dolayı ibadet etmede aşırıya gitme olarak tanımlamıştır.²²⁰ Ruhbanlık, genel olarak dünya nimetlerinden uzaklaşmak, inzivaya çekilmek, maddi olandan tamamen uzaklaşıp maneviyata yönelmek gibi anlamlarda kullanılır.

²¹⁸ Şinasi Gündüz, **Dinsel Şiddet**, s. 19

²¹⁹ Salime Leyla Gürkan, “Ruhban”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 35, İstanbul, 2008, s. 204

²²⁰ Râğıb el -İsfahânî, **Müfredat: Kur'an İstılahları Sözlüğü**, çev. A. Güneş, M. Yolcu, c. 1, İstanbul, Çıra yayınları, 2006, s. 513

Hıristiyanların Allah emretmediği halde ruhbanlık türetip ona da gereği gibi uymamalarının eleştiri konusu olması, Kur'an'ın ruhbanlığa sıcak bakmadığının bir göstergesidir. Bu ayetin yanı sıra başka ayet ve hadisleri incelemek, İslam'ın ruhbanlığa bakışını daha net olarak anlamaya yardımcı olacaktır. A'raf suresinde geçen şu ayet, bu konuyla ilgili referans alınabilir: "Ey Ademoğulları, her mescid yanında zinetlerinizi takının. Yiyin, için ve israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez." (A'raf 31)

Ayetten anlaşılacağı üzere, yemek yemekten uzaklaşmak değil israf etmekten uzaklaşmak emredilmektedir. Yine Kur'an'ın sosyal yaşama ilişkin ortaya koyduğu temel ilkeleri incelerken üzerinde durduğumuz, "bütün temiz şeyler size helal kılındı" ayeti de Allah'ın dünya nimetlerinden uzaklaşmayı emretmediğini göstermektedir. Bu ayetlere göre istenilen şey, dünya nimetlerinin, Allah'ın sınırları gözetilerek, israf etmeden ve doğru bir şekilde kullanılmasıdır.

Ayrıca, aşağıdaki hadisler Allah Resulü'nün, dünya nimetlerinden uzaklaşma ve gece gündüz ibadetle meşgul olma talebiyle gelen insanlara verdiği cevabı ortaya koymaktadır:

"Bir gün Osman b. Maz'un'un hanımı üstü başı dağınık bir vaziyette Hz. Aişe'nin yanına varmış. Hz. Aişe ona: "Neyin var?" diye sormuş. Osman'ın hanımı ona şu cevabı vermiştir: "Kocam geceleri namazla, gündüzleri de oruçla geçiriyor." Bu sırada Resulullah içeri girmiş. Hz. Aişe de bu meseleyi ona anlatmıştır. Resulullah, Osman b. Maz'un ile karşılaştığında ona şunu söylemiştir: "Ey Osman, bize ruhbanlık farz kılınmamıştır. Ben sana örnek değil miyim? Allah'a yemin olsun ki ben sizin, Allah'tan en çok korkunuz ve onun koyduğu sınırları en çok koruyanusunuz." ²²¹

Bu rivayete göre Resulullah, İslam'da ruhbanlığın olmadığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Özetle İslam dini, maddiyattan tamamen uzaklaşmayı değil, belirli sınırlar çerçevesinde onu doğru kullanmayı öğütlemektedir.

İslam'ın ruhbanlığa bakışını açığa kavuşturduktan sonra Kur'an'ın bu konudaki Hıristiyanları eleştirisine geri dönelim. Hıristiyanlıkta ruhbanlık var mıdır, varsa bu, ilahi bir temele mi yoksa beşeri bir düzenlemeye mi dayanmaktadır?

Roma Katolik Kilisesi'nin en çok bilinen unsurlarından olan rahipliğe dair bekâr kalma durumu, Hıristiyanların türettiği ruhbanlığa örnek olarak verilebilir. Bu

²²¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. 6, s. 226

uygulamanın önemli bir nedeni, evliliğin kirlilik yaratan bir şey olduğuna ve bu nedenle ruhbanlık görevlerine uygun düşmediğine inanmalarıdır.²²² Protestanlar, rahiplere yönelik bu bekârlık uygulamasını reddederler. Nitekim Kitab-ı Mukaddeste de din adamlarına yönelik böyle bir evlenmeme yasağı bulunmamaktadır.

Papa Siricius (ö. 398) ve Papa I. Innocent (ö. 417), Hıristiyanlara yazdıkları mektuplarında, evlilik konusundaki bu bakış açısını ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda onlar, Yahudi din adamlarının dinsel hizmetlerden önce eşleriyle cinsel ilişkide bulunmalarının yasak olmasından hareketle, aynı yasağın Hıristiyan din adamları için de var olması gerektiğini savunmuşlar ve Hıristiyan rahiplerin Evharistiya ayinini günlük icra etmelerinden yola çıkarak, onların sürekli iffetlilik durumunu muhafaza etmelerinin zorunlu olduğunu savunmuşlardır.²²³ Burada, evliliği ve cinsel birlikteliği kirlilik olarak görme durumu söz konusudur. Kutsal Kitapta peygamberlerin evlilikleriyle ilgili olumlu ifadelerden²²⁴ hareketle, evliliği kirli addetmenin arkasında ilahi bir temel bulunmadığını, bu uygulamanın beşeri düzenlemelere dayanan ve sonradan türetilen bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ve benzeri ruhaniyet talepleriyle Hz. Muhammed de karşılaşmıştır, onlara verdiği cevap şu şekildedir:

“Hz. Peygamber onları bularak: “Sizler böyle böyle söylemişsiniz. Hâlbuki Allah’a yemin olsun, en çok korkanınız ve yasaklardan en çok kaçınanınız benim. Fakat buna rağmen, bazen oruç tutar, bazen yerim; namaz kılarım, uyurum da; eşerimle beraber de olurum (benim sünnetim budur) kim sünnetimi beğenmezse benden değildir.”²²⁵

Kanaatimizce buradaki esas sorun, Allah’a inanan ve O’ndan korkan insanların, bu inanç ve korkularını kendi belirledikleri yöntemlerle ortaya koymak istemeleri ve bu yöntemi doğru olarak görmeleridir. Oysa tek tanrılı dinlerde, iyi ile kötünün ya da doğru ile yanlışın ne’liğini belirleyen, diğer bir ifade ile dini belirleyen tanrıdır. Doğru ile yanlış ayırt etmede akıl da önemli bir kılavuzdur elbette. Ancak insanların din konusunda kendi türettikleri hükümler, sadece Allah’ın

²²² Nadide Şahin, “Hıristiyanlıkta Ruhbanlık Anlayışı”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 35

²²³ Karen Cheatham, “Medieval Christian Virginitiy, Chastity and Celibacy in The Latin West”, **Celibacy and The Religious Traditions**, Ed. by Carl Olson, New York 2008, s. 92

²²⁴ Yaratılış 24/67, Yaratılış 25/1

²²⁵ Buhârî Nikah 1, Müslim Nikah 5

belirlediği hükümlere değil çoğu zaman akla ve bilime de aykırı olmaktadır. Nitekim “ne kadar eziyet çekersem, Allah’tan korkumu o kadar ifade etmiş olurum” anlayışının kaynağında akıl olduğunu söylemek güçtür.

Bazı Hıristiyanların ruhbanlık olarak ortaya koyduğu diğer davranışlar; inzivaya çekilmeleri, bu amaçla çölde, ağaçlarda, sütun tepelerinde veya manastırlarda yaşamaları²²⁶; fakirlik ve alçakgönüllülüğü ifade edecek tarzda sade giyinmeleri²²⁷; hiç konuşmama, ormanda ot, yaprak, vs yiyerek yaşama, üzerinde sürekli yük taşıma, bedenini yataktan uzak tutma, oturmama, her türlü zevk ve lezzetten uzak durma gibi uygulamalarla kendilerine eziyet etmeleri²²⁸ gibi davranışlardır. Bu davranışların Kutsal Kitap’ta bir yerinin olmadığı bilinmektedir.

Hıristiyanlıktaki ruhbanlığın kökeni hakkında farklı bir bakış açısına göre göre, Hıristiyanlıktaki ruhbanlığın, diğer bir ifade ile asketik yaşantının kaynağında Meryem Ana tapınması vardır:

“Meryem Ana tapınması, Hıristiyan asketikizminin kökenini oluşturmuş, psikolojik ve ahlaki içeriğini sunmuştur. Gerçekte, günümüz İncillerindeki İsa, hayatının hiçbir döneminde asketik yaşamadığı halde; çilekeşlik, Hıristiyanlıkta, yaşanan her anın Tanrıya adanmasının yegane tarzı haline gelmiştir. Hıristiyan asketikizmi, günümüz İncillerindeki İsa’nın hayatı dışında, Meryem Ana tapınmasının bir sonucu olarak benimsenmiş ve yerleşmiştir. Acı çekme, uğruna çilelere katlanma, en iyi, analık duygularında anlatımını bulmuştur. Meryem Ana tapınmasının dayandığı temel anlayış da, Tanrısal Analıktır. Meryem’i en çok kutsal kılan, Tanrıya annelik etmiş olması, merhametiyle insana şefaathissini üstlenmiş olmasıdır.”²²⁹

Bu yoruma göre, Meryem’in yüceltilmesi ve bunun dinde merkezi bir konuma getirilmesi; ona yönelik yeni yaşam biçimlerinin meydana gelmesine neden olmuştur. İsa hayatının hiçbir döneminde asketik yaşamadığı halde, çilekeşliğin ve acı çekmenin yüceltilmesi, Meryem’in “Tanrı’nın Annesi” olarak yaşadığı acılara ve gösterdiği şefkat ve merhamet duygularına bağlanmıştır. Buna göre yalnız tek başına kalınarak çekilen çilenin, manastırın münzevi odalarında açlık ve susuzluk içinde

²²⁶ Öznur Gider, “Budizm ve Hıristiyanlığın Ruhbanlık Anlayışı”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 38-39

²²⁷ Öznur Gider, “Budizm ve Hıristiyanlığın Ruhbanlık Anlayışı”, s. 42

²²⁸ Öznur Gider, “Budizm ve Hıristiyanlığın Ruhbanlık Anlayışı”, s. 45

²²⁹ K. Haldun Akalın, “Orta Çağın Hıristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltilmesi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 27, 2007, s. 272

geçirilen günlerin hep bir tek emeli ve ideali vardır: Meryem'in sürekli bakirelik halinin övülmesi ve çarşıdaki İsa'nın annesi olarak acılarının hissedilmesidir.²³⁰

Burada da görüldüğü gibi, din konusunda bir belgeye dayanmayan yeni yaşam biçimlerinin ihdas edilmesinin arka planında; Allah'tan başka kişilere üstün güçler atfetmenin, onları aşırı derecede yücelterek kutsallaştırmanın rolü büyüktür. Nitekim Hadid suresi 27. ayette, Hıristiyanların türettiği ruhbanlık, eleştiri konusu olurken, Tevbe suresi 31. ayette ise rahip sözcüğünün çoğulu olan “ruhban” kelimesi kullanılmakta ve Hıristiyanlara bu konuda bir eleştiri daha getirilmektedir. Buna göre Hıristiyanların rahiplerini rabler edindikleri dile getirilmekte ve bundan dolayı kınanmaktadır. Müfessirlere göre burada söz konusu edilen “ruhbanı rab edinme”, Allah'ın koyduğu hükümler yerine ruhban sınıfının hükümlerinin esas alınması, bu sınıfın helalleri haram, haramları helal kılması durumunda Hıristiyanların bunu kabul edip onlara uymasındır.²³¹

Özetle bütün bu ayetlerde Allah emretmediği halde ruhbanlık türetilmesi, ona da gereği gibi uyulmaması ve ruhban sınıfının dini konularda mutlak otoriteye sahip kılınması kınanmıştır. Ruhbanlık konusunun üstün güç ile ilişkisi de bu noktada olmaktadır.

3.2.4. İnsanların Mallarının Haksız Yere Yenilmesi

İnsanların mallarının, zamanlarının ya da enerjilerinin çeşitli yollarla sömürülmesi, dünyada hak ve adaletin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak kabul edilebilir. Sahip olunan güce dayanarak, küçük bir meblağ için her şeyi yapmaya hazır çaresiz insanların emeklerinin sömürülmesi bu haksızlığın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ya da insanların umutları üzerinden kandırılmaları; dileklerinin gerçekleşeceği ya da gelecek hakkında bilgi edinecekleri hayaliyle falcı ya da büyücü olarak isimlendirilen insanlarca sömürülmeleri de bunun başka bir örneği olabilir.

İnsanların sömürülmelerine alet edilen unsurlardan birinin de din olduğunu söyleyebiliriz. İşlediği günahlar sebebiyle suçluluk hisseden, gelecek endişesi taşıyan ya da zor durumlarla karşılaştığında her yerden medet umacak durumda olan

²³⁰ Akalın, “Orta Çağın Hıristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltmesi”, s. 290

²³¹ Gürkan, “Ruhban”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, s. 204

insanların, başvurdukları ilk merci, çoğu zaman din konusunda uzman ve yetkili gördükleri kişiler olmaktadır. Genel bir algı olarak, dinin akılla anlaşılamayacak bir unsur olarak görülmesi sebebiyle, bu konuda akli kullanmanın ve sorgulamanın az olması, diğer taraftan körü körüne itaatın teşvik edilmesi; bu konunun kandırma vesilesi olmasına zemin hazırlamaktadır.

Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanların eleştirildiği konulardan biri de haham ve rahiplerin çoğunun insanların mallarını haksız yere yemeleridir. Tevbe suresi 34. ayette bu durum şöyle dile getirilmektedir: “Ey iman edenler, gerçek şu ki, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah'ın yolundan alıkoyarlar. Altını ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar... Onlara acı bir azabı müjdele.”

Bu ayette Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının bir kısmı, insanların mallarını haksızlıkla yedikleri, altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamadıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu ayette geçen “haksızlıkla yemek” ifadesinde “haksızlık” olarak çevrilen kelime; Arapça aslen “batıl” kelimesidir. Dolayısıyla bu cümle, “insanların mallarını batıl yollarla yemek” şeklinde ifade edilebilir. Burada geçen “batıl” kelimesinin mahiyeti hususunda Fahreddîn Er-Râzî, aşağıdaki açıklamayı yapmaktadır:

“Âlimler, bu ayette geçen "bâtıl"ın ne anlama geldiği hususunda aşağıdaki şekillerde ihtilâf etmişlerdir:

- a) Onlar, şer'î hususlarda hükümleri hafifletmek ve gevşeklik ve müsamaha göstermek için, rüşvet alıyorlardı.
- b) Onlar, halkın ve toplumun yanında, Allah'ın rızâsını elde etmenin yolunun ancak kendilerine hizmet ve itaat ile kendilerinin rıza ve hoşnutluğunun kazanılması suretiyle elde edilebileceğini iddia ediyorlardı. Halk da o yalanlara aldanıyordu.
- c) Tevrat, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak gönderileceğine delalet eden pek çok ayet ihtiva etmekteydi. Bu sebeple, "ahbâr" ve "ruhbân"lar, o ayetlerin yanlış birtakım açıklamalarda bulunuyor ve ayetleri, birtakım bâtıl ve yanlış mânâlara hamlediyorlardı. Böylece de avam halkın kalbini hoşnut ediyor, onlardan rüşvet alıyorlardı.
- d) Onlar, avam halkın yanında, hak dinin kendilerinin dini olduğunu söylüyorlardı. Hak dini güçlendirmenin yolunun da fukahâ (ahbâr ve ruhban)'ın, zengin olmasıyla mümkün olacağını söylüyorlardı. İşte bu yolla da halkı ve onların mallarını, kendilerine hizmet etme hususunda âdeta seferber ediyorlardı. İşte ayette bahsedilen "bâtıl"dan murad, ahabâr ve ruhbân'ın mallarını, bu yollarla yemeleridir.”²³²

²³² Fahreddîn Er-Râzî, **Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb**, Akçağ Yayınları, c. 11, ss. 493-494

Râzî'nin de söylediği ve diğer tefsir kitaplarında da geçtiği üzere bu kimselerin din üzerinden çıkar sağlamalarıyla ilgili olarak, verdikleri hükümler için rüşvet almaları, ilâhî kitapta değişiklik yapıp yazdıkları tahrif edilmiş nüshaları satmaları, Allah katında duaların kabulüne aracı olacağı izlenimi vererek bağış almaları, günah çıkarma karşılığında bir gelir elde etmeleri ve birçok dolambaçlı yollarla kendileri için malî kaynak oluşturmaları gibi izahlar yapılmıştır.²³³

Önceki bölümlerde günahları bağışlama yetkisinin rahiplere atfedilmesi konusuyla ilgili olarak bahsi geçen endüljans uygulaması, insanların mallarının batıl yollarla yenilmesiyle ilgili Hıristiyanlıktaki en tipik örneklerden biri olarak kabul edilebilir. Endüljans, dinsel olarak bağışlanan günahın geriye kalan dünyevi cezasının, Mesih ve azizlerin faziletine dayanılarak kilise tarafından affedilmesidir.²³⁴ Bilindiği gibi, Hıristiyanlıkta günahların bağışlanması için Tanrı ile günahkâr kul arasında kilisenin aracılığı söz konusudur. Buna göre Hıristiyan bağışlanma süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlar, günahtan pişmanlık duyulması, günahın bir rahibe itiraf edilmesi ve bağışlanan günahın dünyevi karşılığının tazminat ya da kefaretinin yerine getirilmesidir. Alçak gönüllüce yapılan itiraf sonrasında günahın manevi cezası bağışlanır ancak dünyevi cezasının bağışlanması bu kefarete bağlıdır.²³⁵ Bu durum günah itirafını ciddi bir ekonomik sektör haline getirmiştir. Kilise yetkilileri tarafından hazırlanan endüljans belgeleri, günah itirafı sakramenti esnasında kişilere satılarak önemli bir kazanç yolu oluşturmuştur.²³⁶ Bu durum, Martin Luther'in de eleştirilerine konu olmuş ve Protestan reformasyonunda önemli bir rol oynamıştır.

Aşağıdaki metinde endüljans sonucu elde edilen gelirin hangi amaçlar için kullanıldığının ve nerelere harcandığının bir örneğini görmek mümkündür:

“Kilisenin yapımını devam ettiren Papa X. Leo (1475-1521), gerekli olan mali desteğin sağlanması amacıyla bir kez daha endüljans uygulamasına başvurur. Rönesans döneminin ünlü sanatkârlarının yürüttüğü bu kilise inşasının giderlerinin yanı sıra papalık sarayının görkemli ve savurgan yaşamı, şölen,

²³³ Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, c. 2, s. 762 Ayrıca bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'anı Kerim'in Meali Ânisi ve Tefsiri**, c. 3, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1985, s. 1259

²³⁴ Hakan Olgun, “Katolik Kilisesinin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 18-19, 2005, s. 327

²³⁵ Olgun, “Katolik Kilisesinin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, s. 329

²³⁶ Gündüz, **Hıristiyanlık**, s. 147

içki ve rüşvetleri de oldukça büyük bir bütçeyi gerektirmektedir. Ayrıca papa, politikalarında da etkin olmak için parasal güce ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, o dönemde yaklaşan Osmanlı tehdidine karşı bir haçlı direnişi oluşturmak ve Kutsal Roma Germen imparatoru olarak kendisine yakın bir prensin seçimini sağlamak gibi masraf gerektiren askeri ve siyasi planları için papa önemli bir maddi gelire ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca papanın kişisel para sorunları da vardır. Avlanmak için yaptırdığı sarayı ve çevresindeki geniş topraklar papayı durmadan borçlanmaya itmektir. Papalığın içinde bulunduğu bu mali sıkıntıdan kurtulması ve papalık hazinesini artırması için en uygun aracın endüljanslar olduğu düşünülmüştür.²³⁷

Papalık makamının görkemi ve savurgan yaşamı için ya da bireysel, askeri ya da siyasal nedenlerle harcanan paraların, Allah yolunda harcanmadığı açıktır. Dolayısıyla bu metinde anlatılanları, bazı Hıristiyan din adamlarının, insanların mallarını nasıl batıl yollarla yediklerinin ve onu da Allah yolunda harcamadıklarının bir örneği olarak değerlendirebiliriz.

Ayette, hahamların da benzer şeyi yaptıkları söylenmektedir. Tarihi kaynaklar incelendiğinde, İsa Mesih'in, dini konuları çıkar meselesi yapıp, mabetleri ticaret yeri haline getirmelerinden ötürü Yahudileri eleştirdiği görülebilir.

“Hz. İsa'nın doğduğu yıllarda Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olan Filistin'de, Yahudiler çeşitli mezheplere bölünmüş, dinî konular çıkar meselesi olmuştu. Kudüs'teki Kutsal Mabedi ticaret yeri haline getiren Yahudiler, putperest Romalılardan kurtulma yolları arayışında bir kurtarıcı beklentisi içindeyken, Hz. İsa ortaya çıkarak insanları doğru yola çağırmaya başlamıştı.”²³⁸

İncillerde de Yahudilere karşı benzer tepkiler göze çarpmaktadır. İsa'nın tapındaki satıcıları kovup oradakilere karşı tepki göstermesi ile ilgili kıssa, bütün Sinoptik İncillerde birbirine yakın anlatımlarla geçmektedir:

“Oradan Yeruşalim'e geldiler. İsa tapınağın avlusuna girerek oradaki alıcı ve satıcıları dışarı kovdu. Para bozanların masalarını, güvercin satanların sehalarını devirdi. Yük taşıyan hiç kimsenin tapınağın avlusundan geçmesine izin vermedi. Halka öğretirken şunları söyledi: "Evime, bütün ulusların dua

²³⁷ Olgun, “Katolik Kilisesinin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, s. 332

²³⁸ Alparslan Yavuz, “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, **UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 12, sayı 2, 2003, s. 259

evi denecek' diye yazılmamış mı? Ama siz onu haydut inine çevirdiniz."”
(Mar.11: 15-17)²³⁹

Tapınaklarda ticaret yapılması, dinin ticarete alet edilmesinin bir örneği olarak kabul edilebilir. Normalde insanlar herhangi bir yerden, ihtiyaçları olan şeyleri, onlara ihtiyaç duydukları için satın alırlar. Ancak tapınakta satılanların alım nedeni, o ürünlere ihtiyaç duyulmasından çok sevap kazanma, günahların affedilmesi ve Tanrı'ya yaklaşma gibi amaçlar olmaktadır. Sevap kazanmanın ya da bağışlanmanın yolu bu değilken, ortaya konulan bu durum insanların kandırılmasının başka bir çeşidi olarak değerlendirilebilir. İsa da muhtemelen benzer düşüncelerle tapınaktaki satıcılara bu tepkiyi göstermiş, onları tapınaktan kovmuştur.

Kur'an'da Yahudi din adamlarıyla ilgili tek eleştiri konusu insanların mallarını haksız yollarla yemeleri değildir. Aynı zamanda, günah ve düşmanlıkta ileri giden ve haram yiyen Yahudileri bu davranışlardan sakındırmadıkları için de kınanmaktadır:

“Onlardan çoğunun gınahta, düşmanlıkta ve haram yiyicilikte çabalarına hız kattıklarını görürsün. Yapmakta oldukları ne kötüdür. Onları, din adamları (rabbanıyyun) ve bilginler (ahbar) günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya! Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!” (Maide 62-63)

Bu ayetlerin tefsirini incelediğimizde şu açıklamaları görmekteyiz.

Yahudilerin –hepsi olmasa da– çoğunun Müslümanlara karşı yalancılık, haksızlık, düşmanlık gibi menfi davranışlarda, günah işlemede, rüşvet ve benzeri yollarla haram yemede birbirleriyle yarıştıkları; bu yaptıklarının son derece çirkin davranışlar olduğu ifade edilmektedir. Allah Teâlâ Yahudilerin yaptıkları haksızlıklar karşısında sessiz kalıp onları uyardırmayan, yalan söylemelerine ve haram yemelerine rızâ gösterip bunu engellemeyen eğitimcileri, din adamlarını ve âlimleri kınamakta, bu davranışın kötülüğünü haber vermektedir.²⁴⁰

Esasında bu durumun temel nedeninin yalnızca karşı ilkesel bir duruş eksikliği olduğunu söyleyebiliriz. İnsanları sömürmenin ve haksızlığın kötülüğüne inanmak ve bu yönde bir tutum içinde olmak hem bu davranışlardan sakınmayı hem de bu şekilde davranışlar içinde olanları güç yettiğince engellemeyi beraberinde

²³⁹ Ayrıca bkz. Mat. 21: 12-13 Luk.19: 45-46S

²⁴⁰ Karaman, vd., **Kur'an Yolu**, c. 2, s. 302

getirecektir. Allah, Yahudi ve Hıristiyanların bir kısmında var olan bu ahlaki soruna dikkat çekmektedir.

3.2.5. Düşmanlık ve Zulüm

Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyanlara yönelttiği sosyal yaşama ilişkin eleştirilerin bir diğeri, düşmanca tavırlar içinde bulunmaları ve insanları yurtlarından çıkarmalarıdır. Bu eleştiri daha çok Yahudilerle ilgili geçmektedir. Sosyal yaşamı oluşturan en önemli unsurun insanlar arasındaki ilişkiler olduğunu düşünürsek; bu yöndeki problemlerin inancın dışarıya yansımaları ortaya koyan önemli bir ölçüt olduğunu söyleyebiliriz.

Maide suresi 82. ayet, Yahudilerin Müslümanlara karşı düşmanca tavırlar sergilediğini ifade etmektedir: “İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile şirk koşanları bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da “Biz Hıristiyanlarız (Nasara)” diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve râhipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”

Bu ayete göre, Yahudilerin düşmanlıklarının büyüklük taslamalarıyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hıristiyanların düşmanlık göstermemeleri ve sevgi bakımından daha yakın olmaları, büyüklük taslamamalarıyla ilgili görülmektedir. Yahudilerin kendilerini büyük ve yüce görmeleri, seçilmiş ve üstün kavim anlayışlarıyla ilişkilendirilebilir. M. İslamoğlu, bu ayetin tefsirinde, Yahudilerin düşmanlıklarının adresinin “inançta kibir” olduğunu belirterek bu noktaya dikkati çekmektedir.²⁴¹ M. Esed ise, yine aynı konuya değinerek, bu durumu Yahudilerin vahyin İsrailoğulları'na özgü bir lütuf olduğuna inanmalarına bağlamıştır.²⁴²

Hız. Peygamber döneminde Yahudilerle ilişkilerin nasıl olduğuna bir göz atmak, bu ayeti daha iyi anlamak açısından yararlı olabilir. Hız. Peygamber 'in hicret ettiği Medine'de Araplar dışında Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza Yahudi kabileleri bulunuyordu. Medineli Yahudilerin Hız. Muhammed'in peygamberliğine bakışını şöyle analiz edilmektedir:

²⁴¹ M. İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2008, s. 211

²⁴² M. Esed, **Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir**, çev. C. Koytak, A. Ertürk, İstanbul, İşaret Yayınları, 2000, s. 169

“Medineli Yahudiler her şeyden önce kendilerinden olmayan bir peygamberin varlığına tahammül edememişlerdir. Çünkü onlar, Allah’ın peygamberliği sadece İsrailoğulları’na has kılındığını, kendilerinden başka hiçbir kavme peygamberlik verilmediğini iddia ediyorlardı. Onlara göre Hz. Muhammed İsrailoğulları’ndan değildi, o halde onun peygamber olarak gönderilmiş olması da kabul edilemezdi.”²⁴³

Bu açıklamalara göre Yahudiler, Peygamberliğin İsrailoğulları’na has kılındığını düşünmelerinden dolayı Hz. Peygamberin peygamberliğini kabul edememişlerdir. Aşağıdaki ayetlerde geçen, Kitap verilenlerin Müslümanlara karşı üzücü sözler söylemelerinin ve dinlerini alay ve eğlence konusu yapmalarının nedenlerinden birinin de bu anlayış olduğunu söyleyebiliriz.

“Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ gösterirseniz, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir.” (Al-i İmran 186)

“Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Allah’tan korkun; eğer müminler iseniz. Namaza çağırduğumuz zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır.” (Maide 57-58)

Yahudiler, Medine döneminde Müslümanlarla bir anlaşma imzalamış olmalarına rağmen anlaşmayı ihlal etmeleri neticesinde aralarında problemler meydana gelmiştir. Örneğin Uhud Savaşı’ndan sonra Nadiroğulları’nın Medine Sözleşmesi’nin kendileriyle ilgili maddesini ihlal etmeleri ve akabinde Hz. Peygamber’e karşı suikast girişiminde bulunmaları nedeniyle Beni Nadir gazvesi gerçekleşmiştir.²⁴⁴

Yahudilerin soylarına atfettikleri üstün güç, onların sosyal yaşamlarını ve ahlaki duruşlarını etkileyen önemli bir unsur olmaktadır. Seçilmiş ve üstün kavim olma düşüncesinin kendilerinde bir kibri, diğer insanlara karşı ise bir küçümsemeyi beraberinde getirdiği söylenebilir. Soy merkezli bakış açıları ahlak ilkelerine de yansımıştır. Aşağıdaki makalede Yahudi karakteri analiz edilerek, onların ahlak ilkelerinin milliliğine dikkati çekilmiş, bu ilkelerin sadece kendi aralarında geçerli

²⁴³ Adem Apak, **İslam Tarihi: Hz Muhammed (s.a.v.) Dönemi**, İstanbul, Ensar yayınevi, 2012, s. 320-321

²⁴⁴ Apak, **İslam Tarihi**, s. 332

olduğu belirtilmiştir. Buna göre onlar yabancılara karşı farklı ilkeler oluşturmuşlardır.²⁴⁵

“Talmud’a göre yabancıları soymak, mülkünü ve ticaretini elinden almak iyi bir davranıştır. Yabancılar çalışacak, Yahudiler yiyecektir. Yabancılara karşı yemin, hile ve aldatma çok normaldir. Çünkü Yahudi olamayana insan gözüyle bakılamaz; onlar birer hayvandır. Yabancıların kanlarını dökmek Allah’a kurman sunmaktır.”²⁴⁶

Bu metinde de ortaya konulduğu gibi Yahudilerin sözlü emirleri ve yorumları içeren Talmud isimli kitaplarında Yahudi olmayanlarla ilgili pek çok yakışsız söylem bulunmaktadır. Yahudi olmayanların insan olmadıkları, hayvan oldukları veya köpek gibi oldukları türünden ifadeler buna örnek verilebilir.²⁴⁷ Yahudi olmayan hamile birinin, hamile bir hayvandan daha iyi olmadığı²⁴⁸; bir Yahudi olmayanla yemek yemenin bir köpekle yemek yemekle eşdeğer olduğu²⁴⁹; Yahudi olmayan çocukların da hayvan olduğu²⁵⁰; Yahudilerin Yahudi olmayanlara yalan söyleyebileceği²⁵¹ gibi hakarete varan söylemler mevcuttur.

Yahudi olmayanlara karşı dinsel bir alt yapı ile böyle bir bakış açısının var olması; onlara yapılan bütün düşmanlık, şiddet ve suçları meşrulaştırıcı bir nitelik taşımaktadır. Talmud’daki bu ifadeler, günümüzde Filistin’de yaşanan zulmün bir nedeni olarak görülebilir. Hamilelerin ya da çocukların dahi hayvan gibi görülmesi, acımasızlığı da beraberinde getirmektedir. Tevrat’ta On Emir olarak nitelendirilen “öldürmeyeceksin” emrini sadece “Yahudileri öldürmeyeceksin”; “çalmayacaksın” emrini sadece “Yahudilerin mallarını çalmayacaksın” olarak algılayan bir zihniyetin her türlü hukuksuzluğu meydana getirmesi normal kabul edilebilir. Sosyal yaşamdaki haksızlık ve zulümlerin çözülmesi; öncelikle onları meydana getiren zihniyetin değişmesiyle mümkün olabilir.

²⁴⁵ Süleyman Sayar, “Yahudi Karakteri: Tarihi ve Sosyopsikolojik bir Yaklaşım”, UÜ **İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı 9, c. 9, 2000, s. 322

²⁴⁶ Sayar, “Yahudi Karakteri: Tarihi ve Sosyopsikolojik bir Yaklaşım”, s. 320

²⁴⁷ Bkz. Baba mezia 114b, Ereget Raschi Erod 22 30

²⁴⁸ Coschen Hamischpat 405

²⁴⁹ Tosapoth Jebamoth 94b

²⁵⁰ Yebamoth 98a

²⁵¹ Baba Kamma 113a

Bu örnekte de görüldüğü gibi, Allah'tan başka herhangi bir şeye -ki bu soy dahi olsa- üstün güç atfetmek ve ona çok büyük önem ve değer yüklemek öncelikle teolojik anlamda sorunlara yol açmakta ve bu durum sosyal yaşama da yansımaktadır. Sosyal yaşamdaki önceliklerin değişmesine ve ahlaki değerlerin ikinci plana itilmesi gibi sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin, Allah'ın tek üstün güç olarak kabul edilmesi; sosyal yaşamda O'nun, öldürmeme, çalmama, yalan söylememe, alçak gönüllü olma gibi ahlaki değerleri de içeren mesajına büyük bir önem vermeyi beraberinde getirmektedir. Ancak Allah'tan başka üstün güçler edinmek, bu mesajı gölgeleyen önemli bir unsur olmaktadır.

SONUÇ

Tarihi kaynaklar incelendiğinde insanlığın başlangıcından günümüze kadar her toplumda din faktörünün etkisi göze çarpmaktadır. Gelecek endişesi, hastalık, ölüm, doğal afetler; korku, yalnızlık ve çaresizlik gibi hisler karşısında din, insanların başvurduğu güvenilir bir sığınak niteliğindedir. Aynı zamanda din, doğru ile yanlış ayırt etmede yol gösterici olarak kabul edilen önemli bir unsur olmaktadır.

Dinlerin en temel özelliklerinden biri, üstün güç ya da güçlere yönelik inanışları içermesidir. Tarih boyunca insanlar hep birtakım varlıklara üstün güç yakıştırma eğiliminde olmuşlardır. Üstün güç atfedilen varlıklar arasında bitki, hayvan, insan gibi canlılar; yıldız, gezegen, nehir, dağ, taş gibi cansız varlıklar olduğu gibi; cin, ruh, melek gibi metafizik varlıklar da vardır. Üstün güç atfedilen varlıklar; bitki, hayvan ya da cansız nesnelere ise doğaüstü birtakım güçleri olduğuna; insanlar ise insanüstü özelliklere sahip olduklarına inanılır. Onlarda bu dünyadan olmayan özel bir mânâ yahut sıra dışı bir nitelik olduğu varsayılır. Bu güçleri nedeniyle insanların işlerinin rast gitmesine, sorunlarının çözülmesine, hastalıklarının iyileşmesine doğaüstü yollarla katkıda bulunabileceklerine inanılır. İlkel kabile dinlerindeki totem ve tabu inancı, varlıklara üstün güç atfedilmesinin en eski örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Kur'an incelendiğinde, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin İslam peygamberi olarak nitelendiği görülebilir. Kur'an'a göre, tüm bu peygamberlerin temel geliş amacı; birçok farklı nesneye ya da canlıya üstün güç yakıştırma eğiliminde olan insana; tek üstün gücün, diğer bir ifade ile tek ilahın Allah olduğunu hatırlatmaktır. Uygulamada bir takım farklılıklar olsa dahi, bütün peygamberler özde aynı temel ilkenin savunucuları ve öncüleri olmuşlardır. Her peygamber hitap ettiği insanları yalnız Allah'ı ilah ya da üstün güç olarak kabul etmeye, O'na hiçbir konuda hiçbir şeyi ya da kimseyi denk tutmamaya ve yalnızca Allah'a kulluk etmeye davet etmiştir. Bu nedenle "la ilahe illallah" cümlesi, İslam'ın temel ilkesi sayılmaktadır.

Kur'an'da üstün gücü ifade eden pek çok kavram bulunmaktadır. Allah'ı niteleyen bu kavramlar "el-Esmâü'l-Hüsnâ" olarak ifade edilmektedir. Üstün gücün diğer bir ifade ile el-Esmâü'l-Hüsnâ'nın sadece Allah'a atfedilmesi; sadece O'nu tek

ilah olarak görmeyi; sadece O'nu övgüyle yüceltmeyi, sadece O'ndan medet beklemeyi ve sadece O'na dua etmeyi gerektirmektedir. Bunların yanı sıra, sosyal hayatı belirleyen temel ilkelerde sadece Allah'ın sınırlarının esas olması da O'nun tek ilah ve tek rab oluşunun bir sonucu olarak kabul edilmektedir.

Kur'an'a göre insanlığın başlangıcından beri peygamberler, insanları tek ilaha kulluk etmeye çağırmışlar ancak insanlardan bazıları Allah'tan başka varlıklara üstün güç atfetmeye devam etmiş; bir takım şeyleri Allah'ın alt seviyesinden ilahlaştırmayı sürdürmüşlerdir. Kur'an'da, bütün insanlara karşı yapılan en temel eleştirinin bu olduğu söylenebilir. "Allah'ın dûnundan başkalarını rableştirmek ya da ilahlaştırmak" olarak nitelenen bu eylem, Kur'an'da şirk kavramıyla ifade edilmektedir. Nisa suresi 48. ayet, Allah'a şirk koşmanın bağışlanmayacak bir eylem olduğunu bildirmektedir.

"Ortak koşma" olarak Türkçeleştirilen şirk kavramı; Allah'ın ilahi özelliklerine başka varlıkları ortak etmek, diğer bir ifade ile başka varlıklara da Allah'a ait üstün niteliklerden bazılarını yakıştırmak olarak açıklanabilir. Kur'an'da şirkle ilgili olarak sıkça zikredilen konulardan biri "Allah'a iftira etme" ya da "Allah hakkında yalanlar uydurma" konusudur. Kur'an'da bu konu, şirke düşme nedenlerinden biri olarak dile getirilmektedir. Bir delile dayanmaksızın helaller ve haramlar türetmek, bu uydurmaların ilahi bir kaynaktan geldiğini iddia etmek ve Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını helal addetmek Allah'a iftira etmek, şirk ve büyük bir zulüm olarak ifade edilmektedir.

Şirkle birlikte geçen ve şirke düşme nedenlerinden sayılabilecek konulardan biri de Allah'a yaklaşma amacı ile araçlar edinmek ve Allah'a ait nitelik ve yetkilerden bir kısmını onlara atfetmektir.

Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili olarak da getirilen en temel eleştirinin bu konuyla ilgili olduğu söylenebilir. Al-i İmran suresi 64. ayette onlar; yalnız Allah'a kulluk etmeye, O'na hiçbir şeyi şirk koşmamaya ve Allah'ın yanı sıra birbirlerini ilah etmemeye davet edilmektedirler. Bu ayet, Yahudi ve Hıristiyanlar konusunda öncelikli problemin bu olduğuna işaret etmektedir.

Yahudi ve Hıristiyanların Allah'ın yanı sıra başka varlıklara ve insanlara da üstün güç yakıştırmaları, Kur'an'a göre onların hem inanç sistemlerinde hem de sosyal yaşamlarında bir takım sorunlara neden olmaktadır. Tevbe suresi 30 ve 31.

ayetler; onlara yöneltilen teolojik eleştirilerin en yoğun olduğu ayetlerdir. Bu ayetlere göre Yahudiler Zübeyr'i, Hıristiyanlar ise Meryem oğlu İsa'yı Allah'ın oğlu olarak görmektedirler. Ayrıca yine aynı ayetlerde, onların hahamlarını ve rahiplerini Allah'ın yanı sıra rab edindikleri oysa sadece Allah'a kulluk etmeleri ile sorumlu tutuldukları belirtilmektedir.

Yahudilerin Zübeyr'i Allah'ın oğlu olarak görmesi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Hıristiyanların, Meryem oğlu Mesih'e yaptıkları Tanrı oğlu yakıştırmaları ise teslis inancıyla ilişkilendirilmektedir. Katolik, Ortodoks ve Protestan gibi ana akım Hıristiyan gruplar, İsa'yı hem Tanrının oğlu, hem bizzat Tanrı olarak kabul etmektedirler. O'nun inkarnasyon yoluyla dünyaya geldiğine ve Tanrı ile aynı cevhere sahip olduğuna inanmaktadırlar. Onların bu ve benzeri inançları çeşitli ayetlerde sertçe eleştirilmekte, Hz. İsa'nın mesajının bu olmadığı, onun sadece Allah'a kulluk etmeye çağırdığı söylenmektedir. (Bkz. Maide 116)

Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili Tevbe suresi 31. ayette geçen bir diğer teolojik eleştiri, onların hahamlarını ve rahiplerini rab edinmeleridir. Onların hahamlarına ve rahiplerine tanrı gözüyle bakmadıkları bilinmektedir. Bu ayetle ilgili müfessirlerin görüşleri ve rivayetler incelendiğinde burada geçen rab edinmenin mahiyeti anlaşılabilir: Buna göre, Allah'ın koyduğu hükümler yerine haham ve ruhban sınıfının hükümlerinin esas alınması, bu sınıfın helalleri haram, haramları helal kılması durumunda Yahudi ve Hıristiyanların onlara itaat etmesi, rab edinme olarak değerlendirilmiştir. Kur'an'ın pek çok yerinde, sağlam bir delile dayanmanın önemi üzerinde durulmaktadır. Yahudi ve Hıristiyanlar, sağlam bir delil arayışı içinde olmak yerine din adamlarının sözlerine körü körüne uyararak, zaman içerisinde Allah'ın dinini tahrif edilmesinin önünü açmış ve bunun sonucunda Allah'ın belirlediği dine değil, haham ve rahiplerin türettiği dine uymuşlardır. Haham ve rahiplerin söyledikleri ellerinde bulunan Tevrat ve İncil'le çelişse dahi onların büyük bir çoğunluğu, Kutsal Kitaba uymak veya onların hükümlerini bu yönde sorgulamak yerine, din adamlarının sözlerine koşulsuz itaat etmişlerdir.

Hıristiyanların rahiplerini rab edinmelerinin en açık örneği Papa ve piskoposlara "yanılmaz" ve "sorgulanamaz" gibi insanüstü özellikler atfetmeleri ve onların konsillerde verdikleri kararları bir delil arayışı içine girmeksizin benimsemeleridir. Ayrıca kutsal kitabı yorumlama yetkisinin sadece papaya ve

kiliseye verilmesi de; bu konuda tek denetim aracı olabilecek kutsal kitabın otoritesini ortadan kaldırmaktadır. Örneğin, ilk konsil olarak sayılabilecek Petrus, Barnaba ve Pavlus'un meydana gelen fikri ayrılıklar konusunda bir karara varmak için yaptıkları toplantıda; kurtuluş için tanrısal hukuka bağlı olmanın gerekli olmadığı konusunda anlaşmaya varmışlardır. Oysaki İncillerde İsa'nın Kutsal Yasa'yı geçersiz kılmaya değil tamamlamaya geldiği, ondaki buyruklardan en küçüğünün bile çiğnenmemesi gerektiği yönünde mesajlar verilmektedir. Bu açık mesajlara rağmen, hukuka bağlı olmanın gerekli görülmemesi; Kitabı Mukaddes'teki bütün haramların helal, bütün emirlerin geçersiz kılınması şeklinde yorumlanabilir. Yine ruhban sınıfının rab edinilmesinin bir başka örneği de Kur'an'a göre sadece Allah'a ait olan günahları bağışlama yetkisinin kilise kurumuna verilmesidir. Bu durum, günahlarının bağışlanacağı vaadiyle insanların paralarının alınması ya da savaşlar için asker toplanması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Yahudilere yöneltilen teolojik eleştirilerin başında ise yanlış Tanrı algıları gelmektedir. Yahudilerin kendilerini üstün, farklı ve seçilmiş bir kavim olarak görmeleri tanrı anlayışlarına da yansımaktadır. Milli tanrı ve milli din anlayışlarının bir sonucu olarak İsrail'in istekleri Tanrı'nın istekleri, İsrail'in dostları Tanrı'nın dostları, İsrail'in düşmanları Tanrı'nın düşmanları gibi görülmektedir. Sanki tanrı sadece onlara özeldir, o kadar özel ki kendileri millet olarak onun oğullarıdır ve tanrı Yahve'nin en önemli vazifesi, oğulları olan kavmin menfaatlerini korumaktır. Kur'an'da Yahudilerin Tanrı'ya "eli sıkıdır" gibi bir yakışsız özellikler atfettikleri bildirilmektedir. Bunun milli tanrı anlayışlarından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Kur'an'da Yahudilere yöneltilen bir diğer eleştiri, onların hahamlarını rab edinmeleridir. Bu yönde Yahudilerin dini yaşantısı incelendiğinde, hahamların Yahudi toplumu üzerinde oldukça büyük etkisi olduğu görülebilir. Yahudi halkı onların emir ve yasaklarına dinî değerler yüklemekte; onlar ne emrederlerse onu yapmaktadırlar. Bu koşulsuz bağlılığın arka planında, onların Tanrı ile kendileri arasında birer aracı olarak görülmesi yatmaktadır. Ayrıca din adamlarının kehanette bulunabildiklerine, geleceğe dair gizemli konuları açıklığa kavuşturabildiklerine inanmaktadırlar. Oysaki geçmiş veya geleceğe ait gizemli bilgiler Kur'an'da "gayb" kavramıyla ifade edilmekte ve gaybı sadece Allah'ın bildiği belirtilmektedir. Din

adamlarına böyle bir özelliğin atfedilmesi, onlara üstün güç yakıştırıldığıнын bir göstergesidir.

Yahudi ve Hıristiyanların Allah'tan başka varlıklara üstün güç yakıştırmaları, sosyal yaşamlarını da etkilemektedir. Çünkü dinlerin özelliklerinden biri sosyal yaşama ilişkin birtakım sınırlar ve yükümlülükler içermesidir. Dinin belirlenmesinde, Allah'ın yanı sıra üstün güç atfedilen başka kişilerin de esas alınması; sosyal yaşamda Allah'ın istemediği sonuçlara yol açmaktadır.

Bu yönde onlara yöneltilen eleştirilerden biri, kitabı farklı göstermek için dillerini eğip bükmeleridir. Buna göre onlar kitapta olmayan şeyleri kitapta varmış gibi göstermek amacıyla, ya metni ya da metindeki anlamı çarpıtmaktadırlar. İncillerde geçen ve bütün insanlar için kullanılan “baba” teriminin teslisin bir unsuru olarak gösterilmesi ya da İsa için bazı İncillerde “öğretmenim” olarak aktarılan seslenme edatının, aynı olayla ilgili başka bir İncil’de “ya Rab” şeklinde aktarılmış olması buna örnek olarak verilebilir.

Onlara yöneltilen sosyal yaşama ilişkin eleştirilerin bir diğeri, heva ve heveslerinin peşinden koşmalarıdır. Hevalarına tabii olanların özelliği Allah'tan bir kılavuzu izlememeleri; delile dayalı, hak ve hukuk merkezli bir yolu değil tersine keyfi, tutarsız ve kesin bilgiden yoksun bilgileri izlemeleridir. Nisa suresi 160 ve 161. ayetlerde Yahudilerin yaptıkları zulüm, insanları Allah'ın yolundan alıkoymaları, Allah tarafından yasaklandığı halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri eleştirilmektedir. Bu yaptıkları şeyler, onların hevalarını izlemelerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Hıristiyanlar ise Maide suresi 47 ve 48. ayetlerde, Allah'ın kendilerine indirdiği ile hükmetmedikleri için eleştirilmekte ve hevalarına uydukları belirtilmektedir. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyip bunun sonucunda hevaya tabi olma durumu, Hıristiyan ilahiyatındaki hukuku dışlayan ve reddeden anlayışın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Pavlus'un öncülüğünü yaptığı bu anlayışa göre, hukuk geçicidir, artık ona ihtiyaç yoktur, aksine o günaha neden olmaktadır. İncillerde hukukun övüldüğü ve her bir unsuruna uymak gerektiği vurgulanırken, hukukun gereksiz ve hatta kötü olduğunu savunmanın bir heva ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Herkes için geçerli, yazılı bir hukuk sistemini tanımayan bir toplumun, sorgulanamaz kılınarak kutsallaştırılan kişilerin iradeleri doğrultusunda

yönlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Hukuksuzluktan doğan boşluğun iktidar sahipleri veya din otoritelerinin kararlarıyla doldurulması, Hıristiyanların da sorgulamadan onlara itaat etmesi, inanç sisteminde ve sosyal hayatta onların hevasının egemen olmasına yol açmaktadır.

Allah emretmediği halde yeni bir takım yaşam biçimlerinin ihdas edilmesi, Kur'an'da özellikle Hıristiyanlarla ilgili olarak geçen eleştirilerden biridir. Onların ruhbanlık icat edip ona da gereği gibi uymamaları kınanmaktadır. Kur'an'da dünya nimetlerinden uzaklaşmak değil, onları Allah'ın sınırlarını gözeterek ve ölçülü bir şekilde kullanmak emredilmektedir. Yine Allah tarafından belirlenen ibadetlerin, genel itibariyle Allah'ın belirlediği şekilde ve O'nun istediği miktarda yapılması uygun görülmektedir. Bütün zamanını namaz yahut oruçla geçirmenin kutsal kitaplarda bir yeri olmadığı gibi, peygamberlerin yaşantısında da örneği yoktur. Bir delile dayanmadığı halde, ruhbanlık türetmenin nedeni; Allah'a inanan ve O'ndan korkan insanların, bu inanç ve korkularını kendi belirledikleri yöntemlerle ortaya koymak istemeleri ve bu yöntemi doğru olarak görmeleri olabilir. Oysa dini gönderen Allah, onun yöntemini de göndermiştir.

Kur'an'da özellikle Yahudi ve Hıristiyan din adamlarına yönelik, Tevbe suresi 34. ayette, onların insanların mallarını haksız yollarla yedikleri, altın ve gümüşü biriktirip onu da Allah yolunda harcamadıkları yönünde bir eleştiri getirilmektedir. Endüljans uygulamasında günahların bağışlanması vaadiyle insanlardan para toplanması, tapınakların ticari merkezler haline getirilmesi gibi durumlar, bu eleştiri bağlamında değerlendirilebilir.

Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili olarak sosyal yaşama dair incelediğimiz eleştirilerden sonuncusu düşmanlık ve zulüm sergiledikleri yönündedir. Örneğin, Maide suresi 82. ayette iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olanların Yahudiler ve şirk koşanlar olduğu söylenmektedir. Bu durum onların kendilerini üstün ve seçilmiş kavim olarak görmelerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim incelendiğinde milli din algılarının ahlak anlayışlarına da yansıdığı, bazı ahlak ilkelerini sadece kendi aralarında geçerli gördükleri anlaşılabilir. Talmud'da Yahudi olmayanlarla ilgili geçen ve hakarete varan yakışıksız ifadeler, Yahudi olmayanlara karşı ahlak ve adaletin gözetilmediği şeklinde yorumlanabilir.

Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyanlara yönelttiği bu eleştirilerde, Allah'tan başka varlıklara üstün güç yakıştırmanın teolojideki ve sosyal yaşamdaki sonuçlarını görmek mümkündür. Elbette ki bu eleştiriler, bütün Yahudiler ve bütün Hıristiyanları kapsamamaktadır. Aşağıdaki ayetler, Kur'an'daki kıssaların ve örneklerin amacını ortaya koymaktadır:

“Andolsun ki biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur'an'da insanlara her türlü örnekten verdik.” (Zümer 27) “Andolsun, onların kıssalarında temiz akıl sahipleri için ibretler vardır...” (Yusuf 111)

Bu ayetlere göre Kur'an'daki kıssa ve örneklerin amacı belli bir kesimi kötölemek değildir. Amaç yanlış bir takım inanç ve uygulamaların örneklerle ortaya koyulması ve bu sayede insanlara öğüt ve ibret olmasıdır. Kur'an mesajının bütün insanlığa hitap etmesi ve Allah'ın hiç kimseye zerre ağırlığına haksızlık yapmayacağını vadetmesi, sözü edilen inanç ve uygulamalara kim sahip olursa olsun, aynı eleştirilerin muhatabı olacağını göstermektedir. Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili örneklerin Kur'an'da yer alması, esasında Müslümanlar da dâhil bütün insanların uyarılması içindir.

Aşağıdaki hadis, Müslümanların, Yahudi ve Hıristiyanların yaptıklarını adım adım izleyeceğini ortaya koymaktadır:

“Ebu Hureyre anlatıyor: "Resûlullah buyurdular ki: "Sizler, kendinizden önce gelen ümmetlerin sünnetine kulacı kulacına, arşını arşınına ve karışı karışına muhakkak tıpa tıp uyacaksınız. Hatta onlar, daracık bir keler deliğine girseler oraya siz de gireceksiniz. "Oradakiler, "Ey Allah'ın Resulü! (Onlar) Yahudiler ve Hıristiyanlar mı?" diye sordular: "Bunlar değilse kimler olur?" buyurdular."” (Sünen-i İbn Mace, c.10, Hadis no: 3994)

Bu hadis de göstermektedir ki, Müslüman anne babadan doğmak veya Müslüman ismini taşımak; Allah'ın mesajına uymadıkça bir ayrıcalık getirmemektedir. Diğer bir ifade ile her Müslümanın Yahudi ve Hıristiyanların yaptığı benzer hataları yapma riski vardır. Kur'an'da onların, peygamberleri aşırı derecede yücelterek onlara ilahi nitelikler atfetmelerinin, hahamlarına ve rahiplerine üstün güç yakıştırarak din konusunda verdikleri bütün hükümleri sorgulamadan kabul etmelerinin ve başka bir takım varlıklara üstün güç yakıştırmalarının sonuçları bütün insanlara ibret niteliğinde görülmektedir.

Birinci bölümde, Kur'an'da en büyük günah olarak zikredilen eylemin "şirk" olduğundan söz etmiştik. Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyanlara yönelttiği eleştirilerin odağında da benzer konunun olduğunu görebiliyoruz. Diğer bir ifade ile Allah'ın bütün insanlara yaptığı uyarının örneklerinden bir kısmı Yahudi ve Hıristiyanlar üzerinden verilmiştir diyebiliriz. Dolayısıyla Kur'an'da onlara yöneltilen eleştirileri iyi idrak etmenin, Kur'an'ın temel mesajını anlamaya önemli bir katkı sunacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki: “Yahudilik”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, Ankara, DİB Yayınları, 2007, ss. 205-275.
- Akalın, K. Haldun: “Orta Çağın Hıristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltmesi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 27, 2007, ss. 271-305.
- Akarsu, Bedia: **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap yayınevi.
- Apak, Adem: **İslam Tarihi: Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi**, İstanbul, Ensar yayınevi, 2012.
- Arpağuş, Hatice Kelpetin: “Kelime-i Tevhid”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 25, Ankara, 2002, ss. 214-216.
- Aslan, Abdülgaffar: “Heva Kavramı Üzerine: Kur’an Perspektifinden Bir İnceleme“, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 17, 2006/2, ss. 55-68.
- Atalay, Orhan: “Ahbar ve Ruhban”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 25, Erzurum, 2006, ss. 27-40.
- Ataseven, Asaf; Şener, Mehmet: “Domuz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 9, İstanbul, 1994.
- Ateş, Süleyman: **Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Athar, Shahid: “İslam’da Yasaklanmış Gıdaların İnsan Hormonları Ve Davranışları Üzerindeki Etkileri”, **Helal Gıda ve Sağlıklı Ürünler Gazetesi**, sayı 1, 2011.
- Aydın, Mahmut: “Hıristiyanlık”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, ss. 77-203.
- Aydın, Mehmet: “Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi”, **Dinler Tarihi Araştırmaları III / 2000. Yılında Hıristiyanlık**, Ankara, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, ss. 107-117.
- Başoğlu, Tuncay: “Hıristiyan Hukuku”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı 9, 2007, ss. 25-66.
- Bayındır, Abdulaziz: **Kur’an Işığında Aracılık ve Şirk**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı yayınları, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Kur’anı Kerim’in Meali Ânisi ve Tefsiri**, c. 3,

- İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1985.
- Cheatham, Karen: “Medieval Christian Virginty, Chastity and Celibacy in The Latin West”, **Celibacy and The Religious Traditions**, Ed. by Carl Olson, New York, 2008.
- Craig, William Lane: “Enkarnasyonun İncicamı”, **AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, çev. Ferhullah Terkan, c. 50, sayı 2, 2009, ss. 201-216.
- Çelik, Cemil; Erol, İrfan; Ormancı, Seda Bilir: “Tür Atlayan Hastalıklar”, **Bilim ve Teknik Dergisi Eki**, Tübitak, Kasım, 2007.
- Çoban, Bekir Zakir: “Bir Yahudi Olarak Hz. İsa”, **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 25, İzmir, 2007, ss. 43-58.
- Çoban, Bekir Zakir: **Geçmişten Günümüze Papalık**, İstanbul, İnsan yayınları, 2009.
- Demirci, Kürşat: “Hulül”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 18, İstanbul 1998.
- Demirci, Muhsin: **Kur’an’ın Ana Konuları**, İstanbul, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2008.
- Düzenli, Yaşar: **Üslub ve Semantik açıdan Kur’an ve Şefaet**, İstanbul, Pınar yayınları, 2008.
- Eliade, Mircea: **Dinler Tarihine Giriş**, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı yayın evi, 2000.
- Erbaş, Ali: **Hıristiyanlıkta İbadet**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2003.
- Esed, Muhammed: **Kur’an Mesajı Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret yayınları, 2000.
- Farukî, İsmail R.: **Tevhid**, çev. Dilaver Yardım, Latif Boyacı, İstanbul, İnsan yayınları, 2006.
- Freud, Sigmund: **Totem ve Tabu**, Çev. Niyazi Berkeş, Aralık, 1998.
- Gezer, Süleyman: “Kur’an’da Geçen Bazı Yasakların Mahiyeti Üzerine”, **HİTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 6, sayı 12, 2007, ss. 101-117.
- Gider, Öznur: “Budizm ve Hıristiyanlığın Ruhbanlık Anlayışı”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, 2006.

- Grudem, Wayne: **Hıristiyan İlahiyatı Hıristiyan İnanıcının Temel Öğretileri**, çev. Levent Kıran, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2005.
- Güç, Ahmet: **Dinlerde Mabet ve İbadet**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005.
- Günaltay, Şemsettin: **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara, Ankara Okulu yayınları, 1997.
- Günay, Ünver: **Din Sosyolojisi**, İstanbul, İnsan yayınları, 2008.
- Gündüz, Şinasi: “Giriş”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, ss. 18-33.
- Gündüz, Şinasi: “Sabiilik”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, ss. 472-491.
- Gündüz, Şinasi: **Anadolu’da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa**, Ankara, Ankara Okulu, 2005.
- Gündüz, Şinasi: **Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık**, Samsun, Etüt yayınları, 2002.
- Gündüz, Şinasi: **Hıristiyanlık**, İstanbul, İSAM, 2006.
- Gündüz, Şinasi: **Kur’an-ı Anlamanın Anlamı**, İstanbul, Araştırma ve Kültü Vakfı Yayınları, 2010.
- Gündüz, Şinasi: **Küresel Sorunlar Ve Din**, Ankara, Ankara Okulu yayınları, 2005.
- Gündüz, Şinasi: **Mitoloji ile İnanç Arasında**, ed. Cengiz Batuk, Samsun, Etüt Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi: **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Gürkan, Salime Leyla: “Ruhban”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 35, İstanbul, 2008, ss. 204-205.
- Gürkan, Salime Leyla: **Yahudilik**, İstanbul, İSAM yayınları, 2010.
- Hamidullah, Muhammed: **el-Vesâiku’s-Siyasiyye**, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi.
- Hamidullah, Muhammed: **İslam Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, Beyan yayınları, 2004.

- Humeyyis, Muhammed b. Abdurrahman: **Ebu Hanife'nin İtikat Esasları**, çev. Ahmet İyibildiren, Mustafa Öztürk, İstanbul, Guraba, 2010.
- İsfahânî, Râğîb: **Müfredat: Kur'an İstılahları Sözlüğü**, çev. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra yayınları, 2006.
- İzutsu, Toshihiko: **Kur'an'da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- İslamoğlu, Mustafa: **Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal ve Tefsir**, İstanbul, Düşün yayıncılık, 2008.
- İzutsu, Toshihiko: **Kur'an'da Dini Ve Ahlaki Kavramlar**, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar yayınları.
- Kaçar, Turhan: "Roma İmparatorluğun'da Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği", **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2002-2003, ss. 1-18.
- Karadaş, Çağfer: "Büyü ve Din", **Usûl**, sayı 1, 2004, ss. 112-135.
- Karagöz, İsmail: **Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ**, Ankara, DİB Yayınları, 2007.
- Karaman, Hayrettin; Çağrıncı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kafi: **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Ankara, DİB yayınları, 2012.
- Karesh, Sare E.; Hurvitz, Mitchell M.: **Encyclopedia of Judaism**, ed. J. Gordon Melton, New York, Fact on File, 2006.
- Karslı, İbrahim Hilmi: "Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı", **Milel ve Nihal Dergisi**, c. 7 sayı 1, 2010, ss. 61-93.
- Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri Özet: çev. Dominik Pamir, Paris, 2005.
- Kılıç, Sadık: **Kur'an'da Günah Kavramı**, Konya, Hibaş yayınevi.
- Kotan, Şevket: "Kur'an'a göre Yahudi ve Hıristiyanlığın Geçerliliği Sorunu", Yüksek Lisans Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.
- Madrigal, Carlos: **Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Hıristiyanların Üçlü-Birlik İnançının İncelenmesi**, İstanbul, Bütün Dünya Kitaplığı, 2002.

- Mâturîdî, Ebu Mansur: **Kitabü't-Tevhid Tercümesi**, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, İSAM yayınları, 2005.
- McDowell, Josh; Larson, Bart: **Mesih İsa'nın Tanrılığı**, çev. Fikret Böcek, İstanbul, Zirve yayınevi, 2004.
- Mcrcay, John: "Pavlus'un Yahudi Şeriatına Bakışı", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV**, çev. Süleyman Turan, sayı 2, 2004, ss. 265-275.
- Mevdudi: **Kur'an'a Göre Dört Terim**, İstanbul, Beyan yayınları, 1983.
- Mevdudi: **Tefhimü'l Kur'an**, çev. A. Ünal, H. Aktaş, İ. Bosnalı, c. 5, İstanbul, İnsan yayınları, 1996.
- Milli Eğitim Bakanlığı "Kemiricilerle Mücadele Modülü", **Çevre Sağlığı**, Ankara, 2011.
- Olgun, Hakan: "Katolik Kilisesinin Endülijans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 18-19, 2005, ss. 327-346.
- Özdemir, Halime: "Kur'an'ı Kerim'e Göre Cahiliye Çağı İnsanı", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2006.
- Özen, Adem: **Yahudilikte İbadet**, İstanbul, Ayışığı kitapları, 2001.
- Öztürk, Resul: "İslam öncesi Arap toplumunun tanrı tasavvuru ve bu tasavvurun İslam'ın tanrı tasavvuruna etkisi sorunu", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, sayı 2, 2008, ss. 121-145.
- Polater Kadir: "Kur'an'ı Kerim'e Göre Heva Kavramı ve Delaletteki Rolü", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 20, 2003, ss. 258-295.
- Raju, P.T.; Chan, Wing-tsit; Kitagawa, Joseph M.; Farukî, İsmail R.: **Asya Dinleri**, çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılab Yayınları, 2002.
- Râzî, Fahreddîn: **Hıristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar (Münazara fi'r-Redd ale'n-Nasara)**, çev. Hidayet Işık, İstanbul, İz Yayıncılık, 2009.
- Râzî, Fahreddîn: **Tefsir-i Kebîr Mefâtihu'l-Ğayb**, Akçağ Yayınları, c. 11.

- Sayar, Süleyman: “Yahudi Karakteri: Tarihi ve Sosyopsikolojik Bir Yaklaşım”, **UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 9, c. 9, 2000, ss. 307-324.
- Sinanoğlu, Mustafa: “Şirk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 39, Ankara, 2010, ss. 193-198.
- Şahin, Nadide: “Hıristiyanlıkta Ruhbanlık Anlayışı”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Şeriati, Ali: **Dinler Tarihi 1**, çev. Ejder Okumuş, Ankara, Fecr Yayınları, 2010.
- Şık, İsmail: **Mahmud B. Zeyd el-Lamişi'nin Kelam Anlayışı**, Basılmamış Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Endüstrisi, Ankara, 2009.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr: **Taberî Tefsiri**, çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, İstanbul, Hisar Yayınevi, c. 1, 1996.
- Taşpınar, İsmail: “1. İznik Konsili ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, **MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/1, ss. 23-44.
- Temîmî, Muhammed: **Bütün Yönleriyle Tevhid**, İstanbul, Karınca & Polen Yayınları, 2011.
- Teymiye, Ahmed: **İbn Teymiye Külliyyatı 1**, çev. Hakkı Sezer, Sait Şimşek, Ahmet Önkal, ed. Edip Gönenç, Tevhid yayınları, İstanbul, 1986.
- Timuçin, Afşar: **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, İnsancıl yayınları, 1998.
- Tümer, Günay; Küçük, Abdurrahman: **Dinler Tarihi**, Ankara, Ocak yayınları, 2002.
- Tümer, Günay: “Din”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 9, İstanbul, 1994, ss. 312-347.
- Uludağ, Süleyman: “Rabb”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 34, İstanbul, 2007, ss. 372-373.
- Ürdüç, Gülsüm: **Hinduizm'de Avatara ve Hıristiyanlıkta İnkarnasyon Üzerine Bir Araştırma**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Üzüm, Hamza: “Yahudilikte Din Adamları Müessesesi”, Basılmamış

Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

- Vafi, Abdulvahid: “Hıristiyan İnancının Teslise Dönüşmesi ve Teslisin İlk Kaynakları”, **İlahiyat Dergisi**, çev. Hidayet Işık, sayı 6, 1996, ss. 383-393.
- Yalduz, Alparslan: “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, **UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 12, sayı 2, 2003, ss. 257-296.
- Yaran, Cafer Sadık: **Ahlak ve Etik**, İstanbul, Rağbet yayınları, 2010.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “İlah”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 22, 2000.
- Yitik, Ali İhsan: “Budizm”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2007, ss. 307-355.
- Yitik, Ali İhsan: **Hint Dinleri**, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005.
- Yolcu, Mehmet: **Kur’anda İnkâr Psikolojisi**, İstanbul, Çıra yayınevi, 2004.

KUR’AN MEALLERİ

- Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer: **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim Meali**, Ankara, 2011.
- Bulaç, Ali: **Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, İstanbul.
- Esed Muhammed: **Kur’an Mesajı Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret yayınları, 2000.
- İslamoğlu Mustafa: **Hayat Kitabı Kur’an: Gerekçeli Meal ve Tefsir**, İstanbul, Düşün yayıncılık, 2008.
- Karaman, Hayrettin; Özek, Ali; Dönmez, İbrahim Kafi, vd.: **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali**, İstanbul, TDV yayınları, 2012.
- Yazır, Elmalılı Hamdi: **Kur’an-ı Kerim Türkçe Meali**, Altın Post yayıncılık, 2012.

HADİS KİTAPLARI

- El Müsned: Ahmed İbn Hanbel, çev. Rıfat Oral, Süleyman Sarı, Ensar yayıncılık.
- Kutub-u Sitte: çev. İbrahim Canan, Akçağ Yayınları, İstanbul 2004.
- Sahih-i Buhârî: çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner yayınları, İstanbul 2004.
- Sahih-i Müslim: çev. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980.
- Sünen-i Tirmizî: çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, 2004.

KİTAB-I MUKADDES ve TALMUD

Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Ohan Matbası, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.

The Babylonian Talmud: trans. by. Michael L. Rodkinson, 1918.